

P 506

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

SERIES PHILOGIA

FASCICULUS 2

1962



CLUJ

STUDIA UNIVERSITATIS BABEȘ—BOLYAI
Anul VII 1962

REDACTOR ȘEF:

Acad. prof. C. DAICOVICIU

REDACTOR ȘEF ADJUNCT:

Prof. ȘT. PÉTERFI, membru coresp. Acad. R.P.R.

COMITETUL DE REDACȚIE AL SERIEI DE FILOLOGIE:

Conf. M. GÁLFY, Prof. E. JANCȘÓ, Conf. I. PÁTRUȚ, Conf. I. PERVAIN,
Acad. prof. E. PETROVICI, Conf. R. TODORAN, Conf. M. ZACIU (redactor
responsabil)

Redacția:

CLUJ, str. M. Kogălniceanu, 1
Telefon 34--50

SUMAR — TARTALOM

Acad. E. PETROVICI, Transplantarea sunetelor pe peliculă sau pe bandă magnetică poate oare rezolva probleme fonologice?	7
SZABÓ T. A., Előzetes jegyzetek román eredetű kölcsönszavaink közép-magyar kori rétegéhez (Note preliminare privind împrumuturile de origine română în epoca medie a limbii maghiare)	13
R. TODORAN, Note lexicologice. Pe marginea unui manuscris românesc din Transil- vania de la începutul secolului al XVIII-lea	31
GÁLFFY M., Kolozsvár és vidéke szóföldrajzához (Contribuții la geografia lingvistică a Clujului și împrejurimilor)	35
E. KIS, Aspecte din încadrarea elementelor de origine maghiară în limba română ..	53
MITRULY M., Adalékok a román—magyar népköltészeti kapcsolatok kérdéséhez (Motivum- és balladaátvétel a román folklórból) (Contribuții la cercetarea raporturilor româno-maghiare în poezia populară)	67
D. POP, O bogată moștenire științifică	83
T. WEISS, Unele aspecte ale scepticismului față de religie oglindit în literatura latină din epoca lui Lucretius	87
SZABÓ GY., Egy Bécsben élő erdélyi magyar nemes kultúrigényéről (Nivelul cul- tural al unui nobil maghiar ardelean, locuitor la Viena)	113
Recenzii	119
S. B. Bernštein, Ocerk sravnitelnoi grammatiki slavianskih iezikov (Studiul gramaticii comparate a limbilor slave) (O. VINTELER)	119
V. N. Toporov, Lokativ v slavianskih iezikah (Locativul în limbile slave) (P. CHI- RILOV)	123
Cintări și strigături românești de care cîntă fetele și ficiorii jucînd scrise de Nicolae Pauleti în Roșia, în anul 1838 (D. POP)	125

СОДЕРЖАНИЕ

Акад. Е. ПЕТРОВИЧ, Сможет ли перенос звуков на пленку или на магнитную ленту разрешить фонологические проблемы?	7
САБО Т. А., Предварительные замечания по вопросу заимствований румынского происхождения в венгерском языке в эпоху средних веков	13
Р. ТОДОРАН, Лексикологические заметки на полях румынской трансильванской рукописи начала XVIII века	31
ГАЛФИ М., Относительно лингвистической географии окрестностей Клужа	35
Е. КИШ, Аспект проникновения элементов венгерского происхождения в румынском языке	53
МИТРУИ М., К исследованию вопроса румыно-венгерских связей в народной поэзии	67
Д. ПОП, Богатое научное наследие	83
Т. ВАЙС, Некоторые аспекты скептицизма в отношении религии, отраженного в литературе эпохи Лукреция	87
САБО ДЬ., Культурный уровень трансильванского венгра дворянина жителя Вены	113
Рецензии	119

SOMMAIRE

Acad. E. PETROVICI, La transplantation des sons sur pellicule ou sur bande magnétique peut-elle résoudre des problèmes phonologiques?	7
SZABÓ T. A., Notes préliminaires sur les emprunts d'origine roumaine à l'époque moyenne de la langue hongroise	13
R. TODORAN, Notes lexicologiques: en marge d'un manuscrit roumain de Transylvanie, du début du XVIII ^{me} siècle	31
GÁLFFY M., Sur la géographie linguistique des environs de Cluj	35
E. KIS, Aspects de l'intégration d'éléments d'origine magyare dans la langue roumaine	53
MITRULY M., Contribution à l'étude des rapports roumano-hongrois dans la poésie populaire	67
D. POP, Un riche héritage scientifique	83
T. WEISS, Quelques aspects du scepticisme à l'égard de la religion reflété dans la littérature latine du temps de Lucrèce	87
SZABÓ GY., Le niveau de culture d'un noble hongrois transylvain résidant à Vienne	113
Les livres parus	119

TRANSPLANTAREA SUNETELOR PE PELICULĂ SAU PE BANDA
MAGNETICĂ POATE OARE REZOLVA PROBLEME FONOLOGICE?*

de
Acad. E. PETROVICI

Progresele atinse în ultimul timp de tehnica înregistrării sunetelor pe pelicule sau pe benzi magnetice și a separării mecanice a diferiților segmenti ai lanțului vorbirii cu ajutorul unor dispozitive numite separatoare sau segmentatoare, permit foneticienilor nu numai să audieze izolat anumiți segmenti fonici, ci și să transplanteze dintr-un cuvânt într-altul porțiuni sonore mai lungi sau mai scurte.

S-a constatat că această tehnică a separării și a transplantării sunetelor oferă cercetătorilor prețioase informații asupra proprietăților acustice ale diferiților segmenti sonori. Considerând transplantarea sunetelor ca fiind echivalentă cu proba comutării fonologice, unii au încercat să stabilească statutul fonologic al unor segmenti comutându-i prin transplantare mecanică.

Curînd, însă, după primele succese ale transplantării sunetelor a fost demonstrat, cu ajutorul a numeroase experiențe, că segmentii transplantați mecanic nu sînt recunoscuți și identificați de ascultători decît în măsură destul de redusă¹. Explicația acestui fenomen trebuie căutată în faptul că, prin transplantare, un segment sonor considerat ca reprezentînd un fonem e separat de segmentii vecini care reprezintă variante combinatorii determinate de segmentul transplantaat. Or variantele combinatorii îndeplinesc o importantă funcțiune auxiliară, aceea de a semnaliza fonemul vecin sub dominanța căruia ele apar². Orice fonem este prin urmare încadrat de variante care îi semnalizează trăsăturile distinctive făcîndu-l mai expresiv³.

* Versiune romînească a articolului cu același titlu ce urmează să apară în volumul omagial închinat academicianului B. Havránek.

¹ Eli Fischer-Jørgensen, *The commutation test and its application to phonemic analysis*, în „For Roman Jakobson, essays on the occasion of his sixtieth birthday, 11 october 1956“, S-Gravenhage, 1956, p. 140—151.

² N. S. Trubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie*, Praga, 1939, p. 46. (*Principes de phonologie*, Paris, 1957, p. 53; *Основы фонологии*, Moscova, 1960, p. 58).

³ Jerzy Kuryłowicz, *Allophones et allomorphs*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani“, București, 1958, p. 498.

întocmai cum el însuși, realizându-se sub aspectul unei variante combinatorii determinate de fonemele vecine, semnalizează aceste foneme.

Și spectrogramele sunetelor confirmă constatările făcute de foneticieni mai mult pe cale auditivă, dar și cu ajutorul aparatelor, privitor la variantele combinatorii ale fonemelor. După C. G. M. Fant orice fonem este de obicei legat de mai mulți segmenti succesivi ai lanțului vorbirii, iar fiecare segment conține informații privind mai multe foneme ale secvenței⁴.

Scoaterea unui segment al secvenței corespunzător unui fonem și înlocuirea lui printr-un segment corespunzător aceluiași fonem, sau despre care se presupune că corespunde aceluiași fonem, dar scos din altă secvență, înseamnă a pune artificial alături variante care niciodată în natură nu sînt vecine. Procedînd în felul acesta segmentul transplantat va fi așezat artificial în vecinătatea unor variante care semnalizează segmentul scos.

Să luăm de exemplu fonemele rușești /p/, /p'/ urmate de /a/ (în cuvinte ca пат și пять). Deja demult se știa că, în pronunțarea rusă, /a/ precedat de un sunet palatalizat (avînd o tonalitate diezată) prezintă o variantă anterioară, al cărei început — adică tranziția de la consoana cu tonalitate diezată la vocala /a/ următoare — are timbrul unui [i] sau al unui [e]. În transcriere fonetică această variantă a lui /a/ e reuată prin [eä]⁵, [iä]⁶, [iä]⁷, [iä]⁸. La separator, un /a/, precedat de consoană diezată și urmat de o consoană nediezată prezintă la început timbrul unui [i] sau al unui [e] care se deschide tot mai mult pînă apare, după 0,06—0,11 secunde, timbrul [a] urmat, înaintea unei consoane dure, de o porțiune avînd timbrul [ъ]. Între două consoane diezate (de ex. în cuvîntul пять), partea centrală a vocalei /a/ prezintă timbrul [α] care se închide din nou spre [e]⁹. Tranziția avînd timbrul unui [i] sau [e]

⁴ Vezi rezumatul comunicării lui C. G. M. Fant, făcută la al IV-lea Congres internațional de științe fonetice, intitulată *Sound Spectrography*, apărut în „Fourth International Congress of Phonetic Sciences. Summaries of the Papers to be read in the Plenary Meetings of the Congress”, Helsinki, 1961.

⁵ Л. В. Щерб а, *Русские гласные в качественном и количественном отношении*, Санкт-Петербург, 1912, p. 87.

⁶ *Грамматика русского языка. I. Фонетика и морфология* (Академия наук СССР, Институт русского языка), Москва, 1960, p. 57. Privitor la elementul de tranziție — dintre o consoană „moale” și o vocală învecinată — avînd timbrul unui [i] sau [e], cf. О. Брок, *Очерк физиологии славянской речи*, Санкт-Петербург, 1910, p. 157—158, § 185 (Olaf Broch, *Slavische Phonetik*, Heidelberg, 1911, p. 211—218, § 185).

⁷ Р. И. Аванесов, *Русское литературное произношение*, изд. 2-ое, Москва, 1954, p. 29. Privitor la tranziția de tipul [i] și a frecvențelor formanților variantelor vocalelor ruse aflîndu-se sub dominanța consoanelor vecine diezate, a se vedea Morris Halle, *The sound pattern of Russian*, 'S-Gravenhage, 1959, p. 73, 152, 169 urm.

⁸ S. C. Boyanus, *Russian pronunciation*, London, 1955, p. 42

⁹ Л. В. Бондарко, *О характере изменения формантного состава русских гласных под влиянием мягкости соседних согласных*, în „Вопросы фонетики” (Ученые записки Ленинградского ордена Ленина государственного университета имени А. А. Жданова, № 237, Филологический факультет, Серия филологических наук, вып. 40), Ленинград, 1960, p. 87; id., *К вопросу об акустическом составе русских ударных гласных*, în „Вестник Ленинградского университета”, № 2, 1961, Серия истории, языка и литературы, вып. 1, p. 133, илл.

de la începutul unui /a/ semnalizează așadar tonalitatea diezată a consoanei precedente, iar timbrul [ä]¹⁰ al părții centrale a vocalei /a/ — împreună cu elementele vocalice cu timbrul [i] sau [e] — semnalizează tonalitatea diezată atât a consoanei precedente, cât și a celei următoare. L. V. Șcerba, în studiul său despre vocalele ruse, era de părere că ceea ce vorbitorii limbii ruse percep ca o „muiere“ a consoanelor înaintea lui *a, o, u* este condiționat în primul rând de elementul mediolingual de tranziție al vocalei¹¹. De aceea, chiar dacă înlăturăm pe cale mecanică de pe o o peliculă sau o bandă magnetică porțiunea corespunzătoare duratei să zicem a lui /p'/ din cuvântul *пятый*¹², tonalitatea diezată a consoanei inițiale va fi și pe mai departe semnalizată de elementul de tranziție. În locul porțiunii corespunzătoare lui /p/ poate fi prin urmare lipită o porțiune de peliculă sau de bandă magnetică corespunzătoare lui /p/ al unui cuvânt ca *пат*. Fără îndoială că și după ce a fost operată această transplantare, consoana inițială va fi percepută ca fiind diezată, datorită tranziției avînd timbrul [i] sau [e]. În cazul acesta s-ar putea afirma că ceea ce diferențiază perechea minimală *пат* — *пят* nu este opoziția [p]—[p'], ci [a]—[i'a] (sau [e'a], și s-ar putea trage concluzia că [p] și [p'] sînt variante combinatorii ale unui singur fonem /p/.

Experimentul acesta n-a fost făcut asupra materialului fonetic răsesc. El a fost însă aplicat materialului românesc de N. I. Dukelski, autor al unor valoroase studii de fonetică experimentală asupra pronunțării limbii române¹³, care, operînd, de exemplu, transplantarea pe peliculă a consoanelor inițiale [t]—[t'] ale cuvintelor românești *tacă*—*teacă* (prima silabă a acestor două cuvinte a fost transcrisă fonetic de experimentator [ta]—[t'e'a]), a constatat că cei ce vorbesc limba română literară, ascultînd

R. I. Avanesov transcrie această variantă a lui [a] în cuvîntul *сядь*: [i'e a e'] (*Фонетика современного русского литературного языка*, Moscova, 1956, p. 97).

Pe cînd articolul prezent se afla sub tipar, am primit lucrarea lui H. И. Дужельский intitulată *Принципы сегментации речевого потока*, Moscova—Leningrad, 1962, în care se constată (p. 25) că, de exemplu, după consoanele ocluzive labiale moi, tranziția la vocala [a] e constituită din elemente de tipul [i] + [e] + [æ], a căror durată totală oscilează între 0,08 și 0,14 secunde (cf. și p. 39, tabela 7). Vocale /a/, separată cu ajutorul separatorului de consoanele moi precedente, e percepută de subiecții pe experiență ca [i'a] sau i'a, mai rar ca [i'æ a] (ibid., p. 37).

¹⁰ În transcrierea lui R. I. Avanesov (*Фонет. совр. русск. лит. яз., о. с.*, p. 97).

¹¹ L. V. Șcerba, *о. с.*, p. 87. Cf. și cele spuse de André Martinet despre felul cum se realizează și cum e perceput acustic un [p'], care în realitate e constituit dintr-o succesiune acustică, o explozie labială instantanee urmată de un element palatal de legătură — pe care A. Martinet îl numește „bavură palatală“ („Travaux du Cercle Linguistique de Prague“, 8-1939, p. 284).

¹² Vezi rezultatele analizei, cu ajutorul separatorului, a lui /a/ din cuvîntul *пятый* făcută de L. V. Bondarko („Вопросы фонетики“, *о. с.*, p. 87, tabela 1). Rezultate asemănătoare a obținut și N. I. Dukel'skiĭ (*о. с.*, p. 37 итп.).

¹³ H. И. Дужельский, *Гласные современного румынского литературного языка в качественном отношении (монофонги)*, în „Вестник Ленинградского университета“, № 2, 1958, Серия истории, языка и литературы, вып. 1, p. 109—131; id., *О системе фонем современного румынского литературного языка*, în „Вестник Ленинградского университета“, № 2, 1959, Серия истории, языка и литературы, вып. 1, p. 130—159; id., *Cercetare fonetică experimentală asupra palatalizării și a labializării consoanelor românești*, în „Fonetică și dialectologie“, II, 1960, p. 7—45.

înregistrarea pe bandă magnetică a celor două cuvinte cu cei doi *t* mutați unul în locul celuilalt au auzit cuvintele de dinaintea transplantării reciproce a consoanelor inițiale, care prin urmare n-a modificat aspectul fonetic al cuvintelor. De aici N. I. Dukelski trage concluzia-că [t] și [t'] nu constituie două foneme, pe când [a] și [e^a] sînt foneme diferite¹⁴. Prima observație care trebuie făcută la această teză este următoarea: Fonemele consonantice palatalizate au o existență independentă în limba română, la sfîrșit de cuvînt (fapt recunoscut de altfel de N. I. Dukelski¹⁵), pe cînd „diftongoidul” sau „diftongul” [e^a] se întîlnește numai în poziție dependentă (după consoane palatalizate). Faptul acesta constituie o dovadă că [e^a] nu este un fonem¹⁶. O a doua dovadă că [e^a] nu constituie un fonem este următoarea: După N. I. Dukelski, la sfîrșitul cuvintelor romînești *luni*, *marți*, *miercuri* avem fonemele consonantice /n'/, /t'/, /r'/. Fiind substantive feminine, forma determinată a acestor cuvinte se formează prin adăugarea articolului hotărît enclitic, care la sg. fem. e constituit din fonemul /a/ : /lun'+a/, /amart'+a/, /mierkur'+a/. La întîlnirea fonemelor-consoane diezate cu /a/ următor se produce tranziția avînd timbrul unui [e]¹⁷, ceea ce se reflectă în ortografia oficială: *lunea*, *marțea*, *miercurea*. Trebuie însă remarcat că varianta [e^a] de după consoane diezate a fonemului /a/ se nota prin *ѣ* în secolele trecute, cînd romîna se scria cu litere chirilice (cele trei cuvinte aveau aspectul grafic chirilic *лунѣ*, *марѣ*, *миеркурѣ*)¹⁸.

Se ivește însă întrebarea de ce un cuvînt ca, de exemplu, *car* /kar/ se aude [k'ar] dacă velara inițială îi este înlocuită cu velara inițială a cuvîntului *chiar* [k'iar]¹⁹. Explicația acestui fenomen rezidă în faptul că fonemul /k'/ (întocmai de altfel ca și /g'/), pe lîngă ridicarea (diezarea) tonalității, prezintă și un grad considerabil de „muiere mutativă”, ceea ce nu se întîmplă în cazul celorlalte consoane diezate. Se știe demult că „muierea mutativă” însoțește adeseori (dar nu în mod obligator) dieza-

¹⁴ Н. И. Дукельский, *Метод пересадки звуков речи в фонетике*, în „Вопросы языкознания”, 1958, I, p. 93 urm. În noua sa lucrare amintită la sfîrșitul notei 9, însuși N. I. Dukelski a făcut asemenea transplantări de consoane dure și moi ruse. Înlocuind, de exemplu, pe /b/ din grupul *ba-* cu /b'/ din grupul *b'a-*, primul grup a fost perceput (de vreo 40 de persoane) ca *ba* în proporție de 100%. Transplantînd la rîndul său pe /b/ din grupul *ba-* în locul lui /b'/ din grupul *b'a-* (pronunțat totdeauna [bjæa-], vezi mai sus nota 9), grupul din urmă a fost perceput ca [b'a-] în 92,5% din cazuri și ca [d'a] în 4% din cazuri (vezi Дукельский, *Принципы сегм. реч. лог.*, o. c., p. 116, tabela 23). Prin urmare *ba- ~ b'a-* sau *va- ~ v'a-* etc. nu se deosebesc prin opozițiile *b ~ b'*, *v ~ v'* etc., ci prin opoziția *a ~ ia*. Constatarea aceasta ne îndreptățește oare să conferim lui *ia* statutul de fonem autonom, iar lui *b'*, *v'* acela de variante combinatorii ale fonemelor /b/, /v/?

¹⁵ *Ibid.*, p. 93.

¹⁶ Același argument a fost folosit de L. V. Șcerba pentru a dovedi că [ea] rusec nu este un fonem (o. c., p. 87).

¹⁷ În multe graiuri regionale tranziția are timbrul unui [i].

¹⁸ Aceasta poate servi de indiciu că scrierea chirilică a fost preluată de romîni de la bulgari.

¹⁹ Vezi „Вопросы языкознания”, 1958, I, p. 94. N. I. Dukelski nu ne spune cum se aude cuvîntul *chiar* în cazul că i-a fost înlocuită ocluziva inițială cu aceea a cuvîntului *car*. Presupun că s-a auzit tot *chiar* din cauza diftongoidului [ia], variantă combinatorie a lui [a].

rea consoanelor. Din punct de vedere al sistemului fonologic, aceste modificări secundare în articularea consoanelor diezate nu sînt însă pertinente²⁰. Cu toate acestea și astăzi, în ciuda avertismentului dat în primul rînd de R. Jakobson²¹, mulți cercetători continuă să confunde diezarea cu muierea mutativă (palatalizarea cu muierea, cu palatalitatea). Și terminologia privitoare la aceste noțiuni e de așa natură încît ușor induce în eroare și pe cel care de altfel distinge fenomenele amintite. Prin „palatalizare“ se înțelege atît ridicarea tonului caracteristic în urma articulării accesorii a dosului limbii la palatul dur, cît și articularea mediolingvală la palat, care nu constituie o activitate accesorie, ci fundamentală. Pe lîngă aceasta prin palatalizare se înțelege și procesul istoric al schimbării unei articulații labiale, dentale sau velare într-o articulație palatală. De ceea trebuie salutate încercările de a crea o terminologie care să distingă aceste noțiuni: pe de o parte fonem diezat (prezentînd o palatalizare fonologică, o tonalitate diezată, o diezare)²², pe de alta fonem palatal, apărut în urma palatalizării (muierii) mutative²³.

Cu excepția lui /k'/, /g'/, consoanele diezate ale romînei literare, ca și cele ale limbii literare bulgare²⁴, nu comportă o palatalizare (muiere) mutativă²⁵, pe cînd în rusă sînt supuse unei asemenea muieri și /t'/ /d'/, /n'/, /l'/.

СМОЖЕТ ЛИ ПЕРЕНОС ЗВУКОВ НА ПЛЕНКУ ИЛИ НА МАГНИТНУЮ ЛЕНТУ
РАЗРЕШИТЬ ФОНОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ?

(Резюме)

Известно, что комбинаторные варианты фонем обладают функцией сигнализировать соседние фонемы, обусловившие появление одного определенного комбинаторного варианта. Каждую фонему сопровождают такие комбинаторные варианты, продолжающие сигнализировать ее отличительные черты даже в том случае, когда фонема отделена при переносе от своего фонетического контекста.

²⁰ Trubetzkoy, *Grundz. d. Phonol., o. s.*, p. 123 (*Principes de phonologie, o. s.*, p. 143; *Основы фонологии, o. s.*, p. 153).

²¹ Vezi, de exemplu, P. O. Jakobson, *К характеристике евразийского языкового союза*, Paris, 1931, p. 21—22, 46—49.

²² Cf. termenii englezi *sharp, sharpened phoneme, sharpening*. Vezi Roman Jakobson—Morris Halle, *Fundamentals of language*, 'S-Gravenhage, 1956, p. 31; Halle, *The sound pattern of Russian, o. s.*, p. 43 urm., 151 urm.

²³ Vezi Horace G. Lunt, *On the origins of phonemic palatalization in Slavic*, în „For Roman Jakobson“, p. 307.

²⁴ Stojko Stojkov consideră consoanele diezate bulgare asemănătoare celor romînești (*Ввод в болгарската фонетика*, 2-o прераб. изд., Sofia, 1961, p. 92 urm.).

Cînd vorbește despre consoanele /t'/, /d'/ bulgare (p. 95), omite însă să amintească asemănarea lor cu corespondentele romînești, cu toate că despre /n'/ susține — foarte just — că se aseamănă cu /n'/ romînesc.

²⁵ În graiurile regionale romînești /t'/, /d'/, /n'/ sînt supuse unei puternici muieri mutative, astfel că devin adevărate palatale, asemănătoare celor din slovacă și cehă. În unele regiuni /t'/, /d'/ au ajuns chiar la stadiul de africcate /tʃ/, /dʃ/.

Следовательно, метод механического деления и переноса звуков не является убедительным в вопросе установления фонологического статуса, фонетических элементов языка. Вообще, этот метод является искусственным и с фонетической точки зрения, т.к. ставит рядом варианты, которые в живом языке никогда не бывают соседними.

LA TRANSPLANTATION DES SONS SUR PELLICULE OU SUR BANDE
MAGNÉTIQUE PEUT-ELLE RÉSOUDRE DES
PROBLÈMES PHONOLOGIQUES?

(Résumé)

On sait que les variantes combinatoires des phonèmes ont pour fonction de signaler les phonèmes voisins qui ont déterminé l'apparition de telle variante combinatoire. Chaque phonème est accompagné de semblables variantes combinatoires qui continuent de signaler ses caractères distinctifs même dans le cas où le phonème est séparé de son contexte phonétique par transplantation.

En conséquence, la méthode de segmentation et de transplantation mécanique des sons n'est pas concluante pour la définition du statut phonologique des éléments phonétiques de la langue. Cette méthode s'avère d'ailleurs artificielle aussi au point de vue phonétique, car elle juxtapose des variantes qui dans la chaîne parlée ne sont jamais voisines entre elles.

ELŐZETES JEGYZETEK ROMÁN EREDETŰ KÖLCSÖNSZAVAINK
KÖZÉPMAGYARKORI RÉTEGÉHEZ

SZABÓ T. ATTILA

Blédy Géza emlékének

I. Jóllehet már a XVIII. század végén felvetődött az a gondolat, hogy a magyar szókincsben vannak román eredetű kölcsönszavak, e kérdés történeti vonatkozásait a magyar jövevényszó-kutatás máig is teljességében nem tisztázta, hanem csak részleteiben, illetőleg érintőlegesen vizsgálta.* A román eredetű kölcsönszavakkal¹ összefoglalóan elsőként foglalkozó Edelspacher Antal, majd alig két évtizeddel később Szinnyei József is, ha egyes kölcsönszók vonatkozásában értékes szótörténeti megjegyzéseket is tett, az egész román kölcsönszó-anyag átkerülésének időrendi vonatkozásaira nem terelődött rá egyikük figyelme sem. Blédy Géza azonban a román kölcsönszavaknak tőle — két évtizeddel ezelőtt — összeállított, mindmáig legteljesebb betűrendes jegyzékében a számba vett kölcsönszók körülbelül egy tizedével kapcsolatban legalább század-megjelöléssel tájékoztat az első, feudalizmuskori jelentkezés idejére és az egyes szóknek régiségbeli gyakoribb vagy ritkább előfordulására nézve is. (Az itt mondottakra nézve részletekbe menően I. Gr. Mikó Imre, Benkő József élete és munkái. Pest, 1867. 300. kk. — Edelspacher: NyK. XII (1876), 87—116; Szinnyei Nyr. XXII (1893) — XXIII (1894). — Blédy, Influența limbii române asupra limbii maghiare. Sibiu, 1942. — Márton Gyula: Studia Univ. Babeș—Bolyai, Ser. IV. Fasc. 2. 1959. Phil. 29—41.

* Az itt közzéteendő dolgozat — tragikus egybeeséssel — éppen Blédy Géza halála napjára, 1962. január 13-ára készült el. E különös véletlent megemlítve, de tőle függetlenül elsősorban Blédynek a román kölcsönszó-kutatás terén megmutatózó jelentős érdemei készítették e sorok íróját arra, hogy ezt az ő eredményeit is értékelő, de valamelyest tovább is vivő fejtegetéseket tartalmazó dolgozatot kegyeletesen az ő emlékének ajánlja.

¹ Mint arra a következőkben egyébként többször is utalok, mégis már itt előre bocsátandónak tartom, a most következő dolgozat a Babeș—Bolyai egyetem magyar nyelv-tudományi tanszéke keretében a magyar szókincs román eredetű feudalizmuskori kölcsönszó-anyagát teljességében feldolgozó tervmunka egy részletének előzetes, eredményeiben tehát véglegesnek semmiképpen sem tekinthető összefoglalása. — Itt jegyzem meg azt is, hogy a továbbiakban egyszerűség kedvéért többnyire csak román kölcsönszavakról, illetőleg román kölcsönelemekről beszélek.

— Tölem: NyIrK. IV (1960), 297—315. V (1961) 170—3; Studia ser. IV. Fasc. 3. Phil. 1960. 15—28 1962. 19—34).

2. Külön kiemelendő, hogy — még a magyar kutatók előtt — Drăganu Nicolae nemcsak hogy elsőként állította egybe a magyar nyelvbe bekerült régi román tulajdonnévi és közsói elemeket, de igyekezett rögzíteni velük összefüggő történeti szóföldrajzi kapcsolatokat is (l. tőle: Romîniî în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticeî. București, 1953; a közsói elemekre l. főként az 582—6. l.-on).

Ha a tőle román eredetűeknek tekintett kölcsönszavak sorából némelyiket a szőfejtő kutatások előre haladásával ma már kétesen ide tartozónak vagy éppen biztosan kirekesztendőnek kell is tekintenünk, az ő egybeállításából az *alakor*, *berbécs*, *bronz* (*brenza*, *brinza*), *cimbora* (~ *szim-bora*), *domika*, *esztrenga* (*esztronga*, *sztromga*, *sztrunga*), *fálcsa*, *ficsor* (*ficsur*), *fustély*, *mióra* (*millóra*), *nótin*, *orda*, *pakulár*, *szkotár* köznevet, tehát összesen tizenkét szót kétségtelenül a bennünket most közelebből érdeklő időszakban, a középmagyar korban bekerült román kölcsön-elemnek kell tekintenünk.

3. Míg Drăganu a hely- és személynév-kutatás keretében csak mellékesen s nem a román kölcsön-elemek időrendi kérdéseinek teljes tisztázása célzatával vizsgálta meg régi román kölcsönszavaink kérdését, legújabban Bárczi Géza a magyar szókincs eredetéről írt s a további magyar jövevényszó-kutatásoknak irányt szabó kézikönyvében a román jövevényszavakat tárgyaló részben már külön fejezetet szentel a korszakolás kérdésének is. (L. tőle: A magyar szókincs eredete² Bp., 1958. 120—1.) Nyilvánvalóan a teljességre törekvés igénye nélkül Bárczi a középmagyar kor kezdetétől a korszak végéig száradonként szókincsünknek következő, román eredetű szavait sorolja fel:²

ficsor. Legrégőbbi kölcsönszónak a *ficsor* ~ *ficsur* köznevet tartja. E szó személynevekben ugyan már 1376-tól kimutatható, közsóként azonban először, nyilván másodlagos 'das mauthmass (in der mühle), kleines hölzernes gefäss' jelentéssel 1638-ban a Zemplén megyei Borsiban, elsődleges 'puer valachicus; walachischer bursche' értelmezéssel pedig 1647-ben a Borsod megyei Gelejéből Erdélybe beszármazott Geleji Katona Istvánnál bukkan fel (NySz., Oklsz., EtSz., SzófSz); oklevélszótári gyűjtésében azonban van a köznévi előfordulásra is 1597-ből, tehát a középmagyar korból az egykori Udvarhelyszékből származó adat.

katrinca. A jelentésbeli nehézségek megemlítésével, tehát bizonyos tennetartással sorolja Bárczi a román kölcsön-elemek közé a *katrinca* (~ *katronca*) 1. (rég magyar jel.) 'veritéktörő kendő, keszkenő', 2. (újabb jel.) 'román női kötény-szoknya féleség' öltözék-darab nevet. Bárczi a XV. század első évtizedéből való Schlägli szójegyzékéből idézi rá az első adatot (l. Szamota István, A Schlägli magyar szójegyzék. Bp. 1894. 1875. sz.). Ez tehát az első román kölcsönszó, amely már — feltűnően korán — a lexikológiai nyilvántartás szintjéig is eljutott.

² Az első előfordulásoknak és a szótörténeti megjegyzéseknek Bárczi fejtegetéseiből — nelykimelés céljából — jobbra hiányzó, néhány fontosabbnak ítélt adalékát magam az itt tárgyalt kérdések szempontjából szükségesnek tartom beiktatni.

alakor. A harmadik román kölcsönszóra, az *alakor*-ra már két XV. századi adatot (1440, 1493) is ismerünk (OklSz., EtSz.). Jóllehet ez esetben a román *alac* 'spelta; dinkel' szó kölcsönvételével számolhatunk, a román szó ismeretlen eredete miatt a kölcsönzésnek nem minden mozzanata tekinthető tisztázottnak.

E három kora-középmagyarkori kölcsönszó felsorolása után a XVI. századtól egyre szaporodó román kölcsön-elemeknek — ugyancsak a teljesség igénye nélkül való számbavétele rendjén — Bárczi utal arra, hogy közülök nagyon kevés vált közmagyarrá, legtöbb legfeljebb a tájnyelvi színezetű erdélyi köznyelv szintjéig emelkedett, sőt túlnyomó részük csak egészen szűk nyelvjárási használatban mutatható ki. A középmagyar kor utolsó századából, a XVI. évszázadból nyelvemlékes adatolással — Bárczi szerint — csak a következő szók bekerülése igazolható:

cimbora. Régi alakváltozata *szimbora* is! 1. (rég. jel.) 'társaság, közösség', 2. (viszonylag újabb jel.) 'társ, pajtás' (r. *simbră* 'társaság'); ez a már a XVI. század elejéről adatolható (EtSz.) szó elég korán bekerült a közmagyarba is. Az EtSz. ugyan e szóval kapcsolatban még négy jelentést sorol fel, ezek azonban részint elavultak, részint meg csak nyelvjárásiak. Elő köznyelvi jelentésnek csak az előbbi 2. jelentés tekinthető. A *cimborálás* és az *összecimborál* (valakivel) származékban azonban tovább él az EtSz.-beli 5. jelentés.

poronty. Bár e román kölcsönelem (vö. r. *prunc*, tbsz.: *prunci*) a középmagyar kor végén, 1570-ben már jelentkezik, a szó közmagyarban való elterjedésével csak jóval későbből, de egyelőre közelebbről mindaddig meg nem határozott időponttól kezdve lehet számolni. Bárczi a SzótSz.-ban még csak bizonytalanul ide vonható szónak tartja, itt azonban a kétségtelenül román eredetű szók között sorolja fel.

pulya. E szónak a román *puiu* szóval való összefüggését Bárczi csak valószínűnek, de nem kétségtelennek tartja. A szó román származására először Alexics György, majd Szarvas Gábor hivatkozott. A kutatók azóta kimutatták, hogy e szó már egy ismeretlen kéztől 1520—1530 tájáról származó glosszában előfordul (MNy. XI, 82), de megőrizte még ugyan e század közepéről a KolGl. és a GyöngySzt. is. Minthogy azonban e szót a Dunántúlról a Tiszántúlra származott Melius Péter is ismeri, s tájjszóként Zala megyében is előfordul, Kniezsa István ezért meg hangtani okokból is szláv közvetítéssel számol. (Ezekre nézve l. Kniezsa SzlJsz. 724—5; Bakos Ferenc: PaisEml. 259—63.)

cáp. Ez a 'kecskebak' jelentésű s a népi állattartás körében ma is Erdélyben több helyütt használt tájjszó a román *cap* 'ua' átvétele. Az idézett jelentés mellett 'vén korában kiherélt és járomba fogott bika', valamint 'olyan vén ember, aki ifjú korában kicsapongó volt' jelentéssel Kiskunhalasról, 'hibásan herélt félig kos-barány, ürü, toklyó' jelentésben pedig Komáromból is van e szóra, illetőleg hangalakbeli változataira adatunk (MTsz.).

kozsok. E korai szótári előfordulásban már Calepinusból, azaz 1585-ből adatolható 'hosszú ködmön-féle' jelentésű kölcsönszó tájnyelvi szinten maradt. Ennek nem mond ellent a Calepinusban való előfordulás sem,

hiszen ennek magyar értelmezései mások mellett az erdélyi magyar nyelv *a*-zó változatát beszélő szerkesztők kezétől származhatnak. (Így Melich János, Calepinus latin-magyar szótára 1585-ből. Bp. 1912. V—XI.; Szily Kálmán: MNy. IX, 50—7.)

alacs. Erre a nyelvünkben már kihalt 'tarka' jelentésű román kölcsön-szóra az eddigi irodalom egy XVI. század közepéről vagy végéről és egy 1596-ból való glosszális, illetőleg okleveles adalékot ismert. (Idézi őket Récey Viktor: MNy. III, 85, illetőleg Gombocz Zoltán: MNy. V, 421.) A szót Gombocz más irányban keresett származtatásának figyelmen kívül hagyásával Alexics szófejtése (MNy. VI, 79—80) nyomán Bárczi is román eredetűnek tartja.

berbécs. A tulajdonnévben már 1423-ból, közsői előfordulásban azonban csak a középmagyar kor végéről kimutatható 'kos; vervex; hámmel' jelentésű címbeli szó az állattartás körében egyik legelterjedtebb román kölcsönzó; ez alkalmasint a r. *berbec* tbsz.-ú *berbeci* alakjának átvétele. — Az EtSz. és hihetőleg nyomában Blédy (jogosan?) egy román *berbecce* alakból származtatja, a szóvégi *e* eltűnését azonban egyik sem magyarázza.

A fennebb mondottak alapján Bárczi összefoglalásában köznévi előfordulásban a középmagyar kor két utolsó százada közül a XV.-ből adathatóknak bizonyul az *alakor* és a *katrinca*, nyelvemlékesen a XVI.-ból kimutathatóknak az *alacs*, *berbécs*, *cáp*, *cimbora*, *ficsor*, *kozsok*, *poronty* és a *pulya* közszó. Ez mindössze 10 szó, azaz számszerűleg négygyel kevesebb, mint amennyit előbb Drăganu egybeállításából kétségtelenül román eredetű kölcsönzóként kiszemelgettem. Minthogy azonban a Drăganutól és a Bárczitól román kölcsönőnelemnek minősített szók sora nem teljesen azonos, további megállapításként megemlíthetem, hogy Drăganunak a régi román elemeket egybeállító felsorolásából hiányzik a Bárczitól legalább is a középmagyar kor végén bekerültnek tartott hat szó (*alacs*, *cáp*, *katrinca*, *kozsók*, *poronty*, *pulya*), viszont Bárczi figyelmét elkerülték Drăganunak kétségtelenül román eredetű kölcsönőnelemei közül olyan fontos, főként az állattartás körébe tartozó szavak, mint a *bronzá* (*brenza*, *brinza*), *esztrenga* (*eszttronga*, *sztronga*, *sztrunga*), *mióra* (*millóra*, *milióra*, *milvara*), *nótin*, *orda* és *szkotár*, holott ezek — a más körből való *fustély* szóval együtt — valóban már a középmagyar kor utolsó századából adathatók. (A *fustély* román eredetét közelebbről Bakos eléggé valószínűvé tette; l. MNy. XLVII, 250—5.)

5. A Drăganu és Bárczi felsorolásában szereplő szók egyesítésével az eddigi kutatás eredményei alapján román eredetűnek minősülő középmagyar-kori kölcsön-elemek sora tehát így alakul: *alacs*, *alakor*, *berbécs*, *bronzá* (*brenza*, *brinza*), *cáp*, *cimbora* (*szimbóra*), *domika*, *esztrenga* (*eszttronga*, *sztronga*, *sztrunga*), *fálcsa*, *ficsor* (*ficsur*), *fustély*, *katrinca*, *kozsók*, *mióra* (*milióra*, *millóra*, *milvara*), *nótin*, *orda*, *poronty*, *pulya*, *szkotár*.

Ilyenformán tehát a középmagyar szókincsből cáfolhatatlanul vagy legnagyobb valószínűséggel románból kölcsönzöttek minősül összesen 19 szó.

6. A Babeş—Bolyai egyetem magyar nyelvtudományi tanszékének keretében a magyar nyelv feudalizmus kori kölcsönszavaira vonatkozó kutatás előrehaladásával azonban ez a kölcsönszó-sorozat részint számszerűségében, részint meg az adatok koraibb volta és az előfordulás gyakorisága tekintetében jelentős mértékben bővíthető, illetőleg kiegészíthető. Mikor erre vonatkozó véleményem megfogalmazására az alábbiakban sort keríték, eleve is hangsúlyoznom kell azt, hogy a majd felhasználható összes adatok száma tekintetében valamelyes további gyarapodásra, sőt előzetes észrevételeim némi módosulására számítani a magától értetődő várakozások közé tartozik.

A már rendelkezésre álló újabb cédulaanyag ismeretében azonban néhány észrevételt az előbb egybeállított középmagyarkori román kölcsönszó-anyag vonatkozásában már most is tehetni. Észrevételeim itt következnek:

A) Az előbbieken felsorolt állatgazdálkodási szók sorát a gyűjtésünkben rendelkezésre álló céduláinkról a következő öt, már a XVI. századból adathozható szóval bővíthetjük: *zsentice* (1549), *bács* 'juhász (gazda)' (1569), *csobán* 'pásztor' (1579), *eszténa* ~ *isztina* 'juhakol' (1583) és *kápra* 'kecske' (1587). Az első négy az erdélyi régiségben az újmagyar korban is nagyon gyakori, az utolsó valamivel ritkábban előforduló tájszó. A *bács* és az *eszténa* székely tájszóként CzF.-ban, az *eszténa táj(nyelvi)* jelzéssel, de hármas jelentéssel még az ESz. anyagában is helyet kapott.

B) Megérdemli a középmagyar korból való nyilvántartást, illetőleg külön való megvizsgálást a régi magyar állatgazdálkodásnak egy mind- eddig meglehetősen figyelmen kívül maradt román kölcsönszava, a *tretijina* is. Ez a szó először 1578-ban az egykori Szatmár megyében, utána 1594-ben a szilágysomlyói uradalom román falvaiban, sőt az újmagyar korban Kalotaszegen is jelentkezik *tretijina* (1578), illetőleg összetételben *tretijina-tehén* (1594) formában. E szolgáltatásneven eredetileg a román jobbágy-faluktól a földesúrnak dézsma-, illetőleg marhaváltság fejében adott 'harmadfű tinó'-ra vonatkozott. A szó középmagyar kor végi — újmagyar kori elterjedtségét egyrészt a tőlünk gyűjtött feleszámú levéltári adalék, másrészt meg az is mutatja, hogy már a XVI. század végén e szolgáltatás váltságaként adott *tretijina-pénz*-ről (1581) is történik említés. (Erre nézve l. Takáts Sándor, *Tretina*: MNy. III, 376; Uő, *Rajzok a török világból*. Bp. 1915. 311—2. — Petri Mór, *Szilágy vm. mon.* II, 195 kk.; Prodan David, *Ce era »tretina« în Transilvania? Omagiu lui Ioan Lupuş*, Bucureşti 1943. 728—42; és tölem: *Tretina, tretijina*: MNy. XXXIX (1943). 145—8.; EMúz. XLV (1940), 11 és ETFüz. 114 sz. 13). E szolgáltatásnemre vonatkozó utolsó okleveles adatunk a Bánffyhungad környéki Hodos-ról 1804-ből való (l. MNy. XXXIX, 148). Maga a *tretijina* szó azonban:

³ A tanszéki munkaközösségtől összegyűjtött anyagból felhasznált adalékok esetében az alábbiakban — helykímélés céljából — csak az első előfordulás időpontjára hivatkozom, a tőlünk átvizsgált források jelzését jobbra elhagyom. A kiadványok jó részét öt munkatársam: B. Gergely Piroška, Kósa Ferenc, Szabó Zoltán, Vöő István és Zsemlyei János cédulázta ki, a levéltári adatok szinte kizárólag a magam gyűjtéséből valók. Néhány okleveles adalékot kijegyeztem Cs. Bogáts Dénesnek tulajdonomban lévő kéziratos hagyatékából is.

— Gunda Béla szerint — az első világháború előtt a Lápos menti Domokosön a román vándorpásztorokodás maradványaként 'ihorgeld' jelentésben meg'elt (l. tőle a »Zusammenhänge zwischen Hofanlage und Viehzucht in Siebenbürgen« című fejezetet a Földes László szerkesztésében megjelent következő gyűjteményes munkában: Viehzucht und Hirteleben in Ostmitteleuropa. Ethnographische Studien. Bp., 1961. 243—81; az id. adalék a 274. l-on.)

C) Bárcki a középmagyarkori román kölcsönszók között nem említ meg legalább is fenntartással néhány olyan szót, amelynek a románból való eredeztetése is lehetséges, habár másunnan való bekerülésükkel is lehet számolni. Ilyen például a *cigány*, valamint a *berbence*, *bordó* (~*burdó*), *cserge* és a *szokmány* köznév. Ezekkel kapcsolatban a következőkben néhány észrevételt kell tennem.

cigány. E népnévről másutt Bárcki is megállapítja, hogy valamely balkáni nyelvből, a románból, a bolgárból vagy a szerb-horvátból származhatik (SzófSz.), az összefoglaló számbavétel alkalmával azonban mégis kimarad a tőle felsorolt román elemek sorozatából. Minthogy azonban az EtSz. szerint is a közvetlen átadó nyelvet megjelölni ugyan nagyon nehéz, de talán a románból került hozzánk a szó, éppen ezért a *cigány* népnév az ilyen esetben szokásos fenntartással mégis csak bátran szerepeltethető a magyar szókincs román kölcsönelemei között. Számomra az látszik valószínűnek, hogy e népnév ugyan több irányból is bekerülhetett szókincsünkbe, a kelet-délkeletről való bekerülés lehetőségét említetlenül hagyni azonban nem nagyon lehet.

berbence. Noha e szónak van ukrán származtatása, bizonyos szóföldrajzi nehézségek ellenére is — Kniezsával szólva — minden bizonnyal a románból és nem az ukránból való (így SzlJsz. 797). Erre mutat az is, hogy az erdélyi írásbeliségben rendkívül gyakran találkozhatni vele, s tájszóként is főként innen ismeretes (vö. MTsz.). Nem lehetetlen azonban a két irányból való bekerülés sem.

bordó ~ burdó. Nincs meg Bárcki kölcsönszó-sorozatában e szó sem, holott ez már Melius Péternél (1565) előfordul a *bordósíp*, Calepinusnál (1585) a *bordósípos*, s a következő század elején Szenczi Molnár Albertnél a *síp-bordó* összetételben (NySz., EtSz., OklSz.), Comenius Janua-jában (1643, 1673) meg önállóan *bordó* alakban is. A régiségben 1. 'gyalogok háti túrbája; ascopera, sacculus coriaceus, culcus, sarcinarius; ein lederner sack, satteltasche', 2. 'lyripippi fistula; der brummer des dudelsackes' jelentésű; szótárilag még CzF.-től is 'bugyor, motyó, melybe holmi útravaló ruháneműeket burogatni, takargatni szoktak' értelmezéssel nyilvántartott szó legtöbb XVI—XIX. századi szótárunk anyagában fellelhető. Noha a román *burduf* 'sac făcut din pielea netăbăcită ... unui animal ... în care se păstrează sau se transportă brânză, făină, apă, etc.' szó eredete ismeretlen (így EtSz. és hallgatólagosan a DLRM is), a XVI. század közepétől jelentkező magyar szó csak a románból eredeztethető. Tájnyelvi szinten 'fömlő-féle' jelentéssel a Székelyföldön, a hétfalusi és a moldvai csángóknál ma is él (MTsz., CsángóSz.).

cserge. Az itt kiemelt szó ugyancsak szókincsünk vitatott eredetű elemei közé tartozik. Végső forrása ugyan a török *čärga* 'sátor' szó, de bekerülhetett szláv vagy román közvetítéssel is. Valószínű itt is a több irányból való behatolás (így EtSz.). Kniezsa állásfoglalása (SzlJsz. 612) ismeretében teljesen indokolt, hogy az itt vizsgált szót 'gyapjúpokróc' jelentésben román kölcsönelemnek tekintsük.

szokmány. E szóra a legrégebbi adalékot Kelemen Lajos volt szíves számomra Kolozsvár város egykorú jegyzőkönyveiből kijegyezni (1567: *Zokmany*). A szó XVI. század végi kolozsvári előfordulására bizonyágként magam is jegyeztem ki a városi számadáskönyvekből 1586-tól kezdődőleg több adalékot. Mint cédulaanyagom forgatása rendjén látom, 1600-ból Udvarhelyszék törvénykezési jegyzőkönyvében is találtam rá vonatkozó adalékot. — A ma is Erdélyszerte ismert, illetőleg használt tájszónak románból (vö. r. *sucman*) való eredeztetését elsősorban szóföldrajzi és jelentéstani okok miatt elfogadhatónak kell tartanunk (l. erre nézve Kniezsa, SlJsz. 757; Blédy, i. m. 86). A szó románban szláv (bolgár) vagy török eredetű lehet (l. Kniezsa, i.h.; DLRM.).

7. Ha nem jelentkeznék a román kölcsönszavak kutatóinál általánosságban is bizonyos érdektelenség a kérdés történeti vonatkozásai tekintetében, még feltűnőbb volna, így azonban szinte magától értetődő, hogy a román kölcsönszavak kutatóinak fejtegetéseiből bizonyos, pusztán a történeti anyagban jelentkező fogalomkörök teljes egészükben a figyelem körén kívül maradtak. E fogalomkörök közül legfeltűnőbb az eddigi román kölcsönszó-egybeállításokban az egyházi életre, az udvari tisztségekre és a hadi életre vonatkozó kölcsönelemek szinte teljes hiánya. Néhány megjegyzést e fogalomkörbe tartozó szavakkal kapcsolatban is tehetek. Íme:

A) A románság középmagyar kor végi különleges vallási helyzete, a görög keleti egyházhoz való tartozása, a protestáns és a római katolikus egyházakhoz tartozó magyarságtól bizonyos mértékig elütő egyházi berendezkedéssel, az egyházi tisztségviselők különleges helyzetével járt együtt. Éppen ezért érthető, hogy a megszokottól elütő jelleg kidomborítására különleges szóanyagra volt szükség. Legtermészetesebb az volt, hogy a románság révén megismert, elütő jellegű fogalmak jelölésére átvették a rájuk vonatkozó román elnevezéseket is. Így kerültek be már a középmagyar kor végén a következő egyházi vonatkozású román kölcsönszók: *kaluger* ~ *kalugyer* 'görög keleti szerzetes' (1566), *pópa* 'görög keleti pap' (1566), *protopop* 'görög keleti esperes' (1568), *pátriárka* 'a görög keleti egyház feje' (1573), *monasztéria* ~ *monaszter* 'görög keleti szerzetes-kolostor' (1572, 1598). — Ezek közül persze a *pátriárka* és *protopóp* csak szórványosan és kizárólagosan a magasabb írásbeliségben fordul elő, a más három kölcsönszó azonban a XVI—XIX. századi erdélyi közélet gyakori használatú szava lehetett, hiszen nemcsak a felsőbb írásbeliségben, hanem az alsóbb törvénykezés és hivatali ügyintézés iratanyagában sűrűn elő-előkerül. Eddig az itt felsorolt szók közül a *kalugyer*-t és a *pópá*-t csak a XVIII. századból ismertük (l. Blédy i.m. 53), a többi kölcsönszóra a legteljesebb román kölcsönszó-egybeállítás, a Blédyé sem ismer egyetlen tör-

téneti adatot sem. A középmagyarorkori adalékok csak a tanszéki tervmunka anyaggyűjtése rendjén kerültek elő.

B) A kutatóktól még ennél is kevesebb figyelemre méltatott fogalomkörrel ejtek szót akkor, mikor a főrangúak, a magasabb állami tisztségviselők és az udvari méltóságok megjelölésére már a XVI. század második felétől a fejedelmi kancelláriák oklevelezésében, követ- és kémjelentéseiben eléggé gyakran olvasható következő román kölcsönszavakra hivatkozom: *boér* 1. '(fejedelemségbeli) kiváltságos rendhez tartozó személy' 2. 'fogarasföldi szabados-nemes-féle' (1529), *viszternik* 'kincstartó, kincstárnok' (1559), *vajvoda* 'vajda' (1563), *sztolnik* 'fejedelmi étékfogó, asztalnok' (1569), *logofet* 'kancellár' (1584), *posztelnik* 'fejedelmi udvarmester, udvarnagy' (1584), *vornik* 'országbíró-féle' (1585). — Az ezek mellett idézhető, első tagjában magyar *főpohárnik* (1592) összetétel nyilván a román *marele paharnic* félig magyarított alakja. Az ilyen felemás magyar-román összetételes méltóság-, illetőleg tisztségnév nem áll magában: a XVI—XVII. századi diplomácia nyelvében találkozunk még a *főármás* (1559), *főboér* (1608), *fővornik* (1641), *főlogofet* (1651) és *fővisztier* (1657—1658) összetétellel is. A méltóság-nevek között a sorban elsőként adatolt *boér* szó eleven voltára bizonyosságul idézhetők a következő származékok, összetételek, illetőleg a maguk korában állandósultnak tekinthető szókapcsolatok: *bojéri* (1570), *bojérság* (1634), *bojérség* (1614), *bojérocska* (1641), *bojérfi* (1600), *bojér-falu* (1657), *bojér-mente* (1696) meg az előbb már más vonatkozásban említett *főboér* (1608).

C) A magyar szókészlet román elemei közül egy másik, egészében meg nem vizsgált fogalomkörrel, a hadi életre vonatkozó szavak egy néhányával már Alexics György foglalkozott. Sajnos, ő sem önállóan és kellő számú egykorú adalék összegyűjtésével, hanem csak Iorgának a román hadsereg történetéről írt művéből (Istoria armatei românești. Văleni de Munte, 1910) szemelgetve sorakoztatott fel feleszámú, magyarból románba és valamivel kevesebb románból magyarba bekerült kölcsönszót. Ez utóbbi csoportba tartozók közül is nála évszámszerűen csak az *ármás* (1572) rögzíthető a középmagyar korhoz; ez és a fölém valamivel előbből ismert *főármás* (1559) méltoságnév az egyébként már elavult román *vel-armaș* vagy *armaș-mare* 'mare dregător care supraveghea închisorile și execuțiile' szó (DLRM.) átvétele, illetőleg felemásan magyarított összetétele. Az évszám nélkül említett *kurtány* 'miles curiae' szóra Alexics csak Kemény János önéletrajzából (1657—1658) ismer adatot, magunk azonban e szóra nézve is a középmagyar kor legvégétől, 1598-tól kezdve elég bőséges okleveles előfordulásra hivatkozhatunk. 1648-ban előfordul az *ármás-kurtány* összetétel is.

8. Előzetesen egybeállított, de a további bővíthetőség reményében ideiglenesnek tekintendő szójegyzékünk felhasználásával a könnyebb áttekinthetőség és számbavehetőség kedvéért a következőkben felsorolom összefoglalóan, de az első nyelvemlékes jelentkezés sorrendjében a középmagyar kor végéig magyarba átkerült román eredetű közszoói anyagot. Ime a sorozat: *cserge* (1429), *alakor* (1440), *cigány* (1476), *katrinca* (XV. század eleje), *pulya* (1520—1530), *boér* (1529), *brindza* (1546), *orda* (1546),

zsenticé (1549), *alacs* (XVI. század közepe), *esztrenga ~ isztronga* (1554), *berbence* (1558), *főármás* (1559), *visztiernik* (1559), *berbécs* (1560—1570), *bordó ~ burdó* (1565), *fálcsa* (1564), *justély* (1566), *kalugyer* (1566), *pópa* (1566), *szokmány* (1567), *bács* (1569), *brindzaturó* (1569), *ficsor* (1569), *sztolnik* (1569), *poronty* (1570), *ármás* (1572), *pátriárka* (1573), *tretyina* (1578), *csobán* (1579), *tretyina-péncz* (1581), *mióra* (1582), *esztena ~ isztina* (1583), *esztena-juh* (1583), *cáp* (1584), *logofet* (1584), *posztelnik* (1584), *berbence* (1584), *vornik* (1585), *domika* (1585), *esztrengabárány* (1585), *kecskemiora* (1585), *kozok* (1585), *lák* (1585), *kápra* (1587), *baraboly* (1588), *cimbora* (1590), *főpáharnik* (1592), *tretina-tehén* (1594), *cimboraság* (1596), *kurtán* (1598), *cimbordál* (1600). — Ez összesen 52 fő-, származék-, illetőleg összetett szó. Ha e sorozatból a 10 származék-, illetőleg összetett szót le is számítjuk, a megmaradó 42 főszó az eddigi kutatók eredményei alapján előbb egybeállított sorozatban (l. az 5. pont elején) szereplő XV—XVI. századi főszóanyagának (19 szó) valamivel több, mint kétszeresét teszi ki. Az eddig még nyilván sem tartott, de tölem előbb felsorolt származék- és összetett szók tekintetbe vételével ez a számbeli gyarapodás természetesen még szembeszökőbb. Eddigi gyűjtőmunkánk tehát már számszerűségében is nem csekély mértékben gyarapította szókincsünk román eredetűnek minősülő középmagyarkori elemeinek számát.

9. A számbeli gyarapodás mellett nem lekicsinyelendő az sem, hogy az újabb gyűjtőmunka az első előfordulás időpontjának korábbra vihetősége, a pontosabb értelmezés, a szóföldrajzi rögzíthetőség és a társadalmi vonatkozások tisztázási lehetősége tekintetében is figyelemre méltó eredményekhez juttatott. Jóllehet ilyen tekintetben az ezutániakban a folytatólagosan végzendő levéltári gyűjtőmunkától még felismeréseink további gyarapodását remélhetjük, — kellő óvatossággal — már most, a kérdés összefoglaló feldolgozása előtt néhány előzetes észrevételt megköszönhetünk.

a) A XV. századi adatok időpontjának megállapítása tekintetében anyaggyűjtésünk semmilyen változást nem hozott s nem is hozhatott, hiszen az újabb anyaggyűjtés főként az Erdélyi Magyar Oklevélszótár és az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár⁴ már egybehordott cédulaanyagára támaszkodott. E két gyűjtemény pedig legnagyobb részében bizonyos tervszerűséggel csak XVI—XIX. századi levéltári darabokból merítette anyagát, újabb anyaggyűjtésünk adatai is ebből az időszakaszból valók, sőt a tervmunkánkhoz a kiadványokból kiegészítésként készült céduláinkra is szinte kizárólag csak a jelzett időkor évszámait jegyezhetjük rá. A XVI. századból azonban így is az eddigi történeti adatokkal nem szereplő, sőt részben egyáltalában román kölcsönszóként nyilván sem tartott szavak egész sorát mutathatjuk ki. A teljesség igénye nélkül és a sor további bővíthetősége reményében most csak a következő sorozatot állítom egybe: *zsenticé* (1549), *főármás* (1559), *visztiernik* (1559),

⁴ Ezeknek anyagára nézve l. tölem: PaisEml. 69—77; MNy. LIV, 503—9 és Omagiu lui Iorgu Jordan, București, 1958. 831—6.



kalugyer (1566), *pópa* (1566), *szokmány* (1567), *ficsor* (1569), *sztolnik* (1569), *árnás* (1570), *tretyina* (1578), *tretyina-pénz* (1578), *esztina ~ isztina* (1583), *esztina-juh* (1583), *logofet* (1584), *vornik* (1585), *kozok* (1585), *fpáhárnik* (1592), *tretyina-tehén* (1594), *cimboraság* (1596), *kurtán* (1598), *cimborál* (1600). — Már itt megjegyezhetem, hogy a XVII–XVIII. századi anyagból kiírt adalékaink számszerűségükben még ennél is figyelemre méltóbb mértékben gazdagítják újabb történeti anyaggal az adatolhatóság tekintetében ismereteinket.

b) Az adalékok történeti szóföldrajzi rögzíthetőségének eddig szinte merőben elhanyagolt szempontjára is különleges figyelemmel voltunk és leszünk még inkább a továbbiakban az anyag összefoglaló feldolgozása rendjén. Céduláink javarészen a sokoldalú feldolgozást megkönnyítő adatok között a földrajzi előfordulás helye is szerepel. Természetesen ennek megállapítása az anyaggyűjtés rendjén csak bizonyos határok között és némi fenntartással lehetséges. Nagyon sok esetben ugyanis a levéltári darabok e tekintetben nem tájékoztatnak, nem tájékoztathatnak egyértelműen, sőt például a magasabb, fejedelmi írásbeliségben jelentkező kölcsönszó-anyaggal kapcsolatban meglehetősen célja-tévesztett vállalkozás lett volna és lenne pusztán az oklevelezés merőben esetleges helye tekintetbe vételével a szóföldrajzi rögzítés szempontját erőszakolni. Hogy gyűjtésünk milyen történeti szóföldrajzi lehetőségeket nyújt, arra nézve néhány térképvázlatot már most időszerűnek látok mellékelni. E térképekre a szóanyag középmagyar koron túl is folytatódó életének szemléltetése céljából természetesen rákerültek nemcsak a csekélyszámú közép-, hanem a feudalizmus korának végéig eddig összegyűjtött jóval számosabb újmagyarkori történeti adatok is. E lapok a tanszék keretében végzett tervmunka feldolgozásához készült olyan előzetes vázlatoknak tekintendők, amelyekben a további anyaggyűjtés már lényeges változást aligha hozhat.

c) Levéltári gyűjtésünk és más forrásokból történeti adatkijegyző munkánk rendjén különleges gondot fordítottunk s fordítunk ezután is arra, hogy a forrás szöveg-összeállításából minél pontosabb értelmezéshez elégséges terjedelmű szövegrészleteket jegyezzünk ki. Erre a nem minden esetben könnyen megvalósítható célkitűzésre főként a NySz. és az OklSz. e tekintetben való hiányai ösztökéltek. Különösen a többjelentésű román kölcsönszók jelentésváltozásainak, illetőleg jelentésárnyalatainak megállapítási lehetősége szempontjából bizonyult ez az eljárás mód már eddig is célravezetőnek.

d) Előbb, a b) pontban már említettem azt, hogy az adatok szóföldrajzi rögzítésével nem minden esetben lehet kísérletezni. Például a román udvari és az állami élet magyarba átkerült méltóság-, illetőleg tisztségneveiről aligha lehet többet megállapítani, mint hogy e szóanyag használata a feudalizmus korában kizárólag a moldvai és a havasalföldi fejedelmi udvar magyar íródeákjai, illetőleg az erdélyi fejedelmi és főúri oklevelezés, emlékirat-, jelentés- és missiliszerkesztésének körére korlátozódott. Ilyen esetekben tehát csak azt a tár-

sadalmi réteget, hivatali kört vagy irat-fajta-t lehet megjelölni, amelynek nyelvélyhasználatára a kérdéses szóanyag fel-feltűnédezése többé-kevésbé jellemző.

A más fogalomkörökből való kölcsönszó-anyag t á r s a d a l m i v o n a t k o z á s a i azonban többnyire megnyugtató módon tisztázhatók. Ilyen szempontból a tőlünk itt vizsgált anyag jól meghatározható két csoportra különül el: 1. A fejedelmi udvari élet, az államigazgatás és a felsőbb egyházszervezet szavai csak az erdélyi fejedelem közvetlen környezetében, a kiváltságos osztály és az ezt kiszolgáló hivatalnok-réteg körében éltek. 2. Az állat- és mezőgazdálkodás, a népi öltözködés fogalomkörének román kölcsönszó-anyaga, meg egy néhány más, társatlan volta miatt fogalomkörökbe nem sorolható szó azonban a román-magyar népi érintkezés eredményeképpen előbb a jobbágy- és zsellér-lakosság között gyökerezhetett meg, s innen terjedhetett aztán a fejedelmi-földesúri birtokigazgatás meg a helyi közigazgatás közegeinek közvetítésével a felsőbb államigazgatás, a magasabb hivatali írásbeliség s az irodalmi nyelv kiváltságosai felé.

e) Az előbb elkülönített két csoport szavai között az é csoportokba beletagolódo szavak középmagyar kor utáni élete szempontjából is lényeges különbség van. Az első csoportba tartozó szavak csak az erdélyi meg a moldvai és a havasalföldi fejedelmi udvar írásbeli érintkezésében⁵ éltek, de persze ott is csak addig élhettek, amíg ez az érintkezés a Habsburg-uralom XVII. századvégi erdélyi térfoglalásával meg nem szűnt. Ezért érthető, hogy nincs például céduláinkon egyetlen, ez időpontot inneni adat sem az előbb felsorolt fejedelemségbeli román méltóság-, illetőleg tiszt-ségnevekre vonatkozóan, ellenben a 2. csoportba tartozó, a népi érintkezés eredményeként még a középmagyar korban bekerült számos román kölcsönszót az említett politikai változás egyáltalában nem érintette. Így aztán míg az 1. csoportba tartozó szók az erdélyi írásbeliségből a XVII. század végétől úgyszólván nyomtalanul eltűnnek, a 2. csoportba tartozó, népi közvetítésű szók életére az erdélyi oklevelezésben feleszámú XVIII.—XIX. századi adaléokra bukkanunk. Ezek az igazán életerősnek bizonyult szók földrajzi és társadalmi korlátokra való tekintet nélkül széles körben terjedtek, s nem egy közülök toldalékos alakjaival, összetételeivel még állandósultnak tekinthető szókapcsolataival a XVII.—XIX. század folyamán népes szócsaládot fejlesztett. A sok közül néhány ilyen szegényebb-gazdagabb szócsaládot szemléltetés céljából itt sorakoztatok fel. (Az egyes szócsaládok esetében a teljességre igényt nem tartó felsorolásban csak az első előfordulás évét jelzem.) Ime:

berbécs (1560—1570): 1. 'kos': *berbécsbárány* (1722), *berbécsbőr* (1660), *berbécs címér* (XVIII. század eleje), *berbécs hús* (1696), *berbécs juh* (1696), *berbécs pécsenye* (XVIII. sz. eleje), | *berkeberbécs* (1794), *Jézsiaberbécs*

⁵ Ezekre nézve l. Szilágyi István, A magyar nyelv közügyi kelete Moldvában a XVI. században: Új Magyar Múzeum 1856/1, 39—42; Nicolae Grămadă, Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin, Mayrocorodat, Gadrul Cosminului IX (1935), 129—258; a bennünket közelebről érdeklő rész a 186—90, 231. l.-on.

(1782), *díszkeberbécs* (1627), *fiaberbécs* (1728), *kosberbécs* (1800), *mióra-berbécs* (1818), *nótin-berbécs* (1690), *nótin berkeberbécs* (1775) || 2. 'cölöp-verő eszköz': *berbécs* (1823), *cövekverő herbécs* (1813), *faberbécs* (1821), *gyalog faberbécs* (1852), *kéziberbécs* (1824), *vasberbécs* (1818).

cáp (1584) 'kecske': *cápocska* (1646) | *cápbőr* (1629), *cápgidó* (1648), *cápolló* (1648) | *díszkecáp* (1627). — E mellett átkerült a címbeli szó román kicsinyítőképzős alakja *cápsor* (1729) formában.

cimbora (1590): *cimborál* (1600), *cimborálás* (1792), *összecimborát* (1803), *cimborálkodik* (1792), *cimborálódik* (1714), *cimborás* (1751), *cimboraság* (1596) | *cimboratárs* (1801) | *esztenás-szimborá* (XVII. eleje).

esztena (1583) 'juhakol': *esztena-csinálás* (1727), *esztenás-szimborá* (XVII. sz. eleje), *esztenafü-hely* (1606), *esztenaház* (1723), *esztenahely* (1620 k.), *esztenajuh* (1583), *esztenaüst* (1815) *esztena-szer* (1837), *esztenatárs* (1609).

kaluger ~ **kalugyer** (1566) 'gör. kel. szerzetes': *kalugyereskedik* (1775), *kalugyerség* (1749).

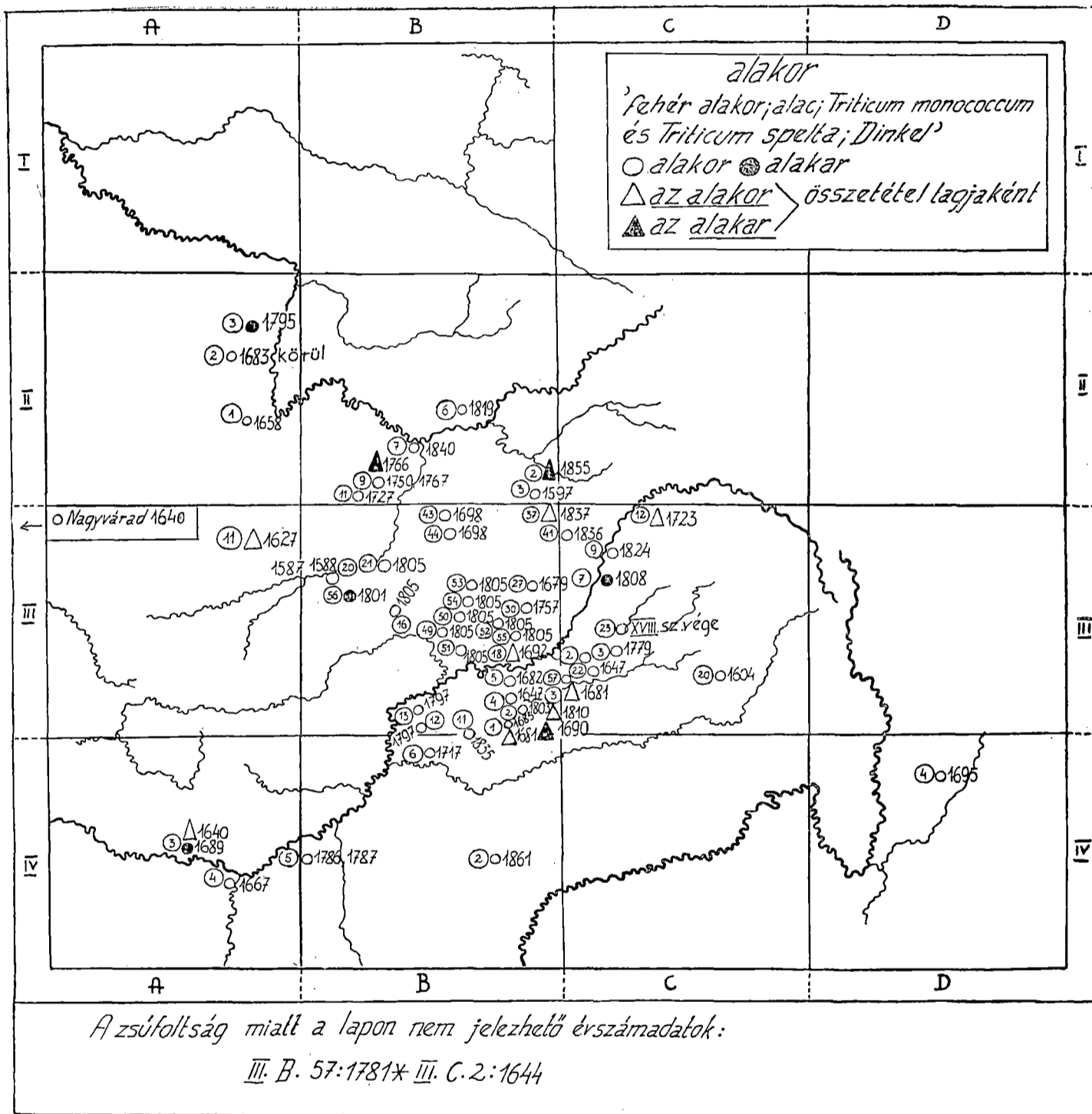
mióra (1582) '1—2 éves bárány vagy (ritkán) gidó'⁶: *miórabárány* (1758), *mióraberbécs* (1666), *miórabőr* (1694), *mióracáp* (1684), *mióragyapju* (1684), *miórajuh* (1677), *mióra meddő juh* (1689), *miórakápra* (1745), *miórakecske* (1684), *mióra-kecskeolló* (1697), *mióra-majorság juh* (1684), *mióra-nöstény* (1647), *mióranösténykecske* (1689), *millóras szokmány* (1850), *millóras parasztszeker* (1845), *cápmiőr-kecske* (1805), *díszke-mióra* (1627), *nösténymióra* (1666), *kecskemióra* (1585).

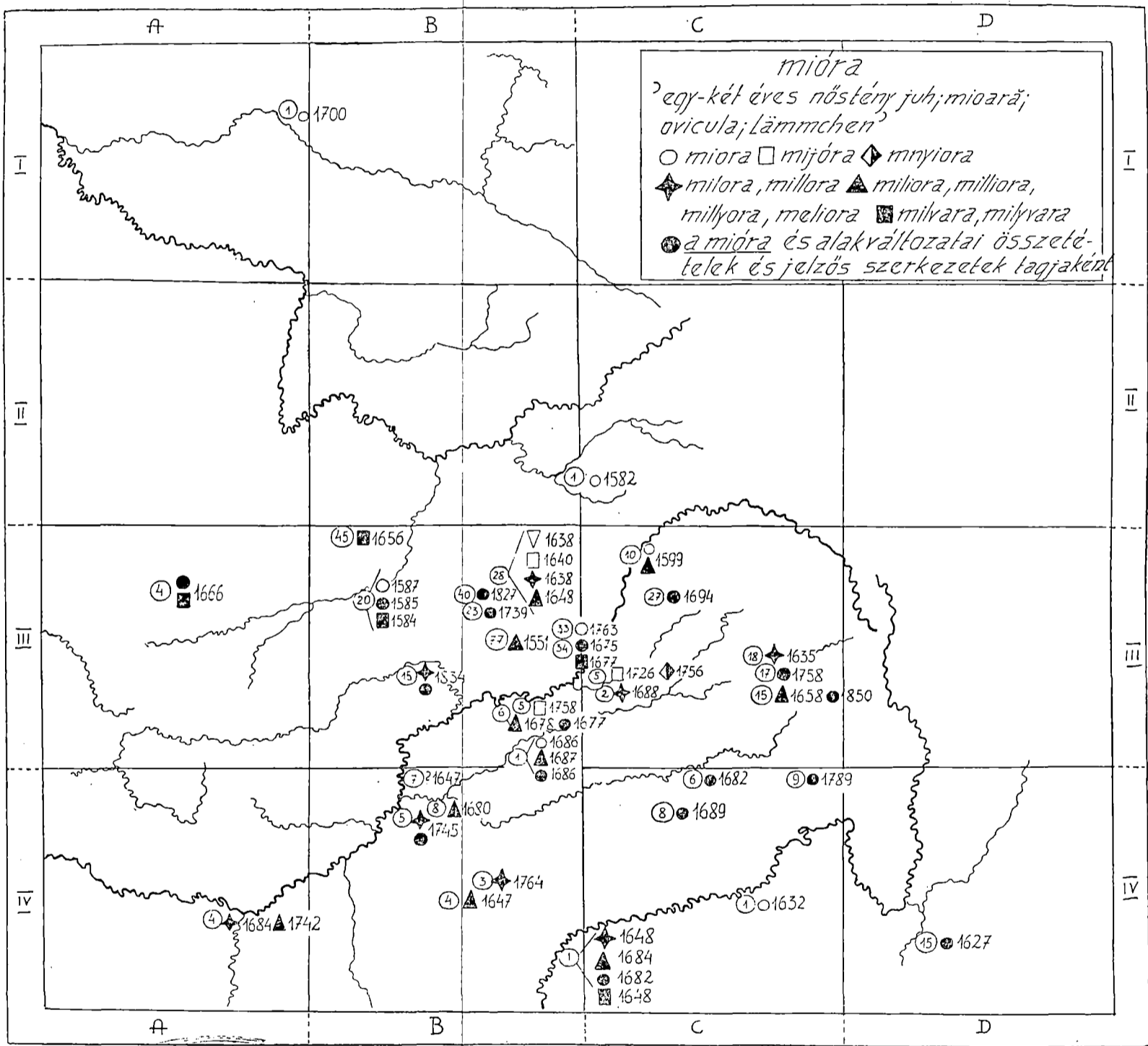
orda (1549) 'édes túró-féle': *ordafőző üst* (1654), *ordamerő kanál* (1751), *orda-tömlő* (1629) | *ordás* (1731), *ordásdézsa* (1660) | *dézsa-orda* (1690), *édes orda* (1767), *tömlő-orda* (1672), *túrós-orda* (1683).

A példák száma — bizonyos, de meglehetősen tág határok között — természetesen tetszés szerint szaporítható. Az itt felsorakoztatott szók közül a példaként említett főszók mind, de nem egy családjukba tartozó származék-, illetőleg összetett szó is az erdélyi magyar köz- és tájnyelvnek ma is közkeletű szava. Hogy e kölcsönszavak legnagyobb része már legalább két-harmadfél százada valóban az erdélyi köznyelv szintjéig eljutott, bizonyítja a gyűjtésünkben előbb felsorolt okleveles adalékokon kívül az is, hogy közülök a legtöbb bekerült a XVIII. századi Pápai Párizs szótár-kiadásokba, sőt bele Gyarmathi Sámuel nyelvhasznító munkáiba is (l. tőlem az 1. ponthoz csatlakozó könyvészeti felsorolásban id. helyeken).

10. Mindössze ennyi az, amennyit a tanszéki tervmunka befejezetlenségének mai szakaszában a vaskos tévedések veszélye nélkül már most előrebocsáthatunk. Mikor ezeknek a végső feldolgozás rendjén bizonyos mértékű kiegészülő, illetőleg módosuló eredményeknek közzétételére — nem csekély habozás után — most rászánom magam, jeleznem kell azt is, hogy a vállalt tervfeladat már a gyűjtés szakaszában is jóval nagyobb arányúnak, sokkal szerteágazóbbnak bizonyult, mint amilyennek az induláskor ígérkezett. A meglepő számomra nem is az volt, hogy az eddig ilyen szempontból szinte teljesen figyelmen kívül hagyott, bolygatatlan levéltári

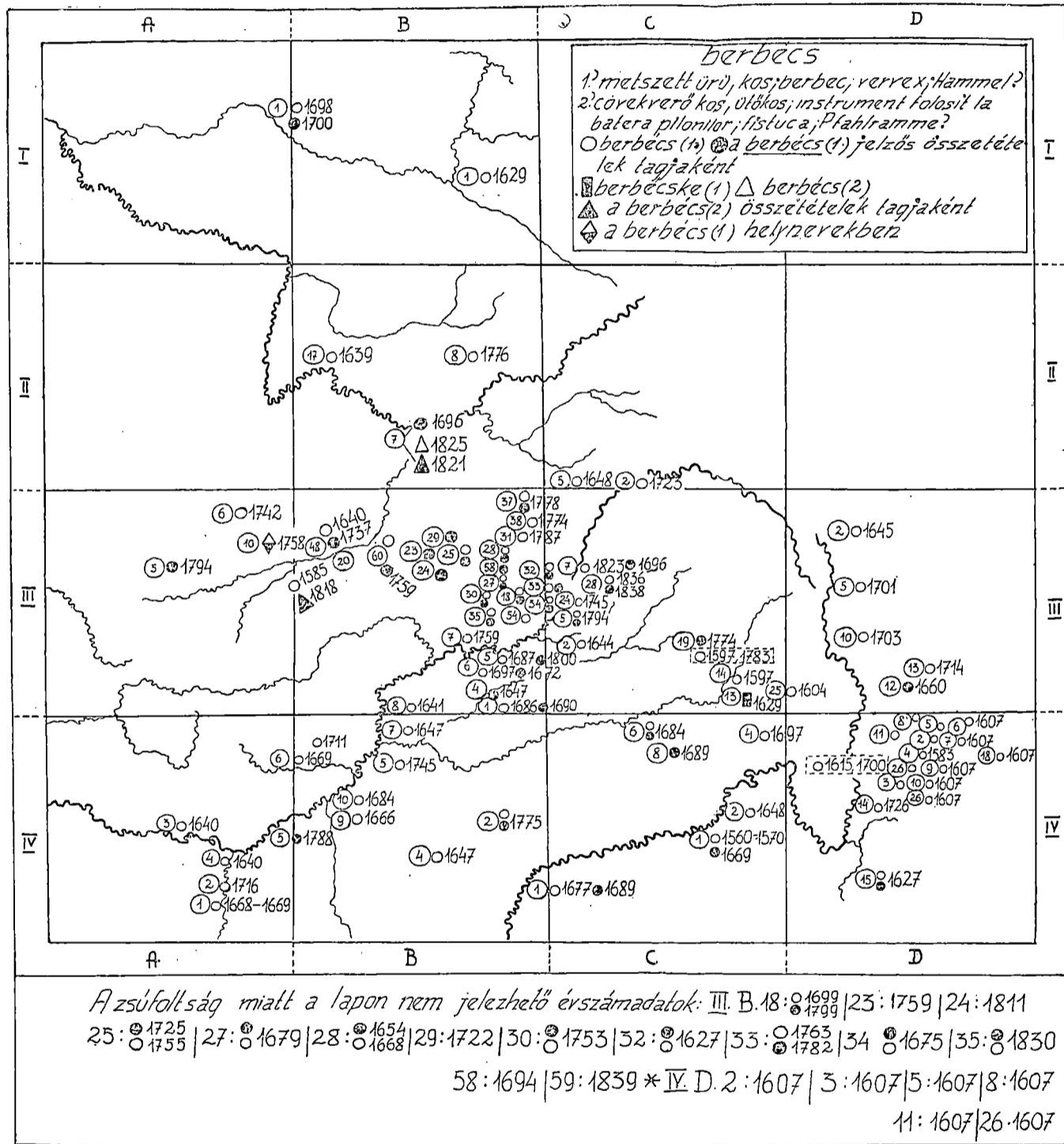
⁶ A *mióra* összes régiségbeli alakváltozatait e címszószerű felsorolásba nem iartottam szükségesnek felvenni. (De l. a legfontosabb változatokat a *mióra* szótérképén.)

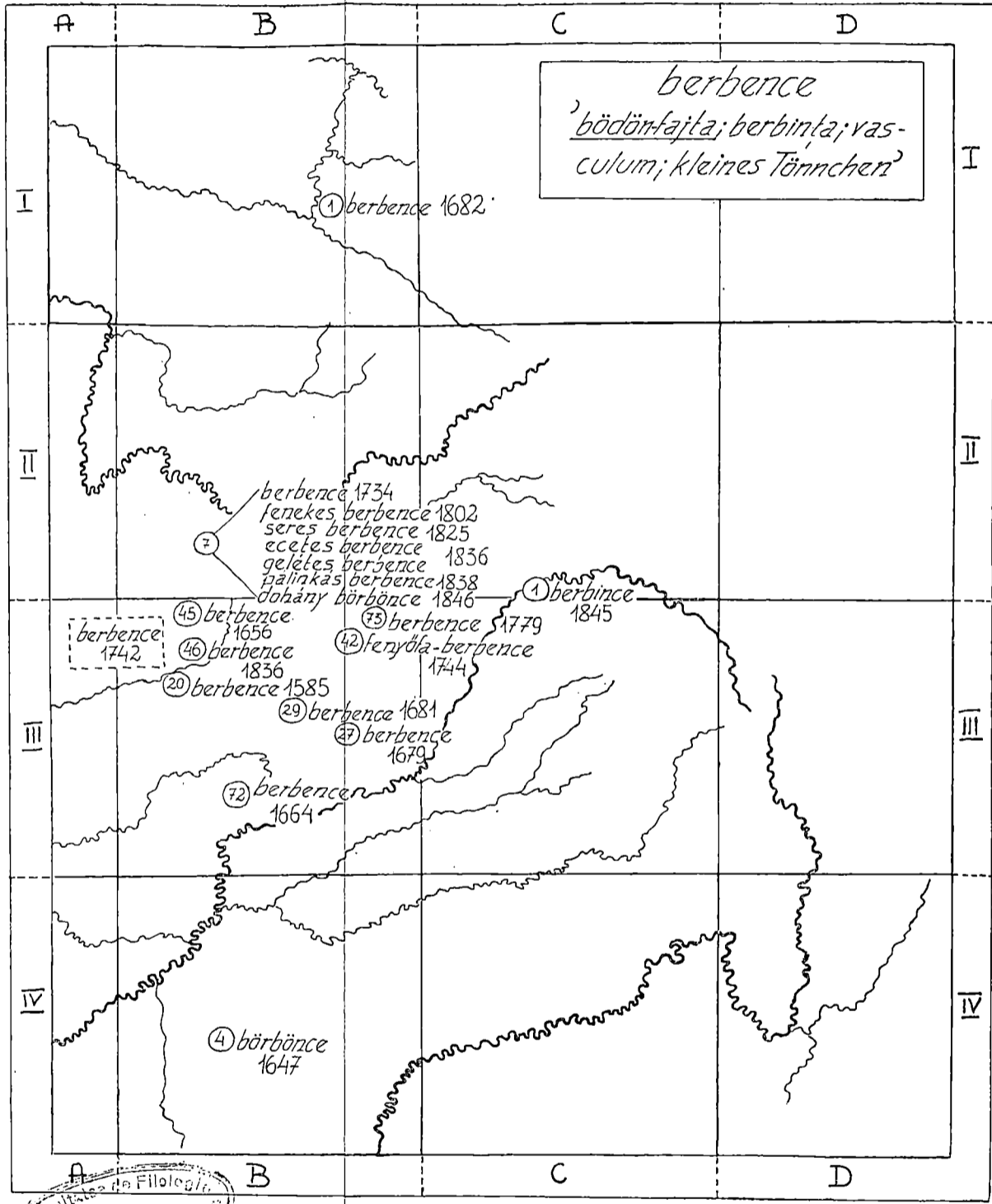


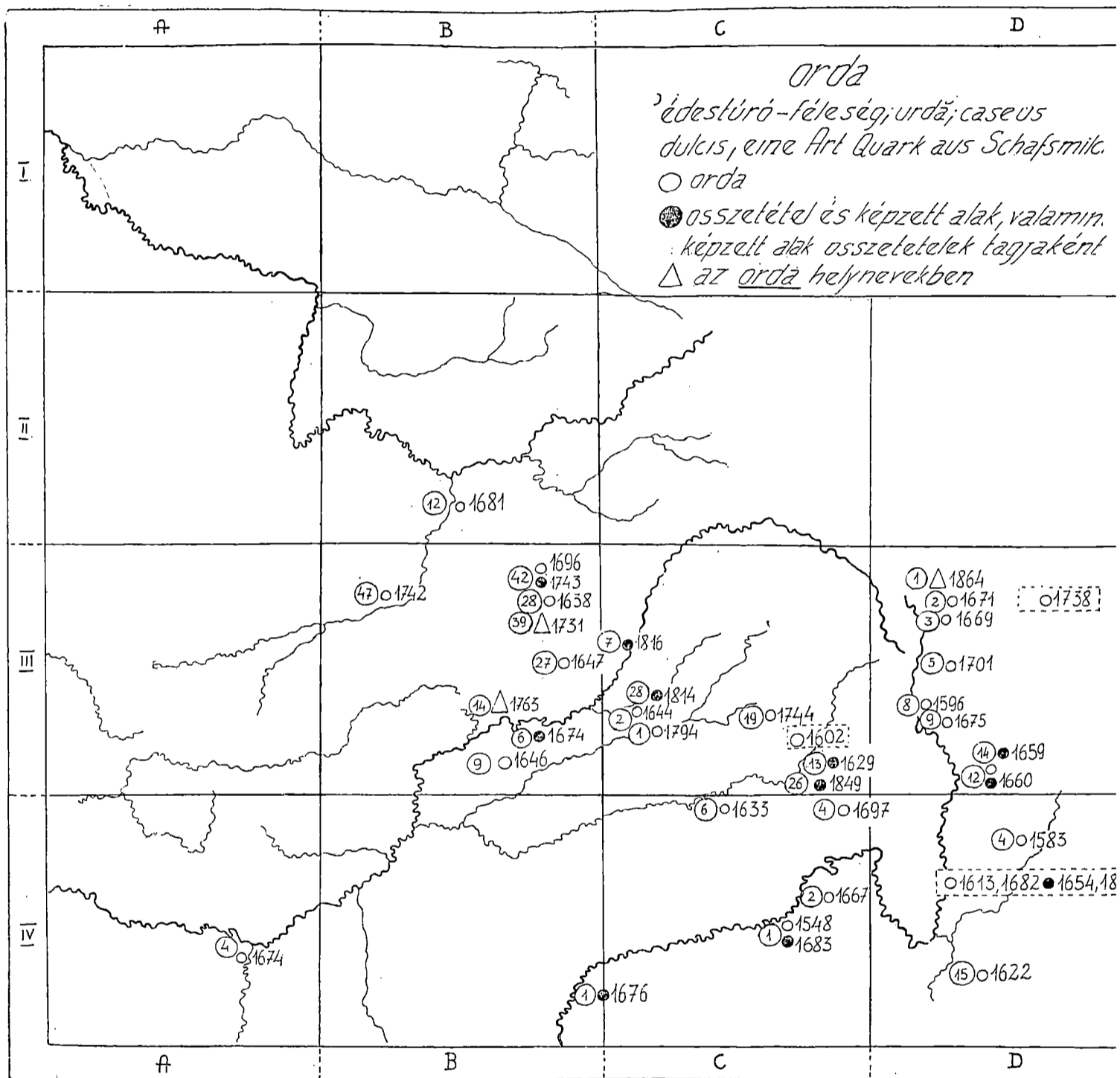


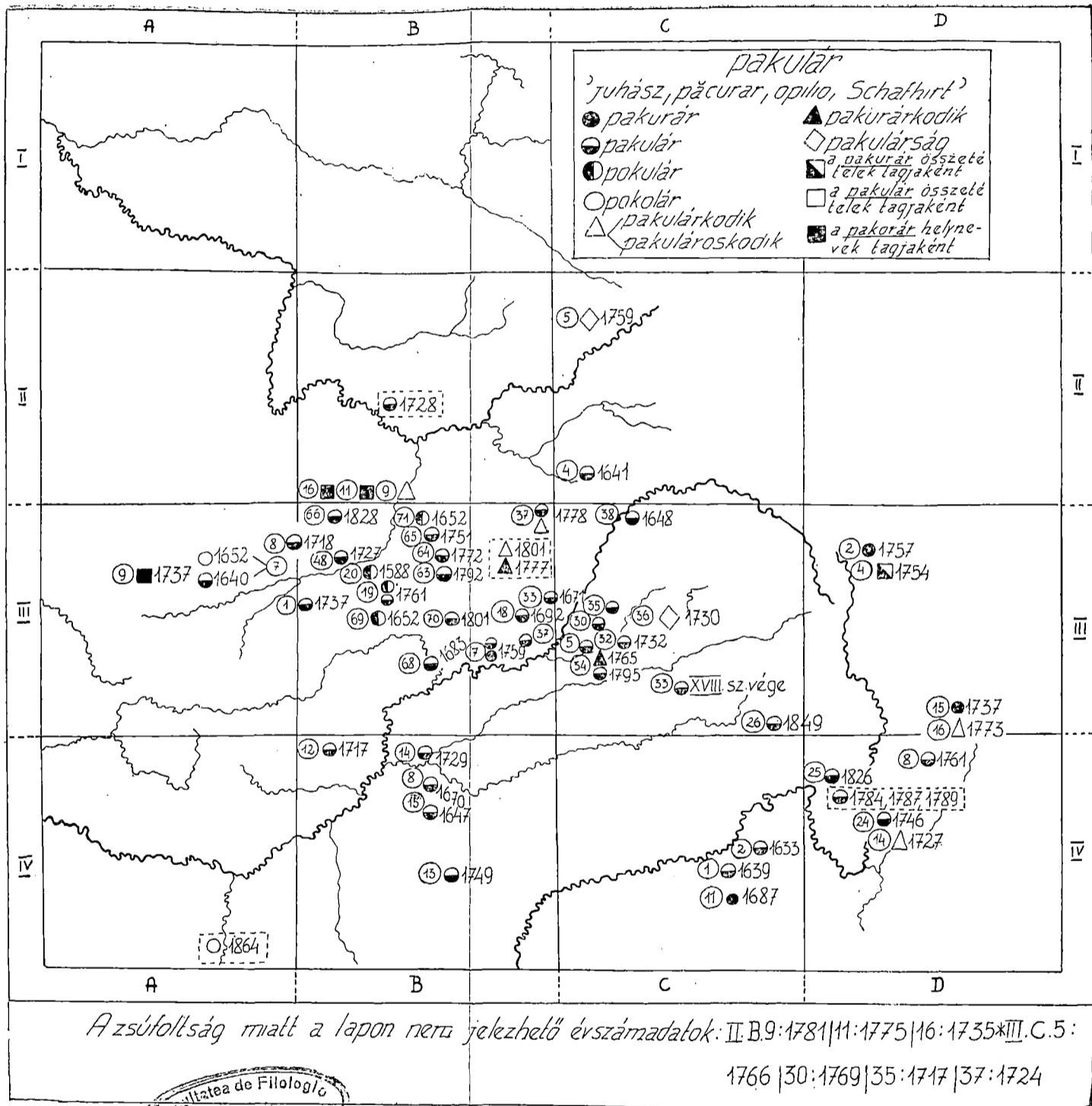
mióra
 'egy-két éves nőstény juh; mioarä;
 ovicula; Lämmchen'
 ○ *mióra* □ *mijóra* ◇ *mnyiora*
 ◇ *milora, millora* ▲ *milorora, milliora,*
millyora, meliora ■ *milvara, milyvara*
 ● *a mióra és alakváltozatai összeté-*
telek és jelzés szerkezetek tagjaként

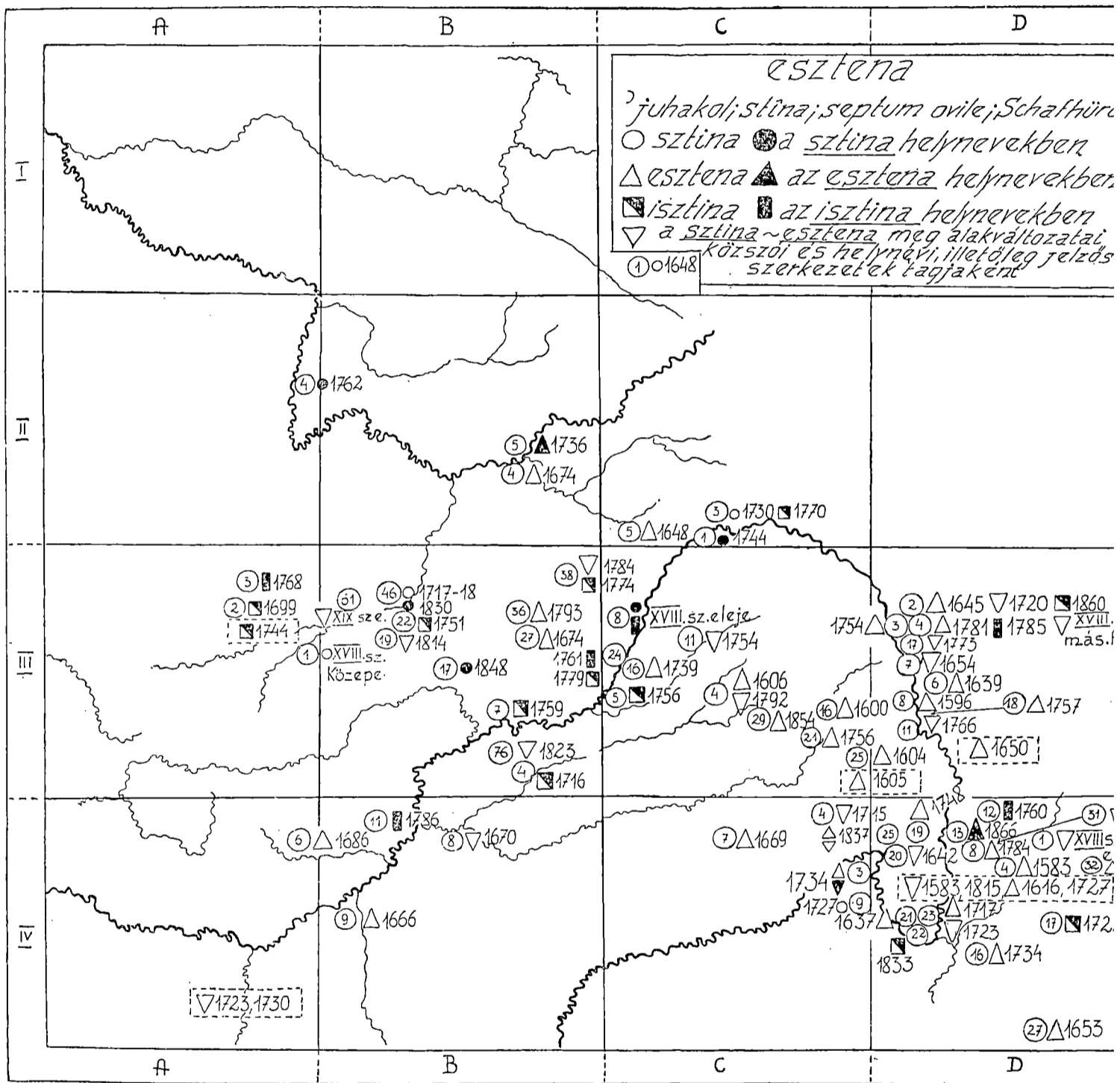
Magyarországi állattudományi központ
 C. S. U. I.

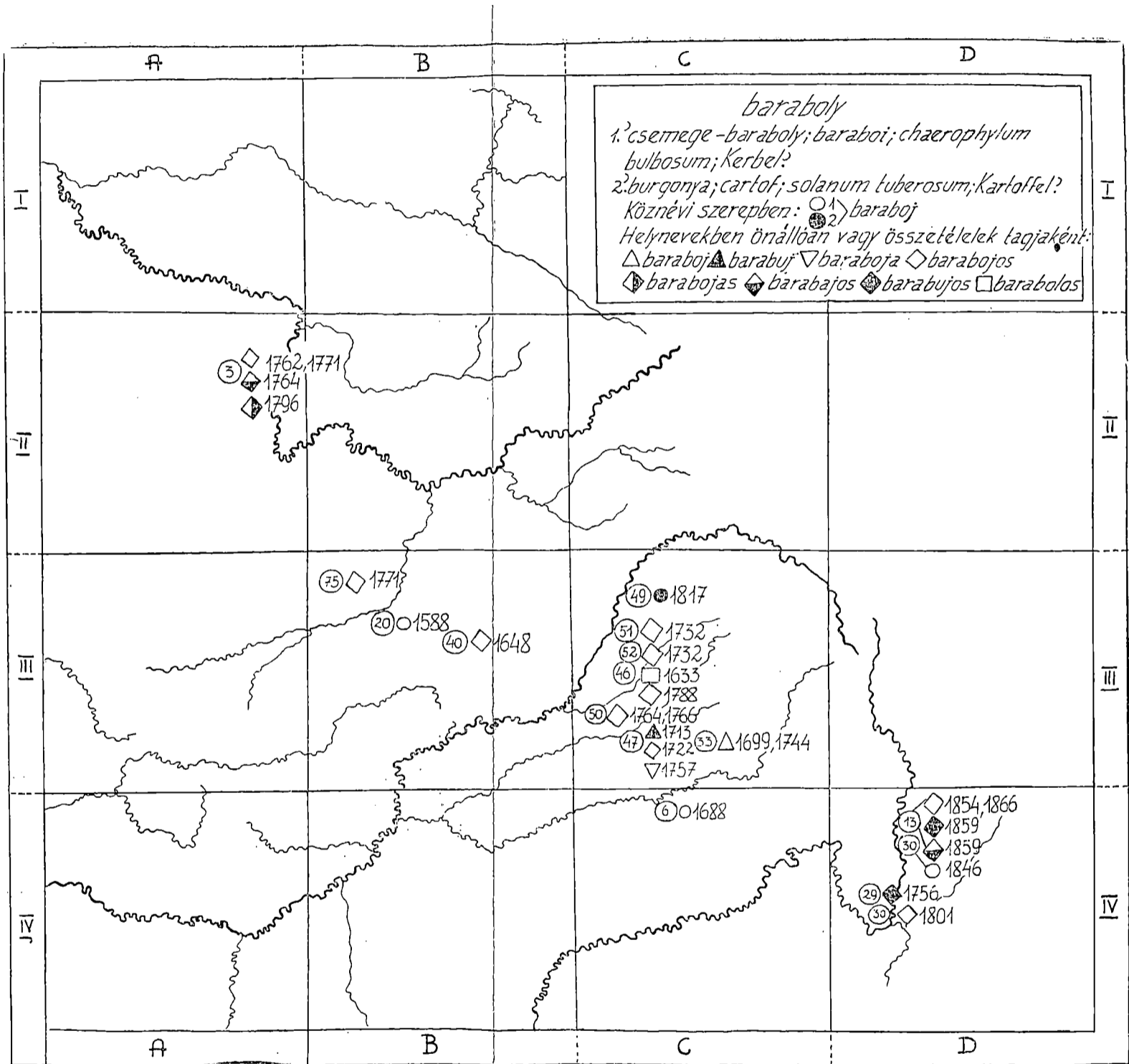


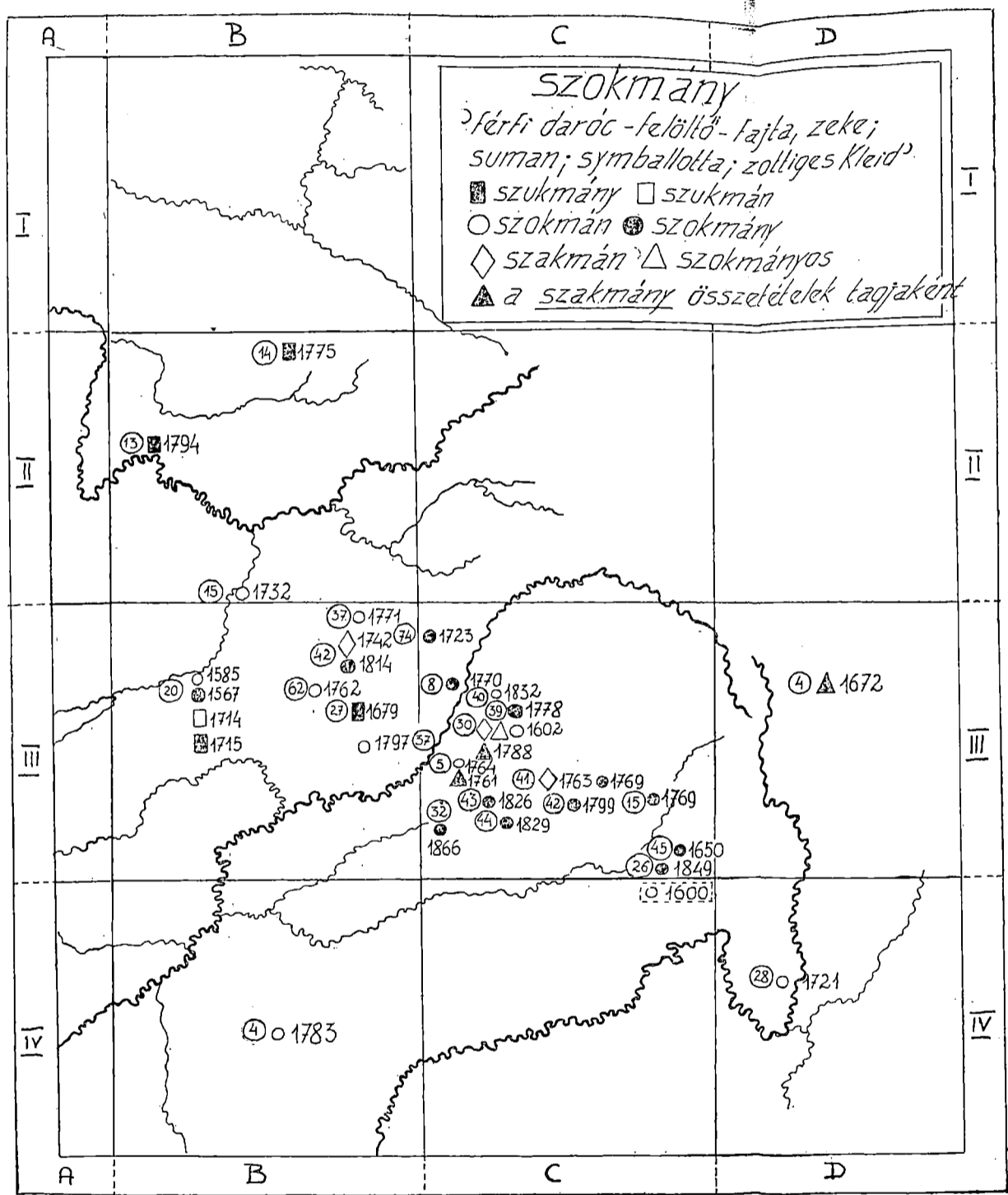


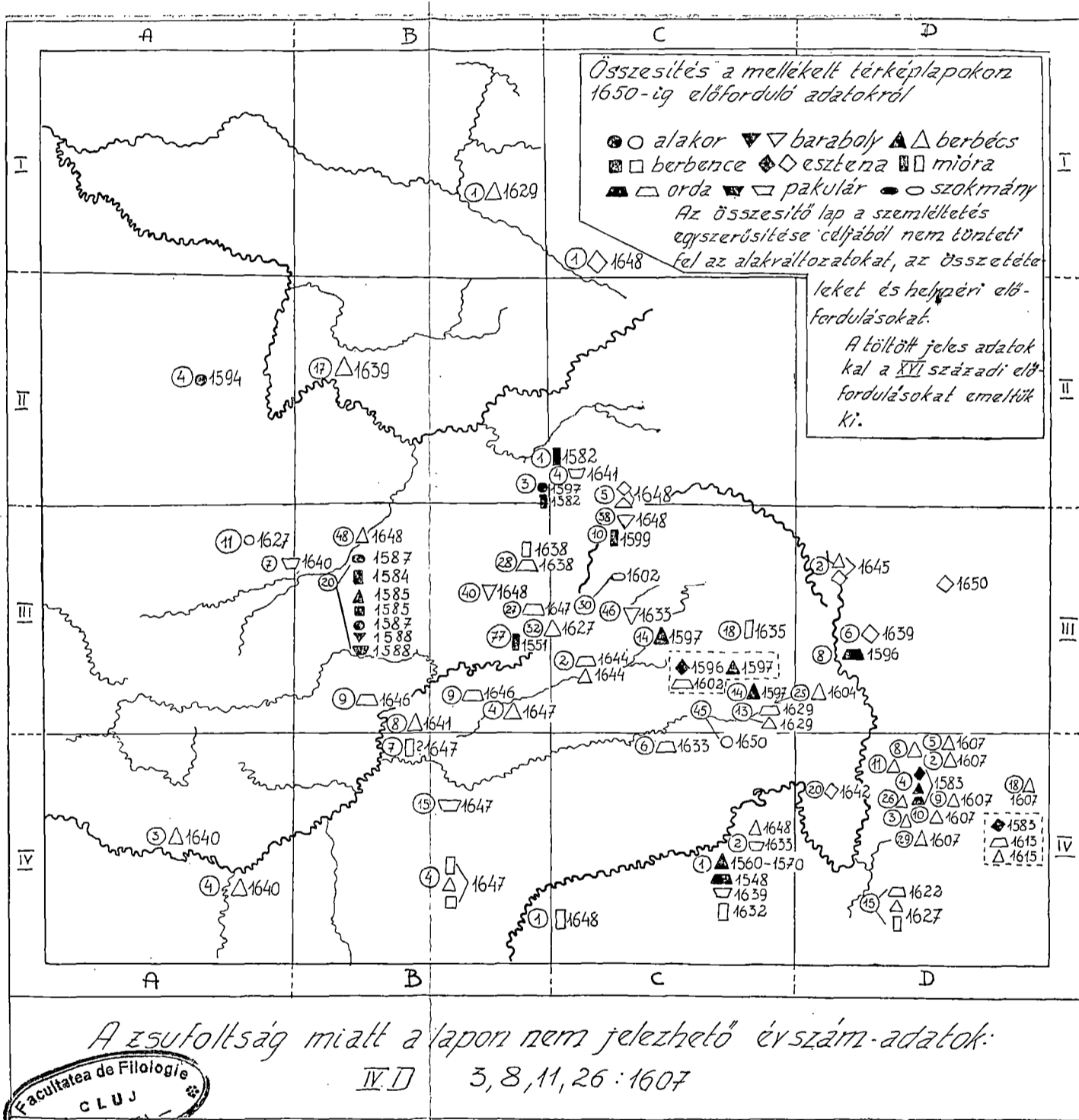












anyagból kerültek elő a történeti adalékok százai—ezrei, hanem első sorban az, hogy az eddigi kutatás még a közkezen forgó történeti kiadványokból, sőt még a szótárakból sem bányászta ki és nem használta fel mindazt az anyagot, amely pedig már eddig is könnyű munkával kibányászható, összegyűjthető és felhasználható lett volna. Azt, hogy a fennebbiekben néhány, eddig fel sem merült szempontot alkalmazhattam, s néhány esetben az eddig kellően ki nem domborított vagy éppen fel sem ismert összefüggésekre legalább a középmagyarkori román kölcsönszóanyag vonatkozásában ráirányíthattam a figyelmet, azt — a gazdag lehetőségeket nyújtó levéltári anyagból előkerült adalékok mellett — nem csekély mértékben a kiadványokban mindenki számára eddig is rendelkezésre álló, de eddig sajnálatosan a figyelem körén kívül maradt egykorú adatok felhasználása tette lehetővé.

Ezek után az előbb felsorakoztatott szerény eredmények ellenére is, úgy vélem, talán nem elhamarkodott dolog ezúttal legalább annyit ajánlani, hogy a román kölcsönszók kérdésének tárgyalása rendjén — a fennebb kifejtett szempontok bíráló figyelembevételével — a legrégebbi kölcsönszók sorát az előbb ajánlott mértékig már most egészítsük ki. Egyelőre ennyit, gondolom, bátran meg lehet tenni addig is, míg a tanszéki tervmunka és az ettől függetlenül másutt folyó kutatások várható eredményei a történeti vonatkozások közelebbi tisztázása tekintetében remélhetőleg újabb lehetőségeket nem teremtenek és újabb felismerésekhez nem vezetnek.

FÜGGELÉK

MEGJEGYZÉSEK A TÉRKÉPMELLÉKLETEKHEZ

A középmagyarkori román kölcsönszavak tér- és időbeli elterjedésének szemléltetésére mellékeltem tíz térképlap mutatványképpen — az ideiglenesség kiemelt hangsúlyozásával — csatlakozik a dolgozathoz. A lapokat a dolgozat szerzője úgy válogatta ki, hogy ma is széles elterjedésű szavak (*berbécs, eszténa, orda, pakulár*) mellett a földrajzilag viszonylag szűkebb körben jelentkezők (*berbence, mióra, szokmány*) is helyet kapjanak a mutatványban. Egy kihalóban lévő gabona fajta ma már szinte elavultnak tekinthető neve (*alakor*) is rákerült az egyik térképlapra.

Egyes esetekben a térképlapokon első előfordulásként szereplő és a dolgozatban ilyenül említett időpont közötti eltérésnek az az oka, hogy térképelláttni jobbra csak a főlem történeti nyelvöldrajzi célkitűzéssel is gyűjtött levéltári adalékokat tudtam, a dolgozat szó-összeállításaiiban azonban be kellett kerülniök a történeti szótárak meg más kiadványok ilyen szempontból legtöbbször néma adalékainak is.

A lapokat a dolgozat szerzője tervezte, a kivitelezésért Jakab Ilonának tartozik köszönettel. A kevesebb adatot tartalmazó lapokon a beírást, zsúfoltabb lapokon a jeles szemléltetési módot próbaként válogatva alkalmaztuk. Megjegyzendő, hogy a településnevek helyén álló számok csak hozzávetőleges pontossággal jelzik az egyes települések földrajzi helyét, legtöbbször a zsúfoltság miatt az adatok elhelyezhetőségének céljából a számokat egymástól többé-kevésbé el kellett egymástól tolni. A szemléltetés eredménye tekintetében ez aligha okoz különösebb zavart. Két lapon még ilyen módon sem tudtunk feltüntetni minden évszámot, és így kénytelenek voltunk a lapokról hiányzó évszámokat

jelmagyarázathoz csatlakozó jegyzéként kivetni. Részint a háromjegyű számok okozta zsúfoltság elkerülése, részint pedig a többi térképlapra beiktatódó új pontok könnyebb elhelyezhetősége szempontjából alkalmaztuk a nyelvtérkép-szerkesztésbeni már meglehetősen elterjedt szelvényes megosztással való tájékoztatás módszerét.

A következőkben felsoroljuk az egyes szelvényeken belül számokkal helyettesített településneveket. A római szám és a nagybetűs jel együtt jelzi azt a kocka-szelvényt, amelyben az arab számjeggyel jelzett települési pontra vonatkozó adalék fellelhető.

- I.A.1. Huszt. I.B.1. Máramarosziget. I.C.1. Mojszin.
 II.A.1. Zilah. 2. Diósd. 3. Szilágycseh. 4. Náprád.
 II.B.1. Simontelke. 2. Bilak. 3. Galac. 4. Bethlen. 5. Szeszárma. 6. Baca. 7. Dës.
 8. Négerfalva. 9. Esztény. 10. Bábolna. 11. Magyarköblös. 12. Szamosújvá. 13. Letka.
 14. Grópa (Haragosalja). 15. Nagyiklód. 16. Páncélcseh. 17. Kisnyires.
 II.C.1. Magyaró. 2. Maroshodák. 3. Déda. 4. Nagysajó. 5. Felsőrépa.
 III.A.1. Hídegszamos. 2. Tóttelke. 3. Zutor. 4. Bánfihunyad. 5. Zentelke. 6. Zsompor.
 7. Hévszamos. 8. Türe. 9. Marótlaka. 10. Kiskapus.
 III.B.1. Küküllővár. 2. Adámos. 3. Gálfalva. (Vámos-). 4. Magyarkirályfalva. 5. Maroscsapó. 6. Radnót. 7. Marosludas. 8. Tompaháza. 9. Magyarbükös. 10. Bethlenszentmiklós.
 11. Elekes. 12. Háperton. 13. Csombord. 14. Gerendkeresztúr. 15. Aranyosrákos. 16. Torda.
 17. Túr. 18. Mezőbodon. 19. Pata. 20. Kolozsvár. 21. Szamosfalva. 22. Bonchida. 23. Pusztakamarás.
 24. Aranykút. 25. Nagysármás. 26. Mezőörke. 27. Uzdiszentpéter. 28. Mezőörményes.
 29. Katona. 30. Mezőzáh. 31. Nagynyulas. 32. Mezőrúcs. 33. Mezősámsond. 34. Mezőmadaras.
 35. Ikland. 36. Mezőszilvás. 37. Nagyida. 38. Szászkerked (Mezőkerked). 39. Septér.
 40. Mocs. 41. Teke. 42. Búza. 43. Szentegyed. 44. Szekoláj. 45. Doboka. 46. Borsa.
 47. Gyula. 48. Gyalu. 49. Egerbegy. 50. Alsó- és Felsődetrethem. 51. Tóhát. 52. Mezőcikud.
 53. Mezőkók. 54. Mezőbő. 55. Mezőcsán. 56. Ajton. 57. Abosfalva. 58. Mezőszentgyörgy.
 59. Mezőkapus. 60. Vajdakamarás. 61. Fejérd. 62. Gyeké. 63. Kolozs. 64. Magyarkályán.
 65. Visa. 66. Kisesküllő. 67. Kövend. 68. Harasztos. 69. Asszonyfalva (eltűnt település).
 70. Kolozsmonostor. 71. Asszonyfalva. 72. Keresd. 73. Solymos. 74. Ludvég.
 III.C.1. Gyalakuta. 2. Görgény. 3. Szentanna. 4. Szováta. 5. Koronka. 6. Erdőszengyel.
 7. Majos. 8. Nagyercse. 9. Szászrégen. 10. Magyarfűlpös. 11. Felsőoroszi.
 12. Holtmaros. 13. Székelyudvarhely. 14. Lengyelfalva. 15. Tarcsafalva. 16. Szentkirály
 (Székely-). 17. Martonos. 18. Kőrspatak. 19. Szentdemeter. 20. Kiskend. 21. Kobátfalva.
 22. Nagyteremi. 23. Berekeresztúr. 24. Marosszentkirály. 25. Homoródalmás. 26. Héjjasfalva.
 27. Szentbenedek (Nyárad-). 28. Péterlaka (Magyar-). 29. Korond. 30. Marosvásárhely.
 31. Kelemenelke. 32. Backamadaras. 34. Nyáradkarácsonfalva. 35. Székelykál.
 36. Mikháza. 37. Názánfalva. 38. Erdőszakál. 39. Agárd. 40. Sáromberke. 41. Nyárad-szentlászló.
 42. Harasztkerék. 43. Somosd. 44. Vadasd. 45. Szentersébet.
 III.D.1. Ditró. 2. Szárhegy. 3. Alfalu. 4. Gyergyószentmiklós. 5. Szentdomokos.
 6. Szentmihály. 7. Bánfalva. 8. Amadéfalva (Madéfalva). 9. Csicsó. 10. Csikszereda.
 11. Szentkirály. 12. Lázárfalva. 13. Kászonszékfalva. 14. Kozmás. 15. Kászonsimpérfalva.
 16. Kászonszékfalva.
 IV.A.1. Csernabánya. 2. Vajdahunyad. 3. Marosillye. 4. Déva. 5. Bencenc. 6. Zalatna.
 IV.B.1. Alsó- és Felsőporumbák. 2. Sorostély. 3. Pókafalva. 4. Drassó. 5. Mihálcfalva.
 6. Buzásbocsárd. 7. Megyerék. 8. Balázsfalva. 9. Szászsebes. 10. Alvinc. 11. Borosbocsárd.
 12. Tibor. 13. Veresegyháza. 14. Alsókarácsonfalva. 15. Csufud.
 IV.C.1. Fogaras. 2. Alsó- és Felsőkomána. 3. Bogát. 4. Pálos. 5. Pétek. 6. Ebesfalva
 (Erzsébetváros). 7. Moha. 8. Almakerék. 9. Apáca.
 IV.D.1. Nyújtód. 2. Polyán (Kézdiszentkereszt). 3. Dálnok. 4. Kézdivásárhely. 5. Béla-
 falva. 6. Kézdialmás. 7. Lemhény. 8. Alsó és Felsőtorja. 9. Szentkatolna. 10. Márkosfalva.
 11. Futásfalva. 12. Peselnek (Kézdiakővár). 13. Mikóújfalva. 14. Kilyén. 15. Bodola.
 16. Nyén (Keresztvár). 17. Zagon. 18. Ozsdola. 19. Nagybacon. 20. Köpec. 21. Árapatak.
 22. Erősd. 23. Szemerja. 24. Sepsiszentgyörgy. 25. Felsőrákos. 26. Alcsernáton. 27. Bodza.
 28. Kőrspatak (Sepsi-).
 Bármilyen érdekes feladatnak ígérkezik is, a dolgozat terjedelme nem engedi meg, hogy az egyes térképlapok anyagára vonatkozó észrevételeket közöljük. Minthogy ugyanis ehhez a teljes történelmi anyag felsorakoztatására is szükség lenne, az egy-egy térképlaphoz csatlakozó adat- és észrevétel-anyag esetenként külön-külön elérné, nem egyszer túl is haladná az itt közölt fejtegetések terjedelmét.

NOTE PRELIMINARE PRIVIND IMPRUMUTURILE DE ORIGINE ROMÂNĂ
ÎN EPOCA MEDIE A LIMBII MAGHIARE

(R e z u m a t)

Până în prezent lingviștii maghiari nu au sintetizat sub raport istoric problema elementelor lexicale de origine română în limba maghiară. Prezenta expunere se ocupă cu elementele lexicale de origine românească, împrumutate de limba maghiară în epoca feudală până spre sfârșitul secolului al XVI-lea. Trebuie accentuat de la bun început faptul că autorul își formulează observațiile pe baza unui material relativ bogat de date arhivistice, fără să fi încheiat încă lucrările de adunare a materialului. După încheierea acestei lucrări de adunare a materialului și a valorificării ei în întregime s-ar putea ca prezentele constatări să fie modificate într-o măsură oarecare.

Partea introductivă a lucrării arată că dintre cuvintele atestate din secolele al XIV—XVI-lea în cursul cercetărilor efectuate, Nicolae Drăganu și Géza Bărczi au ținut în evidență următoarele cuvinte: alacs, alakor, berbécs, brinza, căp, cimbora, domika, esztrenga (sztronga, sztrunga), fálcsa, ficsor (ficsur), fustély, katrinca, kozsók, mióra (millóra, milvara), nótin, orda, poronty, pulya, szkotár.

Până în prezent, prin urmare au fost cunoscute un număr de 19 cuvinte de origine românească. În cursul adunării materialului, operație încadrată în planul științific al catedrei de limba maghiară a Universității „Babeș-Bolyai”, această listă s-a îmbogățit cu încă 23 cuvinte rădăcini și 10 cuvinte compuse, respectiv derivate. Prin urmare numărul împrumuturilor atestate din documente până în secolul al XVI-lea se ridică deocamdată la 52. Lista amintită poate fi îmbogățită deci cu următoarele cuvinte (în paranteză figurează anul primei atestări): cserge (1429), cigány (1476), boér (1529), zsentice (1549), berbence (1558), viszternik (1559), bordó, burdó (1565), kalugyer (1566), pópa (1566), szokmány (1567), bács (1569), sztolnik (1569), ármás (1572), pátriárka (1573), tretyina (1578), csobán (1579), esztana, isztina (1583), căp (1584), logofet (1584), posztelnik (1584), berbence (1585), domika (1585), vornik (1585), lák (1585), kápura (1587), baraboly (1588), kurtán (1598). La câteva cuvinte compuse atestate în secolul XVI-lea unul dintre elementele componente este un împrumut de origine românească. Astfel: főármás (1559), brindzaturó (1569), tretyina-péncz (1581), esztana-juh (1583), esztrenga-bárány (1585), kecskemióra (1585), főpohárnik (1592), tretyinatehén (1594). Avem și două derivate: cimboraság (1596) și cimborál (1600).

Noile cercetări arhivistice au rezultate demne de atenție și în ceea ce privește primele atestări ale împrumuturilor de origine românească. Pe baza materialului arhivistic adunat recent, sînt posibile noi constatări privind și răspîndirea geografică a diferitelor cuvinte. Până în prezent, lingviștii neavînd la dispoziție decît un număr relativ redus de date din dicționarele istorice, fără prezentarea ariei lor geografice, nu s-au putut ocupa de răspîndirea geografică a împrumuturilor de origine românească. În schimb materialul istoric adunat recent permite cercetarea acestora privind răspîndirea lor teritorială în epoca dată. Cele mai multe împrumuturi de origine românească apar în Secuime și în Cîmpia Transilvaniei. Noile cercetări efectuate în arhive au atras atenția și asupra unor grupări de cuvinte trecute cu vederea pînă în prezent. Pe baza studierii raporturilor sociale cercetate pînă în prezent se poate ajunge la constatarea interesantă că elementele de origine română în limba maghiară, intrate pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea în limba maghiară formează două categorii destul de distincte: 1) Termeni referitori la viața și organizarea curții domnești, termeni legați de administrație, de înaltele demnități bisericești și 2) termeni privind creșterea animalelor, agricultura, portul popular, superstițiile etc. — Pe cînd termenii aparținînd primei categorii au dispărut pe rînd din lexicul limbii maghiare, cuvintele intrate prin relațiile nemijlocite ale conviețuirii romîno-maghiare s-au păstrat în graiuri și în limba maghiară comună vorbită în Transilvania, ba mai mult, câteva s-au încetățenit și în limba maghiară literară.

Avînd în vedere rezultatele adunării noului material, chiar înainte de a duce la bun sfîrșit munca efectuată în cadrul catedrei se propune ca, în locul celor 19 cuvinte ținute în evidență pînă în prezent, să se considere 52 de termeni împrumutați din limbă română la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Această listă nu e definitivă urmînd ca în viitor să fie completată pe măsura înaintării cercetărilor.

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ ПО ВОПРОСУ ЗАИМСТВОВАНИЙ
РУМЫНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В ВЕНГЕРСКОМ ЯЗЫКЕ В ЭПОХУ
СРЕДНИХ ВЕКОВ

(Резюме)

На основе сравнительно богатого архивного материала автор рассматривает вопрос лексических элементов румынского происхождения, заимствованных венгерским языком в эпоху средних веков до конца XVI века. Этот материал еще не был обобщен исторически до настоящего времени.

Из исследований по этому вопросу Николая Дрэгана и Гезо Барци были подтверждены 19 заимствованных слов XIV—XVI века. Автор обогатил этот материал еще 23 коренными словами и 10 составными, т.е. производными. В настоящее время число этих слов доходит до 52.

Новые архивные исследования дали результаты, заслуживающие внимания в том, что касается первых подтверждений заимствований румынского происхождения. На основе архивного материала, собранного недавно, возможны новые подтверждения и относительно географического распространения различных слов. До настоящего времени вопрос географического распространения заимствований румынского происхождения не был углублен. Новый исторический материал позволяет установить географически территориальное размещение слов в данную эпоху: наибольшее число заимствований румынского происхождения встречается в Секуиме и в Кымпия Трансильвании.

На основе изучения общественных отношений можно установить, что элементы румынского происхождения в венгерском языке, вошедшие до конца XVI века, в венгерский язык, следующие: а) термины, относящиеся к образу жизни и устройству господского двора, к администрации, к высоким чинам духовенства или б) термины, относящиеся к разведению скота, земледелию, национальным костюмам, суевериям и т. д. Термины первой категории постепенно исчезли из лексики венгерского языка, а слова, заимствованные вследствие непосредственных отношений в совместной жизни этих двух народов, сохранились в говорах и в венгерском разговорном языке на котором говорят в Трансильвании, кроме того, некоторые вошли полноправно и в венгерский литературный язык.

Имеется ввиду, что настоящие архивные исследования и будущие значительно пополнят уже имеющийся список из 52 слов.

NOTES PRÉLIMINAIRES SUR LES EMPRUNTS D'ORIGINE ROUMAINE
À L'ÉPOQUE MOYENNE DE LA LANGUE HONGROISE

(Résumé)

Mettant en oeuvre des matériaux relativement riches de données d'archives, l'auteur décrit les éléments lexicaux d'origine roumaine empruntés par la langue hongroise à l'époque féodale, jusque vers la fin du XVI^e s.; jusqu'aujourd'hui ces matériaux n'avaient pas été considérés synthétiquement, sous le rapport historique.

Dans des travaux relatifs à la même question dus à Nicolae Drăganu et à Géza Bárczi, 19 mots de ce genre se trouvent attestés pour les XIV^e—XVI^e siècles. L'auteur a enrichi ce stock de 23 autres mots racines et de 10 mots soit composés, soit dérivés, leur chiffre total s'élevant ainsi à 52.

Les nouvelles recherches d'archives donnent aussi des résultats dignes d'intérêt touchant les premières attestations des emprunts d'origine roumaine. Toujours sur la base de matériaux d'archives récemment rassemblés sont également possibles de nouvelles observations relatives à l'aire géographique de diffusion des différents mots. Le problème de la diffusion géographique des emprunts d'origine roumaine n'avait pas été

approfondi jusqu'ici. Les nouveaux matériaux historiques permettent de fixer l'emplacement territorial des mots respectifs, à une époque donnée: la plupart des emprunts d'origine roumaine apparaissent dans le Pays des Sicules (Secuime) et dans la Plaine de Transylvanie.

L'étude des relations sociales permet de constater que les éléments d'origine roumaine entrés jusqu'à la fin du XVI^e s. dans la langue hongroise sont: a) des termes relatifs à la vie et à l'organisation de la cour princière, à l'administration et aux hauts dignitaires ecclésiastiques, ou bien b) des termes concernant l'élevage, l'agriculture, le costume populaire, les superstitions etc. Les termes du premier groupe ont disparu graduellement du lexique hongrois, mais les termes empruntés par suite des rapports directs de la cohabitation roumano-magyare se sont conservés dans les parlers locaux et dans la langue hongroise parlée en Roumanie; quelques-uns d'entre eux ont même été adoptés par la langue littéraire hongroise.

On peut prévoir que les recherches d'archives en cours ou à venir enrichiront encore la liste comprenant 52 mots.

NOTE LEXICOLOGICE

Pe marginea unui manuscris românesc din Transilvania de la începutul secolului al XVIII-lea

de

ROMULUS TODORAN

Gh. Șerban Cornilă a prezentat în 1941¹ un manuscris care cuprinde copia unui liturghier românesc, făcută de un oarecare popă Ion din Suiug², la 1724.

Se știe că în Bihor există numeroase manuscrise românești, copii după cărți bisericești, adesea tipărite în Moldova și Muntenia, necesare slujbei religioase. Acestea au fost semnalate de cercetători și prea puțin studiate, sub raport lingvistic, pînă acum³. Importanța lor constă în primul rînd în faptul că ele dovedesc triumful limbii române în biserică și lărga circulație a cărții românești, contribuind la cimentarea unității noastre naționale. În afară de aceasta, ele au o valoare lingvistică documentară, atestînd, pentru o anumită regiune, fapte din diverse domenii ale limbii.

Studiul profesorului Gh. Șerban Cornilă, de ale cărui merite și lipsuri ne-am ocupat altădată⁴, ne dă cîteva fragmente de text și mai multe pagini în fotocopie, remarcînd, fără explicațiile necesare, unele fenomene lingvistice care i s-au părut mai interesante. Notele noastre lexicologice de mai jos pornesc de la studiul amintit și relevă cîteva cuvinte și locuțiuni neînregistrate în dicționarele limbii noastre sau înregistrate în alte variante, cu atestări puține, din alte regiuni și din alte epoci. Prin ele am avut intenția de a aduce o modestă contribuție la studiul lexicului limbii noastre vechi și, totodată, la îmbogățirea tezaurului lexical al limbii române, cuprins în Dicționarul general al Academiei R.P.R., în curs de redactare⁵.

¹ *Un manuscris prețios din Bihorul înstreinat: Liturghierul popii Ion din Suiug*, Sibiu, 1941 (extras).

² Localitatea Suiug se găsește astăzi în rn. Marghita, reg. Crișana.

³ Cf. Gh. Ciuhandiu, *Dieci și mai multe manuscrise vechi în Bihor*, în „Tribuna”, 1919, nr. 46—52; id., *Vechi urme de cultură românească în Bihor*, în „Cele trei Crișuri”, I (1920), nr. 7; G. Giuglea, *Cazania protopopului Popa Pătru din Tinăud (Bihor)*. Manuscris, în „Dacoromania”, I, p. 356—359; Vl. Drimba, *O copie din secolul al XVII-lea a «Tîlcului evanghelilor» și «molitvenicului» diaconului Coresi*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, IV (1955), p. 535—571.

⁴ Cf. „Dacoromania”, XI, p. 284—286.

⁵ În notele de față, utilizăm prescurtările întrebuițate de Dicționarul Academiei.

apropcel

Este un diminutiv al adverbului *aproape*, care, rareori, se pretează a fi diminutivat. Dicționarele înregistrează doar o singură formă diminutivală, și anume: *apropișor* (cf. DA, s. v.), și aceasta într-o poezie populară. Cuvântul apare în următorul context: *și pune păharul pe prestol din dreapta și discosul despre stînga ta; apropiel de potir, iară pocrovețele cele mici le pune spre laturea prestolului* (p. 24). Din *aproape* + *-icel* s-a născut o formă **apropicel*, din care, prin sincopa lui *i*, a luat naștere *apropcel*.

dărăbi

verbul *a dărăbi* „a tăia în bucăți, a îmbucătăți, a împărți“ se atestă în contextul: *iară popa dărăbind agneful în patru părți, cu socotință mare zicînd...* (p. 26). Este evident, avem a face cu un derivat de la cuvîntul *dărăb* „bucată“ (< magh. *darab*), derivat care în DA se dă după VAIDA și ȘEZ. XXIII, 45. Menționăm că, regional, se cunosc și alte derivate verbale ale aceluiași cuvînt: *dărăbui* (< *dărăb* + *-ui*), *dărăbăli* (< *dărăb* + *-ăli*) și, mai răspîndit, *dărăburi* (< pl. *dărăburi*) (v. DA, s. v.; cf. și R. Todoran, în MAT. DIAL. I, p. 66).

domnitoare

Dicționarele nu înregistrează decît adjectivul *domnitor*, *-oare* și substantivul masculin *domnitor*. În contextul: *în cinstea și în pomenirea prea blagoslovitei domnitoarei noastre a lui Dumnedzău născătoarei și pururea fecioarei Maria* (p. 14), se atestă substantivul feminin *domnitoare* cu înțelesul de „stăpîină“.

dihanie

Sensul cunoscut astăzi în limba literară și în graiurile populare al cuvîntului *dihanie* e cel de „animal sălbatic, fiară; ființă monstruoasă, monstru“. În textul popii Ion din Suiug, *dihanie* are înțelesul de „sufflare; vietate, ființă“, ca și în unele texte vechi muntenești și moldovenești din secolul al XVI-lea și al XVII-lea: *toată dihaniia ca să laude pre domnul* (p. 30). Acest înțeles este etimologic și se explică prin vsl. *dyhanije* (cf. G. Mihăilă, *Imprumuturi vechi sud-slave în limba romină*, Buc., 1960, p. 87).

iărășile

Este o variantă a lui *iarăși*, formată cu particula *-le*, existentă în *acile* (< *aci* + *-le*, *niminile* (< *nimeni* + *-le* etc. *iarășile* și *de multe ori la tine cădem* (p. 23).

în cruciș

Loc. adv. *în cruciș* „în formă de cruce, cruciș“ este atestată în DA în câteva izvoare populare și vechi, posteroare manuscrisului al cărui material îl utilizăm; o întîlnim în următorul fragment de text: *și tăindu-l în cruciș dzici...* (p. 14). Această locuțiune s-a născut dintr-o contaminare între o locuțiune adverbială și un adverb: *în cruce* (sau *în*

cruci) + *cruciș* a dat *în cruciș*. Un exemplu similar ni-l oferă *în zădarnic* < *în zădar* + *zădarnic* (cf. R. Todoran, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 136).

în degrabă

Loc. adv. *în degrabă* nu e atestată în dicționare. Are înțelesul de „cu mare grabă, la repezeală”: *stinge înglotiturile limbilor, în degrabă răsîpește sculările orașelor* (p. 28). Și în cazul de față avem a face cu o contaminare, și anume între două locuțiuni adverbiale cu același sens: *în grabă* + *degrabă* a dat *în degrabă*. Același caz de contaminare îl întâlnim în *cu de grabă* < *cu grabă* + *de grabă*, locuțiune atestată de BIBICESCU, P. P. 321, cf. DA.

înglotitură

Este un derivat, neatestat în dicționare, al verbului, vechi și, rar, popular, *a (se) îngloti* „a (se) strînge gloatele, a (se) aduna în cete”. Cuvîntul apare în următorul context: *stinge înglotiturile limbilor, în degrabă răsîpește sculările orașelor* (p. 28). Desigur aici are înțelesul de „încleștare (în luptă), încăierare; răscoală”.

oglašnic

Oglašnic cu pl. *oglašnici* este neînregistrat, în această formă, de dicționare. TDRG și SCRIBAN, D. dau numai *oglašenic*. Cuvîntul apare de mai multe ori în cuprinsul manuscrisului: *rugăți-vă, oglašnici, domnului* (p. 22); *pentru oglašnici, credincioșii să ne rugăm* (p. 22); *molitva pentru oglašnici* (p. 22). Avînd înțelesul de „catehumen, neofit, convertit de curînd”, cuvîntul provine mai degrabă din sl. bis. *oglašenikŭ*, decît din *oglašennyj*, cum propune Tikin. Forma originară e *oglašenic*, de unde, se pare, printr-o deplasare de accent, s-a născut **oglašenic* și, apoi, prin sincopă, *oglašnic*.

oglašuit

Este un adjectiv, provenit dintr-un participiu: *caută pre robii tăi cei oglašuiți ce-și plecară grumăzii săi sfinției tale* (p. 23). Verbul *oglašui* „a catehiza”, atestat într-un exemplu în DOSOFTEI, V. S., își are, evident, originea, așa cum a arătat Tikin, în sl. bis. *oglašati*.

părțișoară

Diminutiv format de la pl. *părți* (sg. *parte*) cu sufixul *-ișoară*, neatestat în dicționare: *și-ți pune părțișoara în rîndul viilor* (p. 16).

pavecerniță

Cuvîntul e atestat în TDRG, CADE și SCRIBAN, D. și explicat din sl. bis. *pavečerînica*, avînd interesul de „slujbă religioasă după vecernie”

La cele două exemple date de dicționare (din Pravila lui Matei Basarab și Șapte taine) mai adăugăm încă unul: *această molitvă să dzice... în toate dzile după pavecerniță* (p. 4).

polonoșniță

Și acest cuvânt e atestat de TDRG, CADE și SCRIBAN, D., cu înțelesul de „slujbă bisericească făcută (în mănăstiri) la miezul nopții”, și explicat din sl. bis. *polunoštīnica*. Fiind ilustrat doar cu trei exemple (din Pravila lui Matei Basarab, Șapte taine și Dosoftei), nu e de prisos, credem, încă o atestare, dintr-o altă epocă și dintr-o altă regiune: *această molitvă să dzice... în toate dzile... după polonoșniță și după cîntarea tropariului* (p. 4).

poporî

Verbul *a poporî* este un derivat, neatestat în dicționare, de la *popor*. După cum reiese din contextul: *scris-am eu mult păcătosul popa Ion din sat, anume din Suiug, cînd am poporit acolo* (p. 5), înțelesul acestui verb este de „a păstori, a preoți”. Cuvîntul e semnalat de Șt. Pașca; cu același înțeles, în Munții Apuseni (cf. DR, XI, p. 285, notă 1).

trôicînic

Cuvîntul e atestat doar la TDRG, fără indicarea vreunui izvor. Apare numai în sintagma *canun trôicînic* = cîntec bisericesc pentru proslăvirea sfintei treimi: *aceasta molitvă să dzice duminica după canun trôicînic* (p. 4). Are înțelesul, așadar, de „care se referă la sfînta treime, al sfintei treimi” și, așa cum a arătat Tikin, își are originea în sl. bis. *trôičnŭ*.

ЛЕКСИКОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ: НА ПОЛЯХ РУМЫНСКОЙ ТРАНСИЛЬВАНСКОЙ РУКОПИСИ НАЧАЛА XVIII ВЕКА

(Резюме)

Автор отмечает некоторые слова и выражения одной копии румынского служебника, сделанной в Бихоре, на основе изыскания, опубликованного Г. Шербаном-Корнила, наряду с несколькими фотоснимками, дающего некоторые этимологические объяснения. Эти заметки — скромный вклад в изучение лексики старого языка и, в то же время, в обогащение словарного фонда румынского языка, охваченного Общим Словарем Академии РНР, готовящимся к печати.

NOTES LEXICOLOGIQUES: EN MARGE D'UN MANUSCRIT ROUMAIN DE TRANSYLVANIE, DU DÉBUT DU XVIII^{me} SIÈCLE

(Résumé)

L'auteur relève quelques mots et locutions d'une copie, faite dans le Bihor, d'un missel roumain; il utilise l'étude de Gh. Șerban Cornilă, publiée avec plusieurs photocopies, et il donne quelques explications étymologiques. Cette note apporte une modeste contribution à l'étude du lexique roumain ancien, ainsi qu'au lexique complet du roumain que rassemble le Dictionnaire général de l'Académie R.P.R., en cours de rédaction.

KOLOZSVAR ÉS VIDÉKE SZÓFOLDRAJZAHOZ

(Három eszköz és egy gyermekjáték nyelvi képe e terület nyelvjárásában)

GALFFY MOZES

A „Kolozsvar és vidéke“ megjelölés összefoglaló jellegű. Magába foglalja a ma Kalotaszeg és Borsa völgy néven ismert tájegységet, kiegészítve néhány, a szomszédos területek nyelvjárásai alakulatához tartozó perem-községgel (l. a helységek nevét tartalmazó térképet). E terület gazdasági, művelődési központja ma Kolozsvar.

Kalotaszeg (Kolozsvar tartomány) egyike a Román Népköztársaság gyakran és különböző szempontokból ismertetett vidékeinek. Néprajzi, történeti, helynévtörténeti és földrajzi kérdéseivel többen foglalkoztak. Ennek ellenére vagy éppen emiatt sok tekintetben különböznek a vélemények. A néprajzi és nyelvjárásai vizsgálódások eddigi eredményei alapján a Kolozsvartól nyugatra fekvő Körös, Kalota, Kapus, Nádas és részben az Almás völgyében élő magyarságot egységesnek minősítették és Kalotaszegként tárgyalták. A történészek ezzel szemben csak a Kalota és a Körös által bezárt területet nevezték Kalotaszegnek. Így alakulhatott ki az Alszeg és Felszeg megkülönböztetés, mely szerint a történészeknél Kalotaszegnek tartott terület Felszeg, a tőle keletre elterülő terület Alszeg¹.

A történeti kutatások bebizonyították, hogy Kalotaszeg nyugati tele a középkorban a volt Bihar megyéhez, a keleti az akkori Kolozsához tartozott. A középkori megyehatár észak-déli irányban Almás (Váralmás)—Farnas—Bikal (Magyarbikal)—Körösfő—Magyargyerömonostor vonaltól keletre húzódott. A nyugati rész a váradai főesperességhez, a keleti pedig mint vár-

¹ Idevágó fontosabb összefoglaló jellegű szakmunkák:
Malonyay Dezső, *A magyar nép művészete*. Bp., 1907. I.
Jankó János, *Kalotaszeg magyar népe*. Bp., 1892.
Szabó T. Attila, *Kalotaszeg helynevei*. I. Adatok. Kvár, 1942.
Szabó T. Attila—Gálffy Mózes—Márton Gyula, *Huszonöt lap „Kolozsvar és vidéke népnyelvi térképé”-ből*. EM. XLIX (1944), 424—63 + 25 térképlap és kny. ETF. 181. sz.
Balázs Éva, *Kolozs megye kialakulása*. Bp., 1939. „Település- és népiségtörténeti értekezések” 3. sz.
Tulogdy János, *Kalotaszeg földrajza*. Kolozsvar, 1944.
Palotay Gertrud, *Magyar hatások a románok ruházatában Kalotaszegen és vidékén*. I. „Ethnographia. Népélet” LVIII (1947), 19—40.

birtok Kolozs megyéhez tartozott². Maga a Kalotaszeg név is rokon a biharmegyei „Rétköz, Sebeskörös, Kiskörös és Berettyó által körülvevő falvak összefoglaló ... Kiskalota ...”, valamint „... a Kisköröstől keletre, a Berettyó és Sebeskörös között az erdélyi határig nyúló Középkalota” névvel. „A két név mögött komoly tartalom van — állapítja meg Jakó Zsigmond —; mutatja az Erdély felé nyomuló magyar település útját. Semmi esetre sem lehet véletlen, hogy a Kiskalota és Középkalota után Kolozs megyében ott találjuk a mai Kalotaszeget, a régi néven Kalotát”, amely mint a váradi főesperesség és Bihar megye része „szoros kapcsolatban” is élt „a sebeskörösvölgyi magyarsággal”.³

A néprajztudomány mai állása szerint Kalotaszeghez tartozik 34 község,⁴ ezek népviselete, népművészete egységes. Ezt a területet az addig megjelent nyelvjárási és néprajzi munkákra hivatkozva, Szabó T. Attila kibővíti 41 községre, és így „Kalotaszeg legnyugatibb pontja Bánffyhunyard, illetőleg Magyarókerke, a legkeletibb Kisbács (e ponton Kalotaszeg egészen Kolozsvár tószomszédságáig ér!); délen Magyarvalkó, Magyargyerőmonostor, illetőleg Magyarkapus és Magyarkiskapus, északon a Bábonny, Váralmás és Középlak képezte vonal jelzi Kalotaszeg határát.”⁵

Kétségtelen, hogy az így széttagított terület magyar lakossága három perem-község (Középlak, Szucság, Kisbács) és a terület közepén fekvő Jegénye kivételével kalotaszeginek vallja magát.⁶ A gyűjtés alkalmával szerzett tapasztaláson alapuló feltevés szerint Kisbács lakossága polgárosultabb volta, Középlak és Szucság régi nemesi származása miatt különült el. Ezek éppen ezért sem viseletben, sem nyelvi szempontból nem tartoznak szorosan Kalotaszeghez. A ma élő kalotaszegiek vidékük keleti határának: Mérát, északon Váralmást tartják, határa más irányban egybeesik a fennebb Szabó T. Attilától idézett falvakkal. Végül meg kell említenem Jegényét, az egyetlen kalotaszegi községet, amelynek más a viselete, nyelvjárása is más jellegű és tudatában van annak, hogy múltja sem azonos a szomszédos falvak lakosságáéval. Viseletük miatt gúnyosan „tarka népek”-nek nevezi őket, és i-ző beszédjükből is gúnyt úz. A jegényeiek nyelvükről is tudják, hogy nem mindenben egyezik a szomszéd községek lakosságáéval. A szóhasználat különbözősége mellett sokszor kiejtésbeli észrevételeket is tesznek. Ebben azonban nem kereshetünk tudatos, településen alapuló elkülönülést, bár sok nyelvjárási sajátosság is a történészek állítását látszik igazolni.

Mindezeket csak adalékképpen sorolhatjuk fel a településtörténet és egyéb tudományágak eddig elért eredményeihez. Az alább közölt térkép-

² Balázs i.m. 18 lkk. + térképmelléklet.

³ Jakó Zsigmond, *Bihar megye a török pusztulás előtt*. Bp., 1940. „Település- és népiségtörténeti értekezések”. 5. sz. 16—7 és *A gyalui vártartomány urbáriuma*. Kolozsvár, 1944. IX.

⁴ Malonyay i.m. 33.

⁵ I.m. 2—3.

⁶ A vizsgált terület a Kalotaszeggel érintkező vidék nyelvjárását is felöleli. A Szabó T. Attilától megvont határ így még a következő községekkel tágul: északon Magyarzsombor és a Borsavölgy, keleten Kolozsvár, Szamosfalva, Györgyfalva, Boncida, Vása, Szék, Kolozs. Az adat nélküli pontokon még nincs összegyűjtve az anyag.

lapok és a belőlük kiolvasható tanulságok részben a településtörténetnek szolgáltatnak adatokat, részben az együttélés következtében előálló bizonyos természetű kölcsönhatást mutatnak be.*

I. *rátó* 'ételhordó füles cserépedény'

Kalotaszeg és a Borsa völgy lakosságának fő foglalkozása a földművelés. Emellett a vasút mentén épült falvak lakossága munkásnak is beállott, a forgalmasabb Kolozsvár—Nagyvárad-i útvonalba eső községek magyarsága pedig kereskedett különböző háziipari termékekkel. De a földművelés alapvető, életfenntartó foglalkozásként még a mezővárossá fejlődött Bánffyhunyadon is megmaradt, és magával hozta a múltból számos eszközének a nevét. Feltehetőleg a *rátó*: *röstölő*: *szilke*: *porgoló* néven emlegetett ételhordó edény is így öröklődött és él ma is a vidék különböző községeiben. Ebben a szűkszájú és fenekű, de tágöblű, hasas, gömbölyű cserépedényben a mezőn dolgozó munkásoknak vittek eledelt. Ezért van különböző nagyságú, a létszámnak megfelelő ételhordó edényük. Ugyanolyan alakú, ugyanazt a célt szolgálja, de más-más néven ismerik. Tekintettel arra, hogy a földműveléssel foglalkozó kalotaszegi és szomszédos területek magyar lakossága több névvel nevezi meg ugyanazt a tárgyat, amely ősi foglalkozásának egyik elmaradhatatlan tartozéka, a név sokféleségére csak a telepítésben vagy a vidéket ilyen edénnyel ellátó cserépedénykészítők névterjesztésében kereshetünk elfogadható magyarázatot.

Itt, a hegy lábánál találkozunk a bihari, szilágysági és mezőségi lapály felől terjedő nyelvjárási alak. Ezzel magyarázható az a színesség, amely a közölt adatokból látható, és ennek alapján tehető fel a név sokféleségéből következtetett kétféle eredeztetési lehetőség is. Ugyanis, amint később látni fogjuk, mindenik kifejezés nagyobb területen használatos. A nyugati, Biharral szomszédos rész a *rátó*, az északnyugati, Szilágysággal szomszédos a *szilke*, a keleti a *porgoló*, az ezektől bezárt terület lakossága meg ugyanarra az edényre vonatkoztatva a *röstölő* szót használja. Eddigi ismereteink szerint a mögöttes területeken is a *rátó*, *szilke*, *porgoló* hallható, a *röstölő* pedig a székelység egy részében ismert. Ha feltehető is, hogy az említett négy terület központjából terjedő név egymás rovására teret hódított és hódít ma is, vagy ha elfogadjuk is a vidéket cserépedénnyel ellátó mesteremberek névterjesztésének a lehetőségét, még mindig nem tudunk kellő magyarázatot találni a név sokféleségére. Bizonyára a település és a kérdéses edénykészítők, valamint a góccokból kiindulva a peremvidékek felé több-kevesebb teret hódító nyelvi törekvés hármass viszonyában jelölhetjük meg legvalószínűbb formában az említett nevek e területen való elterjedésének magyarázatát. Íme, a községek nyelvjárásában élő alakváltozatok:

1. *rátó* (31, 37, 38, 39, 41, 43, 46, 47, 48), *rátó* (40, 42, 44, 45, 59), felváltva hallható a *rátó*: *röstölő* (49), *rátó*: *röstölő*: *szilke* (33), *füles*

* A térképlapok adatai az 1943—44 és 1947-ben gyűjtött „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térkép”-ének anyagából valók. Az anyagot Szabó T. Attila irányításával gyűjtöttem Márton Gyulával. A kézirat 1948 őszén készült el.

rátó: *fülesfazik* (42), *fülesfazik* (31, 42), *füleszbádóg* (41); újabban pléhből készült fülesedényt is használnak *ételhordó* (31, 38), *ételhordo*: *pléfazék* (33), *medénce* (40) néven*;

2. *szilke* (32, 33), *szilke* (34), *ételhordó*: *szilke* (35), felváltva használt a *szilke*: *röstölő* (16, 29). Ez utóbbi helyen a *szilke* már csak az öregek nyelvhasználatában van meg; párhuzamosan él a *szilke*: *röstölő*: *rátó* (33).⁷

3. A Mezőség felé feltűnik a *pörgolo* (4, 7) alak; ez Válaszúton felváltva használatos a *röstölő*vel. Jellemző a letűnt tőkés-földesúri rendszerben földhözragadt szegény ember helyzetét megvilágító *kúduzfazik* (6) széki elnevezés, amely mellett csak ritkán hallható a *fülesfazék* név.

4. A közbeeső területen a *röstölő* különböző alakváltozatait találjuk. A Nádas menti községekben és a Borsa völgy ezekkel szomszédos falvaiban újabban a pléhből készült fülesfazakat is ismerik, de még mindenütt gyakoribb az előző forma. A *röstölő* itt előforduló alakváltozatai: *röstölő* (50), *röstölő* (27, 49), *röstölő* (28, 51, 52, 53, 58), *röstölő* (26, 30), *röstölő* (5, 7, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 25, 29, 54, 55, 56), *röstölő* (8, 20), *röstölő* (9, 10, 14). Ezek az alakváltozatok váltakozva fordulnak elő a pléhedények használatba kerülése óta a következő szavakkal: *fülesfazik* (26, 51), *fülesfazék* (28), *fülesfazék* (27), *fülesfazék* (6, 18, 23), *fülesfazék* (12), *fazik* (58), *fazék* (5, 21), *pléfazék*: *rátó* (33), *szilke* (16, 29, 33), *pörgolo* (7), *ételhordó* (33), *kandér* (52).

Az egyes nevek földrajzi elterjedése érdekes képet mutat. A Körös és Kalota közén, a Felszegen a *rátó* az uralkodó, csak Magyargyerőmonostoron, Körösfőn és Sárvasáron él a *röstölő*: *fazik*, illetőleg *röstölő*: *röstölő* alak. Itt tehát tért hódított a Kapus és Nádas menti név. Észak felé viszont a *rátó* nyomult fel Zsobok, Sztána, Farnos és Bábonny vonaláig; ettől északra már a *szilke* határa kezdődik, és képezi a hidat a szilágysági nyelvjárás felé. A *röstölő* alak meg kelet felé a Szamos vonalánál állott meg. Itt a mezőszégi *pörgolo* hódított terület Válaszútig. A Kapus völgyében csak a *röstölő*: *röstölő* alak hallható, a Nádas mentén és a Borsa völgy ezzel szomszédos községeiben pedig a *fülesfazék* és *fazék* több változata is él a *röstölő*vel párhuzamosan. A *fazék*, *kandér*, *ételhordó*-féle edények pléhből készült városi készítmények, és ezeket főként a vasútvonal mentén fekvő községek lakossága használja. Itt megfigyelhetjük a gazdasági fejlődésnek a nyelvfejlődésben érvényesülő hatását. A vasút- és gépkocsiközlekedés révén a várossal szorosabb kapcsolatba került községek lakossága átvette csaknem mindenütt a városból terjedő pléhfazakát, és ezzel helyettesíti a megelőző időben használt cserépedényt. Gyakorlatilag pedig szemléltetően bizonyítja ez a jelenség a gazdasági élet fejlődésével kapcsolatos nyelvi alakulás mikéntjét. A közlekedési eszközök kezdetlegesebb fokán és a — gyári termelés fejletlen volta miatt — fejlett kisipar virágkorában az egyes kisipari központokból tengelyen szállító elárusítók

* A zárójelbe tett számok a mellékelt térképlapon lévő községeket jelölik.

⁷ Szilágycsehben is *szilke*. Faragó József szíves szóbeli közlése.

terjesztették az áruval együtt ennek a nevet is; a gazdasági eszközök fejlődésével és terjedésével egy időben megváltozott viszonyok között viszont ma a fő közlekedési útvonalak mentén elhelyezkedett községek lakosai adják tovább hullámszerűen a városból terjedő eszközöket. Amíg a járai (Torda rajon) cserépipar virágzott, bizonyára az ott meghonosodott ételhordó cserépedény dívott a szomszédos Kalotaszegen is. Most azonban már megbomlott a nyelvi kép, mert a járai kisiparosok jórészt háttérbe szorultak.⁸

Nyelvészeti irodalmunkban mindenik tárgyalt kifejezés ismeretes. Első adatunk a „*röstök* (vas; gefäss)” címszó alatt a *röstököt* alak (NySz.), amelyet *röstölőre* helyesbít Szinnyei József (Nyr. XXVIII, 122), CzF. is *röstölő*ként említi. Jelentése: „Aki röstöl; különösen konyhai eszköz, vagy edény, melyben az ételeket röstölni, pirítani, pörkölni, rátani szokták (pl. serpenyő, lábas)”. Felsorolja a MTsz. is *röstöllő* (Székelyföld, Háromszék, Tordaszentlászló), *rösköllő* (Kolozsvár), *röstöllő* (Szucság) alakváltozatban és 'széles szájú csupor vagy csésze' jelentésben.

A *rátó* csak CzF-nél szerepel. Jelentése: „1. Aki rát v. amibe rátnak. 2. Gömörben, Tornában; s túl a Dunán több vidéken am. lábos vagy serpenyő, melyben rátani szoktak.” *rát* címszó alatt a szó eredetét is magyarázza; eszerint „a sütésnek bizonyos neme, lábosban, serpenyőben, vagy illetén edényben, midőn a lisztet zsiradékkal keverve megpörköli... gyöke azon ro v. ra, mely vöröset, pirosat, tüzeset jelent” (1. még Nyr. LXV: 75—6).

A *rátóra* és *röstölőre* két XVIII. századi levéltári adatot is közölhetek Szabó T. Attila szívésségéből: „*Egy kis ránto serpenyő*” (Marosvásárhely 1788); „*egy kis Röstölő*” (Magyarbikal 1738).

A *szilkét* CzF. közli: „*szilke... szilkét*”, mely Pappi Parisz szerint rátóserpenyő; de gyakran jelent mélyebb kis tányért, széles szájú csupor vagy csészét is. Megvan a MTsz.-ban is: „*szilke... különféle nagyságú és alakú (legtöbnyire cserép-) edény (fazék, köcsög, csupor, bögre, csésze, kis lábas)*”. Az RNK-ból csak Szatmár környékéről közli, az Alföldnek és a Felvidéknek azonban több helységéből. Csűrnyél is megtaláljuk a *szilkét*. Ő határozza meg egészen pontosan mai alakját és használatát: „fn. szűk-szájú és fenekű, de tágöblű, hasas, gömbölyű cserépedény... Fajai: *eggy embernek való, két embernek való, három embernek való szilke*. Ti. a szerint, hogy hány embernek való ételadag fér bele. Ugyanis a szilkében hordanak ebédet a mezőre” (Szamosháti Szótár).

A *porgolóról* csak a MTsz. tud: *porgoló*: 1. pörkölő (Apanagyfalu), 2. széles nyílású tejesfazék (Zselyk); 3. bögre, kis csupor, csésze (Székelyföld).

A felsorolt szótári adatok csak megerősítik térképlapunkból levont következtetésünket, mely szerint mind a négy itt élő kifejezést nagyobb terület lakossága használta és használja. A különböző elnevezések találkozási pontjában éppen Kalotaszeg áll. Itt található a négy nagyobb területen (a Mező-

⁸ Kiskapuson például gyakran vásároltak Tordáról származó cserépedényt rongyszedő kereskedőktől (F a r a g ó J ó z s e f szíves szóbeli közlése). Nem tudom, hogy ezek hozzájárulnak-e a név terjesztéséhez vagy sem.

ségen és Biharban, a Szilágyságban és a Székelyföldön) élő vagy élt magyarság: *porgoló : rító : szilke : röstölő* kifejezése. Jó példa ez a térképlap annak a ténynek a bemutatására, hogy egyes nyelvi jelenségek bizonyos nyelvi központokból elindulva hullámszerűen terjednek tova, és a széleken őrzik meg a legrégebb alakváltozatot. De jó példa annak igazolására is, hogy a nyelvi jelenségek között is állandóan folyik a régi és az új harca, azaz állandó térhódítás, illetőleg területvesztés van folyamatban. Általános vonatkozásban pedig sok egyéb nyelvi tény mellett ez is bizonyító adalékul szolgálhat Kalotaszeg települési, gazdasági és népesedési viszonyainak tisztázásához.

Hangtani szempontból három jelenségre hívható fel a figyelem: nyugatról kelet felé haladva az *ou*, *öü* kettőshangzó fokozatosan eltűnik, uralkodóvá válik a rövid hangzók használata és elszórtan jelentkezik az *i*-zés.

II. *vésétfá, lyukasfa*

Végleges formában összeállított kérdőívünkben szerepel a szövőszék és részeinek neve is. Az első néhány ponton végzett próbagyűjtés idején azonban — sajnos — még nem volt fölvéve minden egyes alkotórésze, s emiatt az összegyűjtetlen pontok adatain kívül, hiányzik Körösfő és Magyarzsombor adata is.

Már a gyűjtés elején, mikor az egyes, egymástól távol fekvő községek nyelvjárási anyagát gyűjtöttük, feltűnt, hogy a szövőszék két részének, a *vésétfának* és a *lyukasfának* némelyik, néha színmagyar lakosságú községben is csak a román *bărbătuș* és *muierușcă* elnevezését ismerik. A *vésétfával* az első *kompostort*, más vidéken *hasajól*⁹ feszítik meg, hogy a felvetett fonal, illetőleg a már megszőtt vászonrész kellőképpen megfeszüljön; a *lyukasfát* pedig, amely egy több helyütt átlukasztott hosszúkás falap, abba beledugják, hogy egy kis szeg segítségével a *vésétfát* szilárdan tartsa. Ugyanezt a két részt nevezik a románok *bărbătușnak*, illetőleg *muierușcănak*. A román kifejezés használatát különösen az tette feltűnővé, hogy a szövőszék többi részének neve még a vizsgált terület erős román nyelvi hatás alá került szórvány-magyar községeiben is magyar, vagy éppen a szóbanforgó részek neve is az; csak ezt a kettőt nevezik helyenként — bár nem mindig — a megfelelő román névvel.

A szövőszék, ezen a területen *isztováta* ~ *ęsztováta* ~ *osztováta*, első kompostorának a jobboldalsó végén van ez a feszítő-szerkezet, amelynek neve a két említett kifejezés. A vizsgált területen a *vésétfá* neve: *feszítőü* (43), *feszítő* (40), *feszítő* (7), *feszítőüfa* (37, 39, 41, 46, 47, 48), *feszítőfa* (42), *feszítőfa* (22, 23, 25), *vésétfá* (33, 35), az öregek szerint *vésétfá*, ma *szeg* (32), *vésétfá* (5, 55), *vésétfá* (6), felváltva hallható a *vésétfá* : *feszítőfa* (26), *vésétfá* (12, 13), *vésétfá* (15), *jukasfa* (9, 14, 38, 44, 45, 52, 53), váltakozva használt a *bărbătușka* : *jukasfa* (58), *tekerőüfa* (31), *tekerőüfa* (49), *kompostör* (28), és *acél* (4). Nincs neve Gyerővásárhelyt (51), és Magyarvalkón (59). A *lyukasfa* neve: *jukasfa* (4, 5, 9, 12, 13, 14, 22,

⁹ A *Magyarság Néprajza*. I, 312—3 (második kiadás).

25, 26, 27, 29, 31, 32, 33, 35, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 59), *jukattasfa* (10, 15), *jukattosfa* (57), *jukatasfa* (6), *feszitőüfa* (48), *feszitőfa* (26), *feszitőfa* (28), *feszitőü* (38), *csigás* (52), *a feszitőüfának a fogója* (37).

Román néven ismerik a vésettfát a következő falvakban: *bärbätus* (8, 14, 18, 35, 54), *bärbätuska* (11, 16, 21, 29, 36, 54, 58), *barbatuska* (56); *bärbetuska* (29), *bërbetuska* (27), *berbetyuska* (20), *mujeruska* (9, 17), *mujérocška* (30). A lyukasfát a következő román nevekkkel nevezik meg: *mujeruska* (16, 18, 20, 21, 54), *măjeruska* (8, 11, 36), *bärbätus* (9, 17), és *bërbetuska* ~ *bërbetucška* (30).

Első pillantásra nagyon összefolyznak az elnevezések, rendszertelenség látszik az egyes patak völgyek szóhasználatában. Azonban, ha tüzetesebben megfigyeljük, ezen a térképlapon is elkülönül — ha nem is olyan élesen, mint az előbbin — a három, illetőleg öt patak völgy magyarságának a szóhasználatát. A tulajdonképpeni Kalotaszeg községeiben, a Felszegegen egy-két kivétellel *feszitő*: *feszitőfa* ~ *feszitőüfa* néven ismerik a vésettfát. Román nevét csak a havasi vidékekkel közvetlen szomszédos Magyar-gerőmonostoron (58) használják a magyarral váltakozva. A lyukasfa pedig Nyárszó (48) kivételével mindenütt *jukasfa*. Az Almás völgyében már felbukkan mindkét eszköznek a románból átvett *bärbätuska*, *mujeruska* és a más vidéken hallható *vésettesfa*: *szeg* elnevezése is. A Kopus és a Borsa völgyében meg — csaknem azt mondhatnók — alkalmasszerűen vetődik fel a különböző magyar elnevezések mellett a román alak. Néhol párhuzamosan hallható még a magyar és a román név is, másutt már csak az öregek emlékeznek a magyar elnevezésre, és több községben ismeretlen a magyar név. Természetesen újólal hangsúlyozzuk, hogy csak a szóban forgó két eszköznévéről van itt szó. Visán és Válaszúton (4, 7) új kifejezéssel találkozunk: *acél*, *csérgő*.

Mi lehet az oka az ilyen kölcsönhatásnak egy aránylag egységesnek látszó vidék nyelvjárásában?

Három dologra gondolhatunk, mint amelyek a legvalószínűbb magyarázatként szolgálhatnak: 1. a településre, 2. az együttélésre vagy 3. a mesterség eltanulására és egyben az eszköz átvételére.

1. Amint láttuk, a település kérdése nem egészen tisztázott (1. a bevezetést).

2. Az együttélés természetes következménye a nyelvi kölcsönzés. A megvizsgált terület falvaiban azonban inkább csak a Borsa völgyén és a Mezőséggel szomszédos falvakban beszélhetünk olyan nyelvi kölcsönzésről, amely a helyi román-magyar együttélés eredménye (vö. Szabó—Gállfy—Márton i.m. 34—5). Érdekes, hogy néha éppen az ilyen község lakossága őrizte meg az eredeti magyar kifejezést (1. Kisesküllő /15/. Visa /4/, Magyarlóna /55/), bár a községek nagy többségében a román *bärbätus*,-*ka mujeruska* a használatos. A terület belső községeiben meghonosodott román elnevezést azonban nem lehet és nem is szabad ezzel magyaráznunk (1. Jegénye /30/, Sztána /31/), mert a község nyelvében román hatás kis mértékben érezhető.

3. A harmadik lehetőség, hogy a magyarság az itt élő román lakosságtól tanulta volna meg a szövés-fonás mesterségét, és az eszközöket

névvel együtt vette volna át. Ez a feltevés azonban nem valószínű, mert a szövöszék egyetlen más részének sincs román neve, és a magyar nyelv-tudomány kétséget kizáróan megállapította, hogy maga az osztováta-~észtováta szó is szláv jövevény (MŰy. VIII, 11—5, XVII, 80; Nyr. XI, 361, LXI, 118, XXXVII, 201; SzJsz. I/1, 171—2). Már ebből is érthető és világos, hogy ha a magyarság a mesterséget más néptől vette át, az elnevezés nem lehet román eredetű.

Mi lehet mégis az oka annak, hogy színmagyar, magyar többségű vagy vegyeslakosságú községek magyarsága *bărbătuskának*, illetőleg *mujeruskának* nevezi a *vésétt-* és *lyukasfát*?

Köztudomású, hogy a nép kifejezései a tárgy jellegzetes alakja vagy szerepe szerint gyakran megszemélyesítettek. Pl. *karó*, *fuszújkakaró*, *langelétra*, *lungűj* sok helyütt a magas, vékony ember gúnyneve, az alacsony embert meg sok helyt *göcs*, *kizsgöcs*, *ojam mind egy butyko*, *ojam mind egy fijok széna* kifejezéssel vagy szavakkal gúnyolják. Ugyanígy fordítva is: a nép megszemélyesíti a tárgyat vagy az eszközt, mert használatában emberi cselekedethez hasonló vonást lát. Pl. szövéskor a felnyújtott fonatra egy tarisznyaszerű súlyt akasztanak, hogy *jobbany nyíjon a szál* és ezt hasonló alakja miatt az *észtováta tőkének*, *lógójának*, vagy román kifejezéssel *bătăunak*, *merinygyának* nevezik a Mezőség eddig megvizsgált néhány községében; a *nudlinak* nevezett krumplis tésztafélélet pedig ugyanilyen alapon *bögyörő*, *anygyalbögyörő*, *récepuca* néven emlegetik nem egy községben. Bizonyára ilyen szemlélet eredménye a román nyelvben a *bărbătus* és *mujeruscă*¹⁰ elnevezés. Ezt a feltevést egyébként megerősíti, egy hideg-szamosi román lány ilyen értelmű magyarázata is. Az alakja és használati módja alapján adott román elnevezés hihetőleg tudatos a románság körében.

A magyarság, ahol átvette, csaknem mindenütt változatlanul vette át a román nevet. Mindössze Jákótelkén (30), Bodonkúton (17) és Bádokban (9) cserélte fel a két szerszám román nyelvből kölcsönzött nevét. Ez természetesen már újabb lépés az átvétel meghonosodása felé.

Valószínűnek látszik, hogy a magyarban a *bărbătus* és *mujerus* kifejezés átvitt értelmű, tréfás-csiklandós volta miatt szorította ki az eredeti alakot. Ezt látszik bizonyítani az a tény, hogy néhány községben még párhuzamosan vagy már ritkábban, de hallható a magyar név is. Női nyelv-mestereim mindegyike szégyenkező, húzódozó vagy dévajkodó kuncogás kíséretében közölte a román szóval megnevezett *vésétt-* és *lyukasfa* nevét. Arról, hogy miért nevezik így, mindössze annyit sikerült megtudnom egyik-másiktól: *Tuggya maga jobbam mind mi*.

Utaltam már röviden a Jegenyén, Bodonkúton és Bádokban észlelt névcserére. Itt a *véséttfa* neve: *mujérocška* (30), *mujeruska* (9, 17), a *lyukasfát* pedig *bèrbetuska* ~ *bèrbetucska* (30), *bărbătus* (9, 17) néven ismerik. Ebben az esetben bizonyára tudatos névcseréről van szó. Mint-hogy a *lyukasfát* kell a *véséttfába* beledugni, hogy a szeg segítségével

¹⁰ Cheresteşiu Viktor, *Román-magyar szótár*. Cluj—Kolozsvár, 1929. Harmadik kiadás, „bărbătus, — şi m. (1) him, himnemű állat, mujeruscă, — şti f. (18) 1. nöstény; 2. asszonyka“; vö. még Alexiu Viciu, *Supl.* 16 és a *Román Nyelvallás* megfelelő térképlapjait.

megrögzítse a megfeszített fonalat vagy vásznat, jóllehet külső alakjáról ítélve a szemléletnek a fordított, az eredeti román elnevezés felel meg, az eredeti jelentés elhomályosulása miatt, valamilyen tudatos újjítással cserélődhetett meg a nevük. Jegenyén ennél is tovább fejlődött az átvett kölcsönzó. A román nyelvet nem elég jól beszélő jegenyei magyarság, a *-ka*, *-ska* szövéget kicsinyítésnek érezve, a *bärbätus* + *ka*, valóban magyar *-ka* kicsinyítőképzős alakot már *bärbätuska* a *mujerus* + *ka* alakot pedig *-cska*: *mujerocska* képzővel váltja fel.

Figyelemreméltó jelenség az is, hogy a *bärbätus* szóhoz nem járul minden községben *-ka* kicsinyítőképző, a *mujerus* meg kivétel nélkül minden községben *mujeruska* ~ *mäjeruska*-ként, tehát kicsinyített formában hallható. Bizonyára így került át a román nyelvből, mert ott csak *bärbätus* illetőleg *muieruscă* alakban használatos. Emellett azonban valószínűleg érvényesült a magyar *-ka* kicsinyítőképzővel azonosnak vélt román *-că* végzet egybeesése is; ez elősegítette egyrészt a *mujeruska* alak állandósulását *-ka* végződéssel, másrészt pedig analógia alapján megteremtette a románban csak *bärbätus* alakban hallható névnek a magyarban (egyetlen kivételt nem tekintve) általános *bärbätuska*, tehát szintén *-ka* kicsinyítőképzős alakot.

Meglepő, hogy eddigi nyelvészeti, illetőleg nyelvjárástani irodalmunk, szótárainak alig ismerik a vésetffa és lyukasfa megfelelő elnevezéseit. Jankó János írja: „Az első kompostor jobb végén van a *berbetuska* és abban a *lyukas fa*, és abban egy szeg.”¹¹ A MTsz. csak ennyit mond a vésetffáról: „*vésetes-fa*: a szövöszék valami része (Sóvidék...)”. Cz.F. is csak a *feszítő*, *feszítő* alakot említi, s azt is egészen általános jelentésben: „(*fesz-ít-ő*)... *feszítő*-t. Általában minden szer vagy eszköz, mellyel valamit feszítünk, szorossá teszünk, milyenek az ékek, emelő dorongok, körömvasak stb.” Csúry Bálint Szamosháti szótárában találjuk az első pontos meghatározást az *osztováta* és *esztováta* címszó alatt: „... 2. *feszítőűfa* (az első hasajó kerekének lyukaiba dugva a hasajót forgatja s a vásznat kifeszíti); 3. *jukasfa* (a jobb első karhoz kötött s likakkal ellátott hosszúkás falap, melyet a feszítőfa nyílásába dugnak, hogy a likain keresztül szűrt szeg segítségével a feszítőfát szilárdan tartsa.”

Összegezve mondanivalóinkat, megállapíthatjuk, hogy a vizsgált területen az eredeti vésetffa, lyukasfa elnevezés egyre ritkább. Nyugaton a *feszítőfa* különböző hangtani változatai, a *tekerőfa*, a Mezőség felé pedig az *acél*, illetőleg *csergő*, több helyütt a román kifejezés váltja fel a két, különben nagyon szemléletes és találó nevet. Néhány községben meg a *jukasfa* alak veszi át mindkét rész nevét, mint ahogyan másutt a *feszítőre* hárul ugyanez a szerep. Jóllehet ellentétes példa, átmeneti állapotként idézhetem a bábonyi (37) adatot: a *feszítőűfának a fogója*, amikor kérdésre körülírással még megnevezi ugyan magyarul (jelen esetben a lyukasfát), de az újabb nemzedék már vagy új névvel vagy a románból kölcsönzött *bärbätuska*, illetőleg *mujeruska* elnevezéssel vagy egyáltalán

¹¹ Jankó i.m. 85.

nem nevezi meg.¹² A román kifejezés pedig kétségtelenül az említettem átvitt értelmű, csiklandós-tréfás volta miatt szorította vagy szorítja ki az eredeti elnevezést.

A már említett hangtani kép két jelenséggel tehető teljesebbé: megfigyelhető a köznyelvinél nyiltabb *ę* és bizonyos esetekben a hanghelyettesítés (a román nyelvbeli *ă* átvételében).

III. *kapócsontoz* 'öt kavicsal vagy csonttal játszik'

Hazánkban és a Magyar Népköztársaságban egyaránt ismert játék a kapócsontozás. Öt kis követ, csonttal, súrolt téglával vagy kockaalakú tárggyal játsszák. Leánygyermek kedvelt játéka, de kislányok is szeretik. A játék menete is érdekes,¹³ de minket elsősorban maga az elnevezés érdekel: hogyan nevezik a Kapus, Nádas, Borsa, Kalota, Körös mentén ezt a közismert gyermekjátékot.

A tárgyalt kifejezések szóföldrajzi képe alapján itt is várnók a patak-völgyek szerinti elkülönülést, hiszen az adottságok ugyanazok. A kép mégis egészen más, sokkal tarkább és kevésbé egységes. Néhány szomszédközség azonosan nevezi, a másik meg újabb változatot őriz. Beszéljenek az adatok: hol hogyan nevezik a kapócsontozást?

A keleti és nyugati peremvidékeken *kisköveznek* (4, 5, 33, 36, 37, 43), Farnason váltakozik a *kisköveznek*: *kapóznak* (38), Kolozsgyulán a *kisköveznek*: *kövecskéznek* (12) alakpár; a Szamos mellett és a Borsa-patak déli részén *kövecskéznek* (11, 12, 13) ~ *kövecsköznek* (8) ~ *kövecskéznek* (6,7). Széken (6) az öregek *bodbotányoznak* alakban is használják. Mélyhangú változatban él Magyarfodorháza: *kavicskozna* (14). A Nádas mentén épült, Kolozsvárhoz közel fekvő községekben meg Egeresen *kapacsontoznak* (20, 21, 22, 23, 29), tovább haladva kelet felé *kovacsoznák* (25, 26, 28), vagy *kovacsoznák*: *csigáznak* (27). A Körös, Nádas és Almás közén *kovacsólnak* (21, 40, 49,) ~ *kovicsólnak* (21), illetőleg *kapóznak* (39, 41) ~ *kapóznak* (44, 45). Másutt *ötköveznek* (47, 52) ~ *ötköveznek* (42), *köveznek* ~ *köveznek* (53, 59), *kövecseznek* (48), *köpinzeznek* (51), *kispénzeznek* (30), *kapacsálnak* (17), *bicsiznek* (16), *kövecselnek* (10); *kövecseznek*: *bikujaznak* (9), *kavicsznak*: *dobja a követ*: *kövekkel jácadnak* (15). A terület északi és déli részén *bikáznak* (35, 54) ~ *bikáznak* (56), illetőleg *kövezsdiznek* (34), *nyerőzsdiznek* (55); a Felszeg két községében *koszkáznak* (58), *póutráznak* (46).

Az adatok sokféleségében egységet találni nem könnyű dolog. Bizonyos közös sajátosságot mégis meg kell látnunk, ha más vidékek adataival vetjük egybe anyagunkat. Itt — egy-két kivételt nem tekintve — a *kavics*: *békásó*: *kő* különféle hangtani változatai meg a *kapócsont*: *kapózás* alakváltozatai uralkodnak, más vidékeken — hiányos adataink szerint — nagyrészt a *bettykő*, illetőleg *kapókő* alakváltozatai a gyakoribbak. Íme a MTsz. adatai: „*béggükövez*: *püttükövez* (kavicsokkal játszik) (Udvarhely m.) *béggyez* (Csík m. Csík-Madaras); *béggyezés* (Udvarhely m.)

¹² Gyerővásárhely és Magyarvalkó.

¹³ L. kockázás címszó alatt Csűrű SzamSz-ban.

peggy: kapócsont (bárány bokájából vagy térdéből való csontocska; öt ilyen *peggyeznek* a gyerekek (Erdély) (vö. *bëggy-kő*). *peggyes* (Kolozsvár, Nagyenyed, Alsó-Fehér m.); *peggyezés*: *kapócsontozás* (Szolnok-Doboka m. Dész). Désen 1910—1920 között már *kapócsontozás* volt a neve. A játékhoz bárányláb bokacsontjából kifőzött festett csontocskákat használtak¹⁴. *peggyez*: kapócsontoz, kapócsontokkal játszik (Erdély), *pitykövez*: kavicsokkal játszik (Dunántúl); „*pitykő*, (pitykövez), 5 apró kő kezűgyesítő játékhoz“ Felsővisóról (Máramaros vm.) (Nyr. XLIV, 142). A kapócsont különböző alakváltozatai pedig a következők: „*kapó* (*kopó* Székelyföld, Udvarhely m., Háromszék m., Uzon, Erdővidék). 2. *kapó* = *kapó-kő* (Nagy-Kúnság). *kapó-csont*: kockaformá csontocska v. porcogó, amilyenekkel a gyerekek kapósdit játszanak, kapóznak (Kolozsvár). *Kapócsontozás* (Dész). *kapó-kő* a kapósdijátékhoz, kapózáshoz való kavics (Hegyalja, Kolozsvár). *kapókövez*: kapóz, kapókövel játszik (Hegyalja, Kolozsvár), *kapóz*: 2. kapókövekkel játszik (Nagy-Kúnság)“. CzF-nál is megvan a „*kapó*... Ifjak játékánál, amit kapni (megkapni, marokba kapni) lehet...“ jelentésben. Itt említi a *kövecsez* igét, amely „gyermek nyelvében am. kövecsekkel játszik“. A MTsz. még *koca*: *bika*: *bikázik* címszó alatt is említi: „*koca*: a kapósdijátékhoz, kapózáshoz való kerek kavics (Szeged). *bika*: 3. gyermekjáték, amelyet három v. öt sima kavicsal játszanak (Szatmár m. Nagybánya). *kacsózás* néven sorolja fel Diósjenőről (Hont m.) Lajos Árpád (A magyar nép játéka, Hn. éri. 120 kk.) Csúry Szamosháti Szótárában „*kockázik*... 'gömbölyű kövecskékkel kapósdit játszik'. Vö. *kockázás* címszó alatt“. Általános „Erdély“ megjelöléssel közli A Magyarság Néprajza is a „bika“ nevű játékszert és megjegyzi, hogy állati forgó- vagy más csontokból készítik a játékhoz szükséges öt apró játékeszközt. Később hozzáteszi, hogy „Apróbb fajtáját (kecske; bárány, juh efféle csontját) nyereszkedő játékszerül is használják ('bikázás, beggyezés, csöncsörözés; beggy, peggyes'); 'astralogos' néven a görögöknek, 'tallus' néven a rómaiaknak is játékszere volt“.¹⁵ Említi Szmik Antal is Felsőbányáról *bikázás* néven. Úgyesen tud *bikázni* — írja.¹⁶ Felsorolja Kiss Áron is Magyar gyermekjátékok gyűjteménye című munkájában mint kavicsal, súrolt téglával, illetőleg kecske vagy bárány hátsó lábainak forgócsontjaiból készített eszközzel, tehát csonttal játszott játékot. Jászberényben *bikázás* a neve; *bikasóval* „bikázást játszanak“, Oldalfalván (Gömör m.) „frickövezni (kapókövezni)“ szoktak. Tordán pedig „*peggyes játék*“ néven ismeretes.¹⁷ Itt utalok a játéknév elterjedésére, illetőleg feltehető elterjesztésére vonatkozatható megjegyzésére is, amely szerint „a tordai, kolozsvári és nagyenyedi iskolákban igen közönségesen ismert játék“ volt, és több változata is élt. Ebből a megjegyzésből ugyanis arra következtethetünk, hogy a felsorolt iskolák tanulói, akik Erdély legkülönbözőbb falvaiból, városaiból verődtek össze, magukkal vihették az itt hallott játéknevet, és több helyütt meghonosodott az innen elterjedt játék a nevével

¹⁴ Szabó T. Attila szíves szóbeli közlése.

¹⁵ A Magyarság Néprajza II, 383 (második kiadás).

¹⁶ Szmik Antal, Felsőbánya monográfiája, Bp., 1906. 299.

¹⁷ Kiss Áron, Magyar gyermekjátékok gyűjteménye. Bp., 1891. 472—5.

együtt. Az iskolából terjedő név elterjedési körét azonban ma már nagyon nehezen lehetne megállapítani. Nehéz volna már csak azért is, mert ahhoz egész Erdély területéről gyűjtött anyagra volna szükség, sőt tudnunk kellene, hogy más iskolákban ismerték-e, s ha igen, mi volt a játék neve. Határozott következtetést azonban még akkor sem vonhatnánk le, mert például a Torda térségében lévő Szind községben *kövecselni*: *kövecsezeni* szoktak, tehát nem a Kisstól említett névvel nevezik a játékot, jóllehet a faluból többen jártak annak idején a tordai gimnáziumba, és a falu apraja-nagyja csaknem naponként bejár ma is dolgozni, vásárolni, szórakozni vagy rokonait meglátogatni a városba (l. alább a játéknév eredetére vonatkozókat is).

Ezeket az adatokat kiegészíthetem a következő, hallgatóktól gyűjtött mai nyelvjárási alakokkal: *piciknótázik*, ritkán *kövecsezik* (a kő maga *kővecs*) (Zselyk), *bétykövez* (Csíkszentdomokos, Csíkdélne, Csíkszentmárton), *bétyközik* (Csíksomlyó, Várdotfalva), *bitykövezik* (Sepsiszentgyörgy), *pitykövezik* (Sepsikőröspatak), *kancáznak* (Maróssárpatak), *pettyeznek*: *pettyezés* (Mezőkölpény); *kövecskézik* ~ *küvecskézik* (Szépkényerüszentmárton, Szamosújvár mellett), *kocka*: *kockázik* (Szilágycseh) és *peggyes*: *peggyezik* (Gyulafehérvár).¹⁸

Ha összehasonlítjuk az itt felsorolt szórványos adatokat a tőlünk vizsgált területével, első helyen a szemlélet különbözősége ötlük szemünkbe. A Kolozsvártól keletre eső részén a játék a hozzá szükséges kövektől, kavicsoktól, békasótól kapta a nevét, és csak egy néhány helységben jelölük a cselekvés megnevezésével. Más területekről közölt adataink bizonyossága szerint pedig az *ujjbeggyel* vagy abból képzett szóval nevezik a játékot, mert arra van legnagyobb szükség játék közben, illetőleg a cselekvést magát fejezik ki: *kapó*: *kapóz*: *kapósdí*. A játék eszközeit, a követ, a kavicsot vagy csontot csak másodrendű dolognak tartják, mert ritkán teszik hozzá második tagként a *beggy* ~ *peggy* előtaghoz.

Kolozsvár környékének adatait vizsgálva, több különféle vagy csak hangtani különbséget találunk (l. fennebb). Gondolhatnánk arra, hogy ez a változatosság a játékhoz használt kavics községenként változó nevével függ össze, de csak öt községben nevezik a játékot a kavics továbbképzéséből alkotott névvel (8, 25, 26, 31, 40). A többi helységben nem ilyen képzés alapján alakult ki a kapócsontozás neve. Ezek után felvethetjük a kérdést: mi lehet az oka ugyanazon játéknév ilyen sokféle elnevezésének.

Amint láttuk, a tárgy nevéből nem magyarázható meg, hiába egyezik meg a vizsgált terület nyelvi képe abban, hogy általában a használt eszköztől kapta a nevét. Beszélgetés közben Faragó József, aki más természetű kérdések vizsgálata közben a gyermekjátékokkal is kapcsolatba került, felvetette azt a gondolatot, hogy a játékok neve bizonyára a gyermeknyelvből származik. És valóban, ha a játéknév ilyen sokszínűségét figyeljük, ezt tekinthetjük az egyetlen elfogadható magyarázatnak, ugyan-

¹⁸ A szilágycsehi adat Faragó József, a gyulafehérvári meg Fischer Ernő szíves szóbeli közlése.

is a gyermeknyelvi kiegyenlítődés az egyes közsgek nyelvhasználatában a dolog természeténél fogva sokkal lassúbb, mint a felnőttek nyelvében. S mint ahogy a játék neve gyermeknyelvi eredetű, májdnem minden községben más-más neve van. Ezt tapasztalta ő is a gyermekektől készített hangszerek (síp, dudu stb.) nevével kapcsolatban.

Noha adatok hiányában csak ezen az alapon nem állítható teljes bizonyossággal, hogy a kapókövezés gyermeknyelvi eredetű, mégis alig kétséges, ha a hagyományozás mikéntjét is figyelembe vesszük. A játék neve ugyanis gyermekek útján hagyományozódik, és a kifejezés csaknem kizárólag a gyermeknyelvi szókincshez tartozik. A gyermekek pedig nagyon ritkán érintkeznek szomszéd falubeliekkel, tehát a név csaknem községenként, elszigetelve él. A térképlap nagyon jól szemlélteti a különböző elszigetelten álló neveket, illetőleg a játékot azonos névvel nevező helység-csoportokat.

A kapócsontozást 5—6 éves és ennél nagyobb gyermekek játsszák. Az ilyen korú gyermek már nevet ad minden játékszernek, különösen, ha maga találja meg vagy készíti el. A játékhoz szükséges csontot, kavicsot a gyermek maga szerzi meg, és térképlapunk bizonyosága szerint minden felsorolt adat a játék-eszköz nevet, másutt a játékhoz szükséges testrészt vagy a végzett cselekvést jelöli, tehát konkrét, tárgyhoz fűződő szemléletet tükröz. Ez is azt bizonyítja, hogy a gyermekszájon hagyományozódó kapócsontozás gyermeknyelvi eredetű.

Nyelvi szempontból 1. a képzők változatossága, 2. a magas- és mélyhangrendű váltakozás és 3. a jelzős összetételű kicsinyítés a legjellemzőbb sajátosság.

1. a) -z gyakorítóképző járul a következő tövekhez: *kő ~ követ: köveznek: ötköveznek: kisköveznek*. Ugyanígy a *kapó, pénz* (Szent László pénz, numulites), *kapócsont, nyerősdí, kapósdí, bika, kocka, csiga, békasó* és *poltra* tőhöz: *kapóznak ~ kapóznak: kispénznek: kőpénznek: kapócsontoznak: nyerősdíznak: kapósdíznak: bikáznak: koszkáznak: póutráznak: csigáznak: békasóznak*. Ismeretlen tőhöz járul a -z képző a *bicsiznek: bikujaznak* szókban. Valószínűleg román tőhöz tették hozzá a *boábotányoznak* alakban.

A kavics változataihoz járul a következő esetekben: *kövecseznek ~ kövecseznék ~ kavicsoznak ~ kovicsoznak*;

b) az -l képzőt csak kicsinyítőképzős kavics tőhöz teszik hozzá: *kövecselnek ~ kovicsólnak ~ kovacsólnak*;

c) ugyanehhez a tőhöz járul a -koz, -köz, -kéz, *kéz* gyakorítóképző is: *kövecsköznek ~ kavicskoznak ~ kövecskéznek ~ kövecskéznek*;

d) egyetlen községben jegyeztem le a *kapócskál*, azaz a -kál képzős alakot.

2. A kavics mind mély-, mind magashangrendű alakpárokban hallható ezen a területen: *kavicsznak ~ kovacsoznak: kavicsólnak ~ kovacsólnak: kavicsköznek, de kövecseznek ~ kövecseznék: kövecselnek: kövecskéznek ~ kövecskéznek ~ kövecsköznek* is.

3. Kicsinyítő-jelzős összetétellel is élnek; amikor a *kő* ~ *követ* tö. elé a *kis* jelzőt teszik a kavics megnevezésére: *kisköveznek*. Az *ötköveznek* számnévi-jelzős összetételben pedig a játékhoz szükséges kavicsmennyiséget is megjelölik.

Végül meg kell említenem a körülírt kifejezési módot is. Kisesküllőn (15) a *kavicsznak* kifejezés mellett két körülírt elnevezés is hallható: *dobja a követ és kővecsekkel jácadnak*.

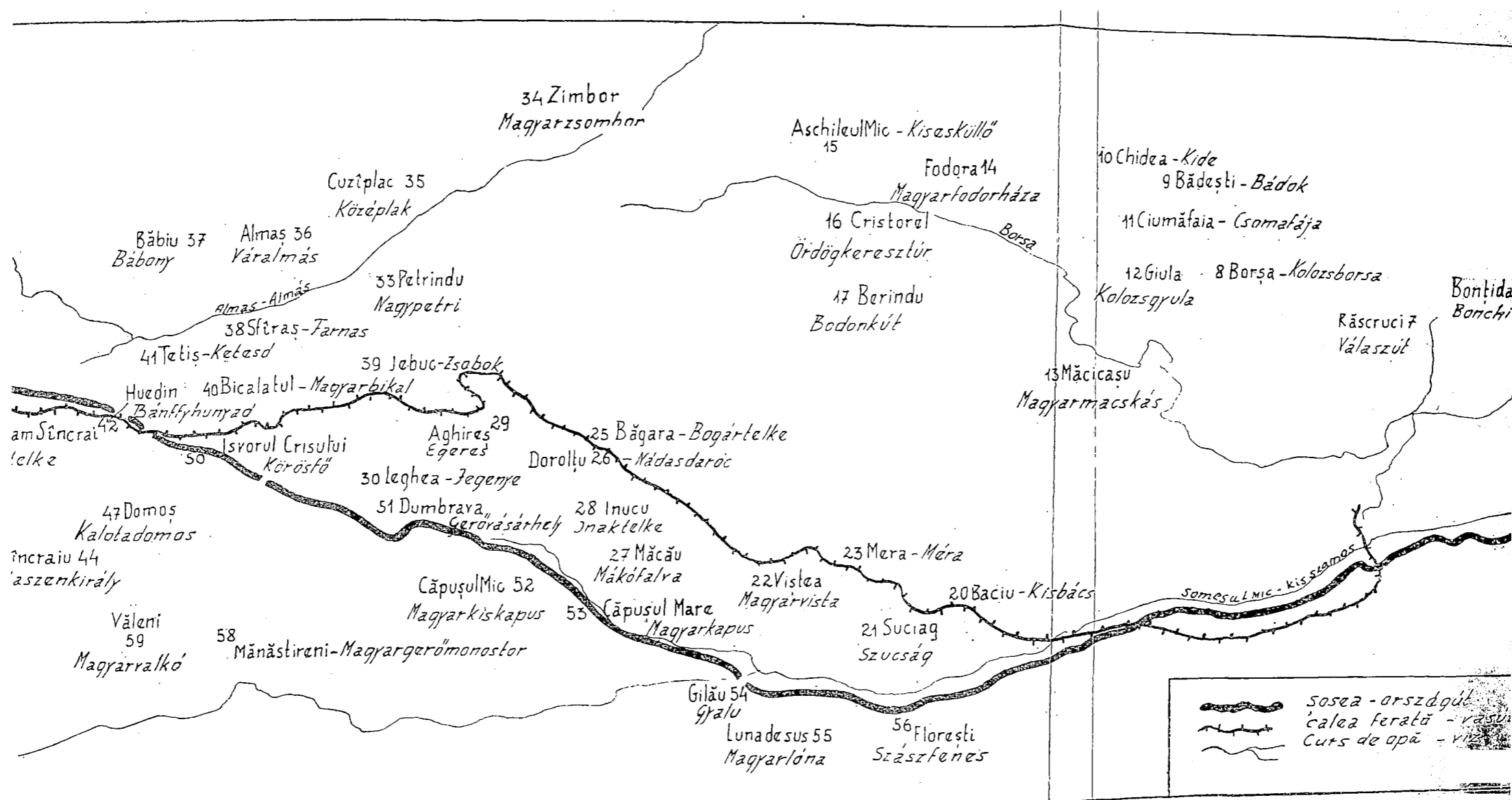
A hangtani jelenségek közül az előző adatokkal kapcsolatban tett megjegyzések mellett még az *a*-zás figyelhető meg. Az *a*-zó területre jellemző két sajátosság mutatja a mezőségi nyelvhasználat ilyen irányú hatását: a hangsúlytalan szótagban az *o* > *a* és az *á*-ra következő szótagban végbemenő *a* > *á* fejlődés: *bikujaznak* : *kavicsznak* : *bikáznak*. A nyíltabbaválás egyik bizonyítéka a kapócsontoz alak itt hallható *kapócsontoz* változata is; itt azonban bizonyára jelentés-homályosulással van dolgunk, tekintettel arra, hogy a kérdéses községekben csak elvétve figyelhető meg *a*-zó sajátosság. Talán a *kapa* szó népetimológiai azonosítása honosíthatta meg az egyébként is ritka *ó* > *a* változást. Ha nem egyszerűen a *kapó* tagnak a *kapa* eszköznévvel való felcseréléséről van szó, hangtanilag előbb hangzó-rövidülésnek kellett történnie, és azután vált nyíltabbá az *o* hang: *ó* > *o* > *a*: *kapócsont* > *kapócsont*. Minthogy a vizsgált terület egyes községeinek nyelvében a cselekvés szemléletének megfelelő név is megmaradt, s csak az említett pontokon nevezik a játékot *kapócsontozásnak*, bizonyosra vehető a jelentés-homályosulás, illetőleg analógias fejlődés.

Összegezve az elmondottakat, a következőket állapíthatjuk meg:

1. Az egységesnek hitt Kalotaszeg és a Borsa völgy lakosságának nyelve nem egységes sem hangtani, sem szóföldrajzi szempontból. Sőt, a hangtanilag egységes területek nyelve is különbözik szóföldrajzi tekintetben. Elég ezzel kapcsolatban egy pillantást vetnünk az itt közölt térképlapokra. A *rátó* szótérképen pontosan elkülöníthető egymástól a patak-völgyek szóhasználata, de a többi lapokon már nem vonható meg ugyanolyan élesen a határ (l. a feszítőfa, vésetfia, kapóköveznek szavak elterjedését). Tehát a hangtani sajátosságok azonossága még nem jelenti azt, hogy a kérdéses terület tájnyelve minden vonatkozásban azonos. Ez csak az alap, amely osztályozási szempontként szerepelhet.

2. A tájegységek közötti nyelvi különbség oka egyebek mellett a) történeti, b) együttélési és c) egyéni tényezők érvényre jutásában gyökerezik.

a) Történeti tényező a település és a további gazdasági-társadalmi fejlődés. A három, illetőleg négy települési központ, a szilágysági, a bihari, a mezőségi magyarság és a székelység nyelvjárási sajátosságainak találkozó pontja Kalotaszeg. Az egyes települési góctól elindulva a nyelvközösség különböző, régebben bizonyára nagyrészt egymástól elszigetelten élő csoportjainak egymáshoz közeledő terjeszkedése és így állandó érintkezése folytán kialakult helyzetet tükrözi a *rátó* szóföldrajzi térképe. Bizonyosnak látszik, hogy az egyes nagyobb települési egységek terjeszkedése következtében az egyes csoportok magukkal hozták több, évszázados foglalkozá-



Facultatea de Filologie
 CLUJ
 BIBLIOTECA

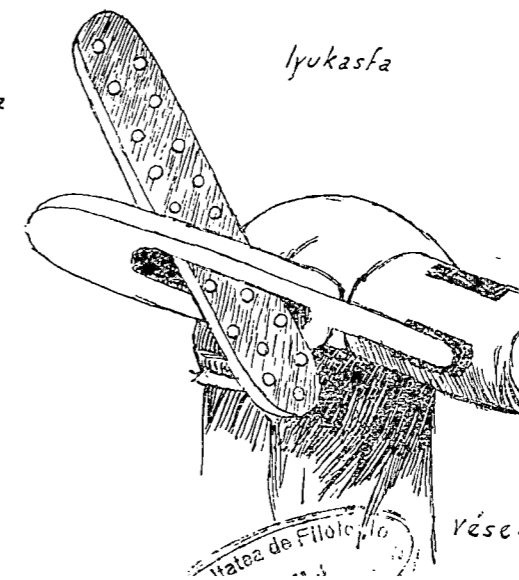
A RATO SZÓ TÉRKÉPE

szilke 34

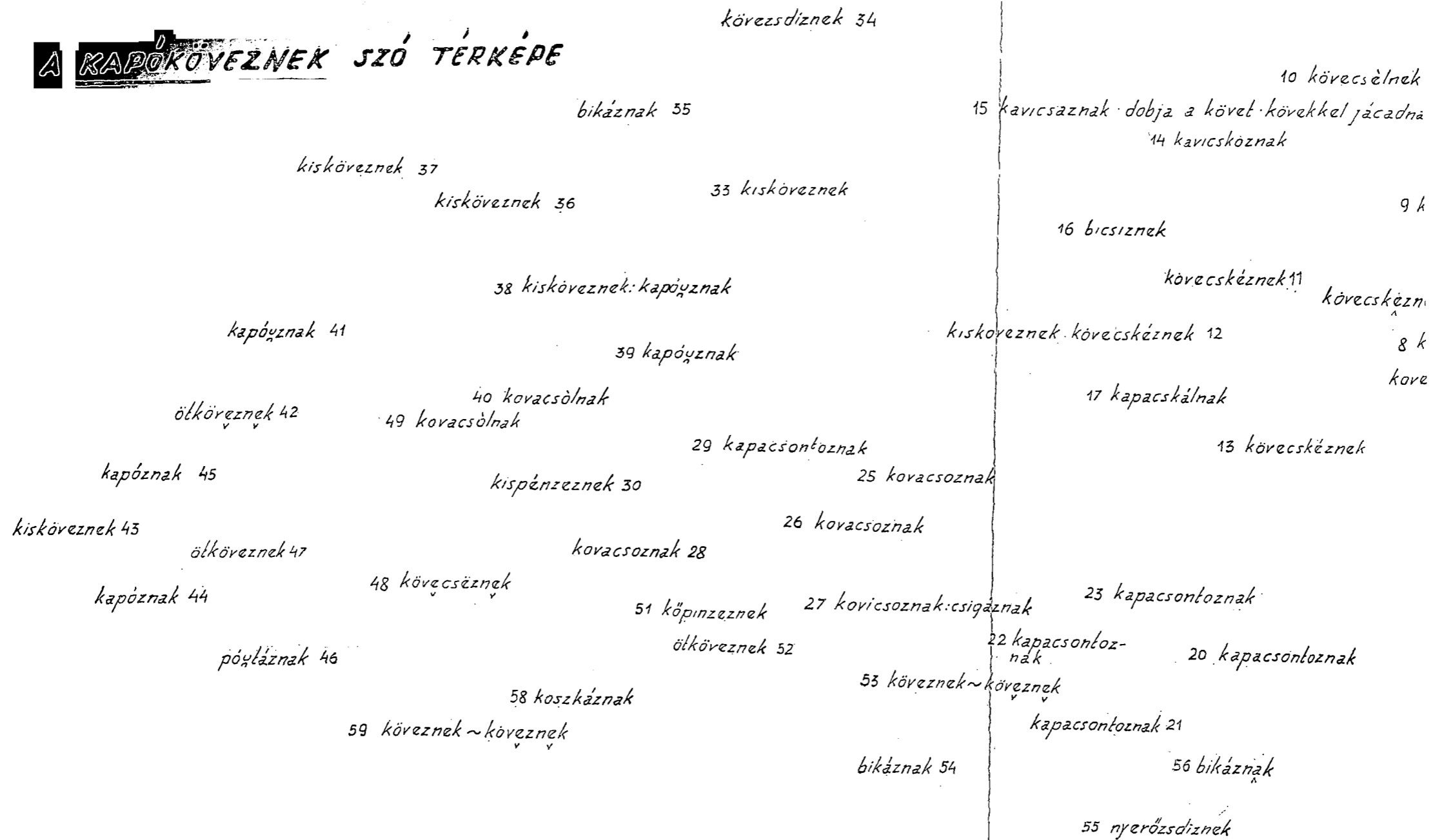
10 röstöllő
14 röstöllő
16 szilke: röstölő
17 röstölő
18 röstölő
20 röstölő
21 fazék: röstölő
22 röstölő
23 röstölő: filesfazék
24 röstölő
25 röstölő
26 röstölő: filesfazék
27 röstölő: filesfazék
28 röstölő: filesfazék
29 röstölő: (szilke)
30 röstölő
31 röstölő
32 szilke
33 rátó: röstölő: szilke ~ szilke: ételhordó: pléfazék
34 röstölő
35 ételhordó: szilke
36 röstölő
37 rátó
38 rátó: ételhordó
39 rátó
40 rátó: medence
41 rátó: fileszabó
42 rátó ~ filesfazék ~ filesfazék
43 rátó
44 rátó
45 rátó
46 rátó
47 rátó
48 rátó
49 rátó: röstölő
50 röstölő
51 röstölő: filesfazék
52 röstölő: kandér
53 röstölő
54 röstölő
55 röstölő
56 röstölő
58 röstölő: fazék
59 rátó
60 röstölő
61 röstölő
62 röstölő
63 röstölő
64 röstölő
65 röstölő
66 röstölő
67 röstölő
68 röstölő
69 röstölő
70 röstölő
71 röstölő
72 röstölő
73 röstölő
74 röstölő
75 röstölő
76 röstölő
77 röstölő
78 röstölő
79 röstölő
80 röstölő
81 röstölő
82 röstölő
83 röstölő
84 röstölő
85 röstölő
86 röstölő
87 röstölő
88 röstölő
89 röstölő
90 röstölő
91 röstölő
92 röstölő
93 röstölő
94 röstölő
95 röstölő
96 röstölő
97 röstölő
98 röstölő
99 röstölő
100 röstölő

ÉSETTFA ÉS A LYUKASFA SZÓ TÉRKÉPE

				10 + /jukkaltásfa
	bärbätus/jukasfa 35		15 véseltfa/jukkaltásfa	
			14 jukasfa:bärbätus/jukasfa	
ifa/ a feszitőifának a fogója 37				9 jukasfa:mujeruska/ bärbätus:jukasfa
	bärbätuska/mäjeruska 36	33 viseltesfa/jukasfa	16 bärbätuska/mujeruska	visetesfa / jukatásfa 6
		32 szeg:(viseltesfa)/jukasfa	bärbätuska/mäjeruska 11	8 bärbätus/mäjeruska
	38 jukasfa/feszitöü		véseltfa / jukasfa 12	feszitö 7
feszitöüfa/jukasfa 41		39 feszitöüfa/jukasfa.	17 mujeruska /bärbätus	
				13 véseltfa/jukasfa
eszitöfa /jukasfa 42	40 feszitö/jukasfa		15 véseltfa/jukasfa	18 bärbätus/mujeruska
	49 teköröüfa/jukasfa	29 bärbätuska:bärbätuska/jukasfa		
ukasfa 45	mujérocška/ bärbätuska ~ bärbätuska 30	25 feszitöfa/jukasfa		
		26 viseltfa:feszitöfa/jukasfa:feszitöfa		
3 öüfa /jukasfa 47	kompostor/feszitöfa 28	27 bärbätuska/jukasfa		
asfa 44	48 feszitöüfa		25 feszitöfa	
		51 +/jukasfa	22 feszitöfa/ jukasfa	20 bärbätuska/mujeruska
feszitöüfa/jukasfa 46		jukasfa /jukasfa : csigás 52		56 bärbätuska/jukasfa
		53 jukasfa		55 viseltesfa/jukasfa
	58 bärbätuska:jukasfa/jukasfa		bärbätuska/mujeruska 21	+ /jukkaltosfa 57
59 + /jukasfa		bärbätuska/mujeruska 54		



A KAPÓKÖVEZNEK SZÓ TÉRKEPE



sukkal kapcsolatos eszköz nevéét. Így érthető, hogy például az ételhordó edény neve ilyen gazdag szóföldrajzi képet mutat egy aránylag zárt egységet alkotó területen. Kalotaszeg esetében ezen a területen található az említett három, illetőleg négy települési központhoz tartozó kifejezés (rátó, szilke, röstölő, porgoló) térhódító küzdelme.

Az egyes területek lakosságának nyelvhasználata azonban még egy ilyen régi használati eszköz megnevezésében sem marad meg teljes egészében változatlanul abban az állapotban, ahogyan magával hozta. A gazdasági-társadalmi fejlődés, technika, a közlekedés fejlődése érezteti hatását ezen a téren is.

Ehhez járul, különösen a felszabadulás óta a város polgárosító hatása és az irodalmi köznyelv rohamos térhódítása. Főként a városok közelében és a fontosabb közlekedési utak (vasút, országút) mentén észlelhető ez a jelenség. Így került be szókincsükbe a *pléhfazék* és a *jülesfazék* az ételhordó edény nevéeként. A köznyelv hatására ma már nagyrészt „két-nyelvű“-vé vált minden nyelvjárást beszélő egyén. Ismeri és használja az egymás közt szokásos nevet a nyelvjárási jellemző hangalakban, de ismeri és ejti a köznyelvi szót is köznyelvi kiejtésben. A társadalmi-gazdasági viszonyok tehát alapvető módon meghatározzák a nyelvjárási szókincs fejlődésirányát.

b) A népek együttélése a másik tényező, amely a vizsgált térképlapok tanúsága szerint lényegesen hozzájárul a nyelvjárási szókincs alakulásához. A román hatás pedig az együttélés természetes következménye ezen a területen. A kölcsönzött szó azonban — itt közölt adataink szerint — nem marad meg feltétlenül csak a szorosán vett együttélő falvak lakosságának nyelvhasználatában, hanem tovább terjed, mint például a *bár-bátuska* és a *mujeruska*. Ebben az esetben a túlterjedés oka bizonyos lélektani ok. A szó ugyanis tréfás-csiklandós volta miatt válik közkeletűvé, és szorítja ki a régebbi anyanyelvi alakot. A *jeszítőfa* és *vésőtifa* román nevének átvétele tehát nem csak az együttélés következményeként általánosan ismert kölcsönzés eredménye e tájegység nyelvjárásiában; itt bizonyos különleges lélektani ok is közrejátszott a szó átvételében és továbbterjedésében. Valószínűvé teszi ezt a feltevést az a tény is, hogy nyelvésztársaim jó része rejtett mosollyal kísérte a szó kiejtését.

c) A harmadik az egyéni tényező, amely nagymértékben hozzájárul a szókincs rétegeinek alakulásához. Az olyan gyermeknyelvi eszközök és dolgok nevében figyelhető meg, amelyeknek maguk a gyermekek adnak nevet, nem a felnőttektől tanulják meg. Ez utóbbi esetben legfennebb a szó hangalakjában mutatkoznék változatosság, így azonban a játékhoz szükséges különféle valóságselemek szolgálnak az elnevezés alapjául. Az így kialakult név azután hagyományozódik a gyermekek ajkán. Szükség volna mind a névadás, mind a hagyományozás módjának nagyobb területről gyűjtött gazdag anyag alapján végzett tüzetes megvizsgálására ahhoz, hogy ezt a feltevést megnyugtatóan igazolhassuk. Annyi azonban bizonyos, hogy a gyermeknyelvi szók megteremtésében az ilyen egyéni tényező nagyobb szerepet játszik, mint a felnőttek nyelvében.

3. Mindezekből következik, hogy csak a különböző tudományágak együttes, egybehangzó adatai alapján juthatunk a valóságnak megfelelő eredményekhez. Ha a bevezetésben és a tárgyalás folyamán elmondottakat egybevetjük; teljes bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy csak a kérdéses területre vonatkozó összes tudományos eredmények birtokában vonhatunk le végleges érvényű messzemenő következtetéseket. A *rátó* és *kapókövez* szótérkép adatai világosan mutatják, hogy a nyelvtudomány eredményeit adalékként fel lehet használni bizonyos kérdések eldöntésében, de ezek az adatok egymagukban, a mi korunkban még helyes értékelés esetén sem lehetnek döntő fontosságúak; mint ahogyan nem az és nem is lehet döntő egymagában semmilyen tudományág megállapítása sem. A nyelv mint a valóság elemeit visszatükröző érintkezési eszköz az egyén és a közösség életére ható minden egyes tényező hatása alatt fejlődik, változik, gazdagodik, színesedik. Némelyik tényező egyik-másik esetben fontosabb szerepet játszhat, és a különféle hatóerők között folyó harc eredményeként válhatik és válik uralkodóvá ez vagy az a nyelvi jelenség, honosodik meg ez vagy az a szó, illetőleg kifejezés, terjed el ez vagy az a nyelvszerkezeti sajátosság.

4. Valamely tájegység lakosságának múltját és jelenét, nyelvjárásának különféle elemeit csak körültekintő, több tudományág eredményeit számbavevő vizsgálat alapján ismerhetjük meg, és értékelhetjük helyesen. A nyelvföldrajzi vizsgálódás is egyik módja ennek a munkának. Az itt közölt térképek és a belőlük levonható következtetések csak egy részét vetik fel a megvizsgálandó kérdéseknek, de azt mindenképpen igazolják, mennyire szükséges és napjainkban egyre halaszthatatlanabban sürgető a nyelvföldrajzi vizsgálat dolgozó népünk múltjának és jelenének megismerésében. Szükséges, mert értékes adatok birtokába juttat, és sürgős, mert az egyre jobban kiteljesedő kultúrforradalomban a köznyelv gyors térhódítása a nyelvjárásnak sok, eddig megőrzött sajátosságát tünteti el.

CONTRIBUȚII LA GEOGRAFIA LINGVISTICĂ A CLUJULUI ȘI IMPREJURIMILOR

(Rezumat)

Autorul prezintă harta a trei cuvinte care denumesc unelte (*rátó* 'castron în care se duce mîncarea caldă la cîmp'; *véséthja* 'bărbătuș, adică partea aceea a războiului de țesut cu care se învîrtește sulul de dinainte'; *lyukaska* 'măierușcă, adică acea parte a războiului de țesut care se bagă în bărbătuș și cu ajutorul căruia se fixează sulul de dinainte') și unuia *kapócsontoz* care denumește un joc de copii, care se joacă cu 5 pietricele (bucăți de os etc.) mici așezate grămadă pe pămînt. Jocul constă în culegerea pietrelor pe rînd, fiecare pietricică fiind luată în timp ce pietricica anterioară este săltată în aer, și prinsă în mînă după ce a fost luată pietricica următoare din grămăjoară. Materialul prezentat face parte din materialul adunat în vederea întocmirii unui atlas lingvistic regional din regiunea Călata.

Împreună cu constatările de ordin fonetic și lexical, articolul trage și unele concluzii mai generale: 1. graiul populației maghiare din regiunea Călata nu este unitar

nici din punct de vedere fonetic, nici lexical deși sînt unele unități care se delimitează de celelalte; 2. cauza diferențelor dialectale între graiurile aflate pe acest teritoriu se datoresc, pe lângă altele, cauzelor istorice, de conviețuire între romîni și maghiari, precum și prevalării unor factori specifici individuali.

Prin factorul istoric înțelege așezarea și în general dezvoltarea economico-socială a populației respective. În această privință ajunge la concluzia că cele patru nume (*rátó, szilke, porgoló, röstöló*) folosite pentru denumirea castronului amintit, sînt întrebunțate de o populație mai numeroasă din R.P.R., și ele se întîlnesc chiar pe teritoriul prezentat de autor, demonstrînd lupta formelor de limbă: lupta dintre nou și vechi. Această luptă se vede limpede din extinderea treptată a numelor de vase fabricate la oraș care se extind (*pléjazék, fülesjazék*) în dauna numelui întrebunțat în trecut în graiul satelor așezate de-a lungul șoselei principale și a liniei ferate Cluj—Oradea.

Rezultatul conviețuirii romîno-maghiare se oglindește într-un mod specific în împrumutul cuvintelor *bărbătuș* și *muerușcă*. Aceste nume s-au încetețînit în mai multe sate datorită caracterului lor glumeț-hazliu.

Factorul specific individual s-a manifestat și se manifestă în primul rînd în varietatea multiplelor forme care exprimă noțiunea de *kapócsontoznak*.

Dat fiind că copii de 5—10 ani de obicei sînt în contact redus cu copii din alte sate (mai ales puțin mai îndepărtate), și dat fiind faptul că numele jocului — probabil — a fost dat de către copii, în denumirea lui se observă o mare varietate a numelor, adică a formelor, precum și în întrebunțarea sufixelor verbale (de ex.: *kisköveznek : kapóznak : kövecskéznek ~ kövecsőznek ~ kövecskéznek : kavicsokznak : kovacsokznak ~ kovicsokznak : kovacsolnak ~ kovicsolnak ~ köveznek : ölköveznek : bodbotányoznak : csi gáznak : kőpinzeznek : kispénzeznek : bikáznak : kövezsdiznek : nyjerőzsdiznek : kapacsontoznak* etc.).

În consecință autorul este de părere că datele lingvistice pot fi întrebunțate numai împreună cu rezultatele altor științe la stabilirea unor concluzii general valabile referitoare la trecutul și modul de viață actual chiar și în privința locuitorilor de pe un anumit teritoriu geografic mai unitar. Totodată atrage atenția asupra importanței și urgenței adunării comoarelor de limbă menținute în dialecte, care sînt de mare valoare în explicarea și înțelegerea trecutului țării noastre.

ОТНОСИТЕЛЬНО ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ ОКРЕСТНОСТЕЙ КЛУЖА

(Резюме)

На основе лексических карт, составленных из материала, собранного для областного лингвистического атласа в местности Калата, автор показывает, что местное наречие не является одинаковым, хотя можно выделить более или менее большие единицы, имеющие схожий характер. Причину различия автор видит прежде всего в историческом факторе, т.е. в социально-экономической эволюции жителей этой территории. Кроме этого, наблюдается влияние румынских наречий вследствие продолжительной совместной жизни румынского и венгерского населения. Автор упоминает как определяющий элемент в развитии словарного состава диалекта также и специфически индивидуальный фактор, который выражается как в заимствованиях из румынского языка, так и в лексическом, фонетическом и морфологическом различии некоторых глагольных форм.

В заключение автор показывает, что и языковые данные могут служить аргументом вместе с достижениями других наук в пользу более глубокого ознакомления с жизнью нашего народа.

SUR LA GÉOGRAPHIE LINGUISTIQUE DES ENVIRONS DE CLUJ

(Résumé)

Des cartes lexicales dressées d'après des matériaux recueillis pour un atlas linguistique de la région de Călata permettent à l'auteur de montrer que le dialecte magyar de cette région n'est pas unitaire, bien qu'on puisse délimiter des unités plus ou moins étendues présentant des caractères similaires. L'auteur voit la cause de cette différenciation avant tout dans le facteur historique, c'est-à-dire dans l'évolution économique-sociale des habitants de ce territoire. On observe en outre l'influence des parlers roumains, laquelle s'explique par la cohabitation prolongée des populations roumaine et hongroise. Enfin, comme autre élément déterminant dans le développement lexical du dialecte il faut aussi rappeler le facteur spécifique individuel, qui se manifeste aussi bien dans les emprunts au roumain que dans la variété lexicale, phonétique et morphologique de certaines formes verbales.

La conclusion souligne que les données linguistiques peuvent servir elles aussi de documents, à côté des résultats d'autres disciplines, pour une connaissance plus poussée de la vie de notre peuple.

ASPECTE DIN INCADRAREA ELEMENTELOR DE ORIGINE
MAGHIARĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

de
EMESE KIS

În momentul pătrunderii sale, asupra oricărui substantiv de origine străină, se exercită presiunea sistemului¹ limbii care preia. Ea are drept rezultat încadrarea împrumutului pe plan morfologic, lexical și fonetic. În cursul acestui proces, acțiunea diferitelor compartimente ale limbii se caracterizează prin simultaneitate, conexiune, interacțiune. În cadrul acestor raporturi complexe, *factorul determinant îl constituie cel morfologic*. Esența presiunii sistemului este de natură *morfologică*²: ea constă din substituirea unei terminații neobișnuite în limba care preia, cu una specifică sistemului de teme + o desinență proprie declinării ei.

Dacă formularea că *esența presiunii sistemului limbii care primește asupra elementului străin este de natură morfologică* a fost introdusă relativ recent în lingvistică de slaviștii Sulán Béla și acad. E. Petrovici⁴, ca principiu practic a fost aplicat cu mult înainte atât de dîșșii⁵, cât și de acei lingviști care s-au ocupat de relațiile lingvistice româno-maghiare:

¹ Pentru ideea că *presiunea sistemului* (Systemszwang) constă în integrarea elementelor străine în sistemul morfologic, respectiv morfonologic al limbii care primește, fiind o necesitate și avînd loc pe baza unor legități ale acestei limbi, cf. Sulán B., *Magyar -ó > szláv > ou ~ ov?* în „Nyelvtudományi Közlemények” LIV (1962), p. 209—221.

² Cf. Sulán, B., *op. cit.*, id., *A szókölcsonzés kérdéséhez*, în „Magyar Nyelv” (1961), nr. 2, p. 149—154 (prezentat sub formă de comunicare la Sesiunea științifică jubiliară a Universității «A. I. Cuza» din Iași); E. Petrovici, *Evoluție fonetică, substituire de sunete sau adaptare morfologică. (În legătură cu tratamentul lui o final în elementele slave ale limbii române)*, în „Cercetări de lingvistică”, VI (1961), p. 25—30.

³ Sulán, B., *loc. cit.*

⁴ E. Petrovici, *loc. cit.*

⁵ Sulán Béla, *A cseh szókincs magyar elemeiből*, în „Magyar Nyelv”, LII (1948), p. 310—315, id., LIII (1949), p. 160—165; *A szókölcsonzés kérdéséhez*, în „Magyar Nyelv”, XLVII (1961), nr. 2, p. 149—154; *Adalékok az argó szókincsének tanulmányozásához*, în „Magyar Nyelvjárások”, VII (1961) p. 59—78; E. Petrovici, *Cuvinte argotice sud-slave de origine românească*, în „Dacoromania”, VII (1931—1933), p. 175—176.

N. Drăganu⁶, S. Pușcariu⁷, Tremi-Tamás L.⁸, Szabó T. A.⁹, Márton Gy.¹⁰, Blédy G.¹¹ și alții¹².

Lingviștii amintiți au accentuat pe bună dreptate latura morfologică a presiunii sistemului. Aspectul morfologic al adaptării elementelor maghiare la sistemul limbii române este cu atât mai important, cu cât între sistemul morfologic românesc (fiind vorba de o limbă flexionară) și sistemul morfologic maghiar (fiind vorba de o limbă aglutinantă) există deosebiri esențiale¹³.

Situându-ne pe poziția justă, potrivit căreia esența presiunii sistemului este de natură morfologică, în prezentul studiu vom cerceta o sferă de acțiune în care factorul de bază, cel morfologic, angajează cu rol secundar¹⁴ și celelalte compartimente (sintaxa, semantica, fonetica) ale limbii care primește. Va fi vorba despre influența corespondentului din limba română asupra încadrării elementelor de origine maghiară în sistemul ei.

Înainte de a examina mai amănunțit influența corespondentului din limba care primește asupra unui element străin, este bine să se precizeze faptul că la fel ca și în cazul de față, corespondentul atestat în aceeași localitate nu este întotdeauna, sau, mai precis, de obicei nu este echivalentul exact al împrumutului recent. Sensul său nu corespunde cu exactitate cu sensul elementului străin împrumutat. Acest fapt decurge în mod firesc dintr-unul din motivele procesului împrumutării. Elementul străin este împrumutat și are perspectiva să se înrădăcească nu numai atunci când denumeste o noțiune nouă, ci foarte frecvent atunci când denumeste o anumită

⁶ N. Drăganu, în „Dacoromania“, III, p. 712, IV/2, p. 754, VI, p. 300—301

⁷ S. Pușcariu, în „Dacoromania“, VII (1931—33), p. 116—117.

⁸ Tremi, L., *Der dynamische Wortakzent der ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*, în „Bulletin linguistique“, II (1934), p. 47—48, 60—61; Tamás L., *Ugocsi magyar-rumén kapcsolatok*, Kolozsvár, 1944, p. 43; cf. observația lui Tamás Lajos la comunicarea lui Gáldi László, *A szlavisztikai jövevényszokutató néhány problémája*, publicată în seria „Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei“ XII, 1958, 1—4, p. 143.

⁹ Szabó T. A., *Adatok a kolozsmegyei újabbkori rumén helynévkincs magyar elemeinek ismeretéhez*, în „Melich Emlékkönyv“ Budapest, 1942, p. 367 și 373; id., în „Magyar Nyelv“, XLIII, p. 148; id., *Az Isztambul-illetőleg a Malomba-típusú helynévkölcsönzés kérdéséhez*, în „Magyar Nyelvjárások“, VII (1961), p. 1—21. Ultima lucrare prezintă în întregime bibliografia preocupărilor privitoare la împrumutarea elementelor sufixate de origine maghiară.

¹⁰ Márton Gy., în „Magyar Nyelv“, XXXVII (1941); id., *Ördögösfüzes helynevei*, Kolozsvár, 1944, p. 8; id., *A szolnokdébokai Árpástó helynevei*, 1942, p. 20.

¹¹ Blédy G., *Influența limbii române asupra limbii maghiare*, Sibiu, 1942, p. 13—15.

¹² Kniezsa I., *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, vol. II, Budapest, 1955, p. 850; Kis E., *Cu privire la terminația -ă a substantivelor românești de origine maghiară*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai“, tom. III (1958), series IV, fasc. 1, p. 146—153; id., *Sufixul -ău în cuvintele de origine maghiară din limba română*, în „Cercetări de lingvistică“, V (1960), p. 76—84; id., *Oglindirea evoluției consoanelor tematice -ly și -ny în tema substantivelor de origine maghiară în limba română*, în „Cercetări de lingvistică“, VII (1962), nr. 2.

¹³ Sulán B., *A szókölcsonzés kérdéséhez*, p. 150; unde se arată situația identică a elementelor de origine maghiară în limbile slave.

¹⁴ Cf. Kis E., *Terminația -ly și ny la substantivele de origine maghiară*, în „Cercetări de lingvistică“, VII (1962), p. 305—313.

nuanță, un aspect mai nou al unui fenomen sau lucru mai vechi, pentru care termenul generic existase în limbă. Spre exemplu, coexistența rom. dial. *scorbaci* „bici de curele, cu care se mină caii” < magh. *korbács* [11, p. 64] și rom. *sbici*, în localitatea Vilcele, se explică prin faptul că *scorbaciul*, împletit din curele, se folosește la cai, *sbiciul* este de cînepă și se folosește la vite¹⁵.

Dacă împrumutul și corespondentul său mai vechi în limbă ar avea un conținut semantic identic, atunci împrumutarea sa nu ar mai constitui o necesitate. Coexistența împrumutului recent și al corespondentului său mai vechi în limbă și prin urmare influența corespondentului asupra încadrării morfologice a împrumutului este posibilă mai ales atunci cînd elementul străin și corespondentul său nu au un conținut semantic perfect identic. Împrumutul și corespondentul său exact, avînd un conținut semantic identic, pot coexista în schimb în limbă ca variante teritoriale pentru aceeași noțiune. Dacă ariile lor de răspîndire sînt învecinate, este posibilă influența corespondentului mai vechi asupra împrumutului mai recent.

În ce constă influența corespondentului din limba care primește asupra încadrării elementelor străine în sistemul acesteia? *Influența corespondentului din limba care primește asupra încadrării elementelor străine în sistemul acesteia constă în substituirea unei terminații neobișnuite în limbă care preia, cu aceea a corespondentului.* În acest fel terminația neobișnuită în limba care preia este înlocuită cu una specifică sistemului, o consoană tematică și o desinență proprie declinării acesteia. Înlocuirea terminației elementului străin, neobișnuită pentru limba care l-a preluat, cu aceea a corespondentului din această limbă este o posibilitate relativ rar folosită în procesul de încadrare în sistem. O dovadă elocventă este faptul că în afară de varianta influențată de corespondentul românesc este atestată adesea și varianta neinfluențată de acesta, mai apropiată de aspectul acustic al etimonului, fiind adaptată prin alte mijloace la sistemul limbii care a primit-o. Alături de rom. dial. *hălăman* „grămadă de plute” [10, p. 32, Maramureș] < magh. *halom* „grămadă” orientat după rom. *morman* este atestat și rom. dial. *holun* „grămadă de lemne încalcite care închid o trecătoare” [10, p. 33, Sîngeorz-Băi, rn. Năsăud] < magh. *halom* „grămadă”. Rom. dial. *turjan* „tuleu de cucuruz” [13, p. 87, Ilva Mică, rn. Năsăud] < < magh. *törzs* „tulpină” răspîndit prin părțile Bistriței¹⁶ (neatestat de ALR sn) pare să fi fost influențat de rom. *cocean*, rom. dial. *strujan*. Confrunțind hărțile ARL sn 116 (Coceni) și 117 (Snop de strujeni) reiese că aria rom. dial. *strujan* s-ar putea înscrie într-o figură romboidă ale cărei colțuri ar fi Iași, Rădăuți, Vatra Dornei și Toplița. O prelungire a ariei rom. *cocean* se întinde urmînd versantele Carpaților Răsăriteni pînă spre linia Toplița—Pipirig [1, harta 116] (Coceni). Rom. *turjan* orientat după aceste forme este răspîndit în apropierea intersecției ariei celor două corespondente. Alături de rom. dial. *turjan* < magh. *törzs*, orientat după rom. *cocean*, *strujan* este atestat și rom. dial. *turj* „mătură veche” [10, p. 59, Sîngeorz-

¹⁵ Comunicale de Romulus Todorean.

¹⁶ Răspîndirea rom. dial. *turjan* prin părțile Bistriței ne este atestată de L. Ghergariu și V. Scurtu.

Băi, rn. Năsăud] < magh. *törzs* „tulpină“ neinfluențat de corespondentele amintite. În acest caz, când cele două variante adaptate prin diferite mijloace la sistem (una apropiată de etimon și alta apropiată de corespondentul românesc mai vechi) nu sînt atestate în graiul aceleiași localități, este greu de stabilit dacă, spre exemplu, în cazul rom. *turjan*, un cuvînt maghiar *törzs* a fost influențat de rom. *cocean*, *strujean* — deci avem de-a face cu *influența corespondentului* din limba care l-a preluat asupra elementului străin; sau un cuvînt românesc, rom. dial. *turj* s-a orientat după rom. *cocean*, *strujean* — deci avem de-a face cu *influența sinonimului*¹⁷ mai vechi, mai răspîndit în limbă asupra unui împrumut mai recent. În primul caz presiunea sistemului se manifestă în mod vădit, nemijlocit: *terminația neobișnuită a unui cuvînt maghiar este substituită cu una proprie sistemului limbii care-l preia*. În cel de al doilea caz presiunea sistemului se exercită în mod indirect în sensul că terminația dintr-un *cuvînt* românesc, *mai apropiată din punct de vedere acustic de etimon*, este substituită cu una mai apropiată de aceea a *sinonimului* din limba romînă, deci nu o terminație neobișnuită, ci una *mai puțin obișnuită*, mai frecventă *este înlocuită cu una mai obișnuită*, mai frecventă în limba care primește elementul străin. Între cele două procese există o deosebire calitativă și una de intensitate, ele totuși nu pot fi separate în mod mecanic. Ba mai mult, dacă în prezent, în cazul influenței corespondentului, nu a fost atestată existența unei variante mai apropiate de etimon, teoretic nu putem exclude posibilitatea existenței precare, cu o circulație extrem de redusă a unei astfel de variante. În mod teoretic deci toate cazurile de influență a corespondentului, a unui element românesc asupra elementului străin în curs de împrumutare pot fi reduse la influența sinonimului mai vechi în limbă asupra unui cuvînt românesc preluat recent. În mod practic însă, în prezentul studiu, nu ne vom referi decît la primul aspect al problemei în care presiunea sistemului se exercită în mod nemijlocit, adică la influența corespondentului din limba romînă asupra substantivelor și adjectivelor maghiare împrumutate de această limbă.

Influența corespondentului constituie în esență un aspect al adaptării la context¹⁸ în sensul că împrumutul de curînd venit (adeseori parvenit), în momentul preluării nu este izolat, nu apare într-un vid, ci se transplantează, se integrează în legăturile contextuale în care a existat corespondentul mai vechi, băștinaș, înrădăcinat de secole în limbă.

Influența corespondentului mai vechi în limba care-l preia asupra elementului străin poate fi urmărită pe plan A) morfologic și B) lexical.

¹⁷ J. Byck—Al. Graur, *L'influence du pluriel sur le singulier*, în „Bulletin linguistique“, I (1933), p. 15; S. Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj—București, 1937, p. 429—434; Al. Rosetti, *Sur le traitement de v. sl. -ŭ en roumain*, în „Bulletin linguistique“, XIII (1938), p. 162—163.

¹⁸ T. Slama—Cazacu, *Limbaj și context. Problema limbajului în concepția exprimării și a interpretării prin organizări contextuale*, București, 1959, p. 274—276 și p. 293—294.

A). Pe plan morfologic:

1. În faza de relații pe plan morfologic, corespondentul mai vechi în limbă poate influența genul împrumutului mai nou. În acest caz există două posibilități: a) etimonul împrumutului nu are gen, limba donatoare neposedând categoria genului; b) etimonul împrumutului a avut alt gen în limba donatoare, decât în limba care l-a împrumutat.

În cazul împrumuturilor de origine maghiară în limba română avem de-a face cu prima posibilitate, limba maghiară neposedând categoria genului. Tocmai din acest motiv încadrarea substantivelor de origine maghiară între feminine, masculine sau neutre a fost determinată în primul rând de tema etimonului¹⁹, aceasta fiind substituită de un morfem apropiat din punct de vedere acustic. Substantivele terminate în magh. *-a* sau *-e* în majoritate s-au integrat între feminine, cele terminate în consoană în limba maghiară — între neutrele sau masculinele limbii române. Numai o mică minoritate, sub influența unor factori de natură morfologică, sintactică sau semantică — și printre aceștia este un factor și influența corespondentului mai vechi în limbă — s-a încadrat între feminine, cu toate că au etimonul terminat în consoană și între neutre sau masculine, în ciuda terminației *-a* sau *-e* a etimonului.

Iată câteva substantive feminine care au suferit o asemenea influență puternică a sinonimului: rom. dial. *bădană* „putină mare pentru prune, ceva mai largă la gură“ [9 p. 74, Rîmnicul Vîlcea, rn. Rîmnicul Vîlcea] < magh. dial. *bödön* „putină“ [12, vol. I, p. 144—145], influențat fiind de sinonimul rom. *putină*. Rom. dial. *bădană* este atestat într-un punct situat în mijlocul ariei cuvîntului *putină* răspîndit peste tot în Muntenia. [cf. 1, harta 190]. Termenii deci coexistă pentru nuanțe de sens diferite: *putină* termenul generic este „putina pentru varză“ [1, 190], *bădană* „pentru prune“ diferă și ca formă: este ceva mai largă la gură. Rom. dial. *bibiță* „găină de mare; Numida meleagris“ [13 p. 19] < magh. *bibic* „nagiț“ influențat de rom. *găină* și de celelalte denumiri date păsărilor de curte care sînt feminine, cf. *rață*, *gîscă*, *curcă* etc. Rom. dial. *biteangă* „haimana (despre bărbați), om care umblă fără rost“ [9, Suseni, rn. Tîrgu-Jiu] < magh. *bitang* „bastard“ a fost influențat de rom. *haimana*, *pușlama* folosit în Muntenia. La integrarea lui în categoria femininelor au putut contribui și motive stilistice: genul gramatical subliniază caracterul depreciativ al termenului²⁰. Există și forma masculină, apropiată de etimon, cu sensul etimologic, în Moldova: rom. dial. *ghitan* „bastard, fochi“ [4 p. 30, Piatra Neamț], care însă s-a orientat după corespondentele masculine. Rom. *lărmăt* [8] < magh. *lárma*²¹ a devenit neutru orientîndu-se după rom. *strigăt*.

Acțiunea corespondentului din limba română se împletește adesea cu a altor factori, ceea ce contribuie ca împrumutul să obțină alt gen decât cel

¹⁹ Sulán B., *Magyar -ó > szláv -ou ~ ov?*... p. 209—221.

²⁰ Cf. J. Byck, *Le féminin péjoratif*, în „Bulletin linguistique“, I (1993), p. 108—110.

²¹ S-ar fi putut împrumuta și o formă sufixată a etimonului cu sufixul acuzativului magh. *-t*: *lármát* desprins din locuțiuni ca magh. *lármát csap* „a face gălăgie“.

sugerat de terminația etimonului. Influența corespondentului poate fi comparată cu acțiunea unui catalizator în chimie. În prezența corespondentului din limba română au loc mai frecvent și decurg mai ușor anumite procese morfologice ca: preluarea unei forme sufixate²², crearea unui singular nou sub influența pluralului²³ etc.

Astfel, împrumuturi provenite din etimonuri cu sufixul posesiv maghiar ca: rom. dial. *hire* „pomină, poveste“ [10 p. 33, Bihor] < magh. *hír* „idem“ + suf. *-e* au fost influențate de *pomină, veste, poveste*. Varianta neutră, mai apropiată de etimon, rom. dial. *hír, hîruri* „nume rău“ [9 p. 19] provenit din forma de la nominativ singular: magh. *hír* s-a încadrat între neutre, corespondentul neutru, rom. *nume*, nu i-a mai impus luarea formei sufixate. Rom. dial. *hodaie, -dăi* „șură de fin“ [1, 138/325 Voivozi, com. Șilindru, rn. Săcuieni], rom. dial. *hodaie* „casă așezată pe o proprietate sau moșie în câmp, afară din sat; gospodărie, afară din sat“ < magh. *hodály*²⁴ „idem“ [11 p. 74] + suf. *-a* influențat de rom. 1. *șură*, 2. *casă, moșie, gospodărie*;

Astfel de împrumuturi s-au desprins din sintagme, din contexte aparținând limbii donatoare și au fost transpuse în limba care le-a preluat, în combinații contextuale, tipare sintactice, expresii modelate după categoriile morfologice (genul, numărul, cazul) ale corespondentelor românești; mai vechi în limbă. Astfel magh. *Hire sincs annak* influențat de *Nici veste, pomină, poveste* = *Nici hire de lucrul acela* [10 p. 33]; magh. *Berci hodály* influențat de rom. *casa, gospodăria, moșia lui Berți* = *hodaia lui Berți* [11 p. 74]. Rom. dial. *lebeșă* „mîncare îngroșată“ [5 p. 27]; *levesă* „supă de carne“ [9 p. 71, Girișu de Criș rn. Oradea] < magh. *leves* „supă“ + suf. *-e* influențat de rom. *zamă, păzitură*; rom. dial. *toae* „dornă, bolboacă“ [13 p. 85, Uricani, Jiu]; *toaie* [8] < magh. *tő* „lac, baltă“ + suf. *-ja* infl. rom. *baltă, dornă, bolboacă*.

Alături de aceste împrumuturi devenite feminine mai avem și o formă neutră rom. dial. *tăniăi* „cătun“ [9 p. 72, Girișu de Criș rn. Oradea] < magh. *tanya* „idem“ + suf. pers. pos. la plural *-i* = infl. rom. *sat*.

Rom. dial. *tăniăi* „staniștea vitelor“ [1, 318/334] < magh. *tanya* „cătun“ după forma etimonului cu tema în *-a* și chiar după forma sufixată cu sufixul posesiv magh. *tanyája* ne-am fi așteptat să se integreze între feminine. Faptul că a fost încadrat între neutre și că a fost preluată probabil o formă de plural sufixată cu sufixul posesiv magh. *tanyái*, își are explicația, se pare, în împrejurarea că această variantă concordă cu genul co-

²² Pentru procesul de preluare a formelor sufixate, cf. lucrările citate ale lingviștilor N. Drăganu, Szabó T. A., Márton Gy., Sulán B.

²³ Pentru procesul de creare a unui singular nou sub influența pluralului, cf. J. Byck—Al. Graur, *op. cit.*

²⁴ Magh. dial. *hodály* provine din rom. *odaie; odăi*, fiind probabil o preluare a formei de plural din limba română. Dispariția lui rom. *-e* s-ar putea datora și confuziei rom. *-ie* cu sufixul posesiv personal maghiar *-a, -ja*. Preluarea în context îi explică și aspectul morfologic în limba maghiară. Reversibilitatea fenomenului pledează pentru justetea explicației noastre.

respondentelor din punctele cartografice înconjurătoare de pe harta 318 *hodunitör* [1, 318/325, Voievozi, com. Șilindru, rn. Săcuieni].
dăcălău [1, 318/362 Borșa, rn. Vișeu], *meréz, merezűş* [1, 318/279 Bocșa, com. Bocșa rn. Zălau].
merizűşi [1, 319/272 Boiu Mare, rn. Somcuța Mare].

Correspondentul mai vechi în limbă a putut facilita și pătrunderea unor forme morfologice cu sufixul illativului²⁵ magh. *-ba* („în“), astfel: rom. dial. *lubă, lube* „cal slab, care merge rău; mârtoagă“ [11 p. 78] < magh. dial. *lú* + suf. illativ *-ba* + rom. *gloabă, mârtoagă*, forma morfologică fiind desprinsă din sintagme și imprecății (frecvente probabil, fiind vorba de o mârtoagă) ca magh. *fene a lúba* + rom. *dă-o dracului de gloabă* = rom. *dă-o dracului de lubă*.

Mai numeroase sînt cazurile cînd influența correspondentului a înlesnit pătrunderea împrumuturilor cu sufixul instrumental din limba maghiară. Rom. dial. *bit“ină* „borceag“ [1, 143/141] < magh. dial. *bükönne/l/* (cu *v* din sufix asimilat la consoana tematică precedentă și cu amuțirea lui *l* final) „cu borceag“ < *bükkön* [12 vol. I p. 208] + sufixul instrumental *-vel* desprins din combinații sintactice ca magh. *be van vetve bükönne/l/* influențat de sinonimul rom. *măzărîche, măzărîcă* folosit peste tot în localitățile din jur. Forma *bit“ină* apare ca o insulă în mijlocul variantelor acestui correspondent mai vechi în limbă [cf. 1, 143]. Rom. dial. *boată* „bită, ciomag drept, neîncovoiat la partea de sus“ [9 p. 48, Bistrița, rn. Turnu Severin]; [1, 395/2 Pecenișca, Băile Herculane], < magh. dial. *botta/l/*; inf. rom. *bită*; rom. *hadă* < magh. *hadda/l/* + suf. *-val*, inf. rom. *ceată*; rom. *coardă* „sabie“ [8] < magh. *hardda/l/* „idem“, inf. rom. *sabie*; rom. dial. *jacă* < magh. *zsákkal*, influențat de rom. *traistă; langă* „flacăra, pară“ [9 p. 71, Girișu de Criș, rn. Oradea] < magh. *lángga/l/* < *láng* „idem“ + *-val*, inf. rom. *flacăra, pară*; rom. dial. *tăcăneava* „albie“ [9 p. 67, Holod, rn. Beiuș] < magh. dial. *tekenyő* + suf. *-vel*²⁶, influențat de rom. *covată*; rom. dial. *uiagă* „sticlă“ [9 p. 88, Rîmnicul Vîlcea, 8] < magh. *üveg* + suf. *-ve/l/*, inf. rom. *sticlă*; rom. dial. *vidără* „vas mare de pleu“ [5 p. 84, Năsăud, rn. Suceava], *videre* „găleată de tinichea“ [9 p. 73, Girișu de Criș, în aceeași localitate rom. *vadră* înseamnă „găleată de lemn“, *vidire* „găleată“ [9 p. 23, Hideaga rn. Somcuța Mare] < magh. dial. *vider* „idem“ + suf. *-ve/l/*, inf. rom. *găleată, vedră*.

Imprumutarea acestor forme cu sufixul instrumental se explică de asemenea prin desprinderea lor dintr-o sintagmă a limbii din care au fost împrumutate și introducerea lor într-o sintagmă a limbii care le-a preluat. Aceste substantive îndeplinesc de obicei funcțiunea de complement instrumental, atât în limba maghiară cît și în cea romînă. Îndeplinind funcție

²⁵ Între toponimice sînt incomparabil mai numeroase formele preluate cu sufixul illativului, ele fiind folosite mai ales în sintagme care impun illativul. Cf. Szabó T. A., *Az Isztambul-, illetőleg a Malomba típusú helynévkölcsonzés kérdésehez*, p. 1—21.

²⁶ Magh. *v* al sufixului este rostit bilabial și redat prin rom. *y*, cf. E. Petrovici, *O particularitate a fonetismului maghiar oglindită în elementele maghiare ale limbii romîne*, în „Studii și cercetări științifice“ (Cluj), tom. V, (1954), seria III, p. 439—476.

sintactică identică, aspectul lor acustic a rămas puțin schimbat în cursul împrumutării, la care a mai contribuit și faptul că genul sugerat de aspectul sonor al formei morfologice la etimon corespundea cu genul corespondentului românesc folosit în aceeași ambianță.

În limba română lichidele se cară cu *oala*, cu *sticla*, cu *găleata*, cu *covata*, cu *albia* + în limba maghiară *üvegge[l]*, *viderre[l]*, *tekenyöve[l]* = rom. *cu uiağa*, *cu vidăra*, *cu techeneaua*; rom. *șocul arde cu pară*, *cu /o/ flacăra /ote/* + magh. *lánggall/ /ég/* = rom. *șocul arde cu /o/ langă /vie/*.

De altfel există posibilitatea ca majoritatea acestor forme morfologice să fi fost preluate simultan cu diferite sufixe, din sintagme diferite, ca spre exemplu rom. dial. *levesă* și din magh. *levesse* cu sufixul posesiv (cf. magh. *jó a levesse*) și din magh. *levesse[l]* cu sufixul instrumental (cf. magh. *kindlja jó levesse[l]* + rom. *are zamă bună* și *o poștește cu /o/ zamă bună* = *are leveșă bună*, *o poștește cu /o/ leveșă bună*). Contextul potrivit tendinței minimului efort, a inerției firești, a economiei limbii poate fi identic pentru corespondentul mai vechi în limbă și pentru elementul străin recent. Articolul, adjectivul care se acordă în gen și număr cu corespondentul românesc pot să constrângă împrumutul recent sosit să se conformeze acestora, fapt care nu lezează, ci mai degrabă servește funcțiunea de comunicare a limbii care l-a preluat.

Puternica influență a contextului o dovedesc de altfel și adjectivele folosite numai într-un anumit ansamblu de cuvinte, care astfel nu au decît o anumită formă, ca rom. dial. *nulașă*, adj. fem. (Numai în compusul *fărină nulașă* = făină albă (de grâu, de cea mai fină calitate, pielm < magh. *nullás /liszt/* „idem“ [11 p. 83 atestat și de 9 p. 71]; sau forma substantivată rom. dial. *varoșe* „oaie cu pete gălbui pe fălci și bot“ [5 p. 83, Ciubăncuța rn. Dej], *Varoșă* „nume de vacă“ [5 p. 83, Coșbuc, rn. Năsăud] < magh. *vörös, veres* „roșu“.

Folosirea concomitentă a corespondentului și a elementului nou într-o enumerare ca spre ex.: *cutare este o haimana, o pușlama și o biteangă* poate întări influența elementului mai vechi, mai literar, mai răspîndit asupra elementului străin în fixarea genului.

Un aspect similar al presiunii sistemului este acela cînd corespondentul din limba care preia elementul străin coacționează cu factorul morfologic crearea unui singular nou după plural.

Prezența unui corespondent românesc de genul feminin poate ușura formarea de la plural a unui singular nou de același gen. Astfel, rom. dial. *motrîncă*; *motrînci* „păpuși (de bumbac), legături mai mari din pachetul de bumbac“ [1, 459/272] < magh. *matring* „idem“ orientat după corespondentele feminine din jurul punctului amintit: *păpușă*, *jirebie*, *sucitură*, *sculă* și de la pluralul *matrinci* s-a format un nou singular de genul feminin [cf. 1, harta 459]. Varianta masculină *motrinc*, *motrinci* „mică legătură de bumbac, scul (mic)“ [5 p. 52 Mustești rn. Gurahonț] și cea neutră *motrîng*; *motrînguri* [1, 459/334] sînt atestate prin părțile vestice ale Transilvaniei, unde a existat posibilitatea confruntării împrumutului cu

etimonul său. Rom. dial. *răchișe* „plăcintă fără umplutură, făcută din foi de aluat“ [9 p. 72, Girișu de Criș] cu varianta „*reteșă*“ [11 p. 90] < magh. (paraszt) *rétes* „idem“ orientându-se după rom. *plăcintă; plăcinte*, de la pluralul rom. *reteșă* și-a format un nou singular rom. *reteșă*.

Potrivit sistemului limbilor date²⁷, în contexte similare, îndeplinind aceeași funcție sintactică, exprimând aceeași idee, substantivele amintite în limba maghiară sînt folosite la singular (cf. három) *matring*, (több) *rétes*), iar în limba romînă la plural (cf. (trei) *matrinci*, (mai multe) *reteșe* etc.). În limba romînă fiind folosite mai ales la plural, nu s-a mai păstrat singularul etimologic în regiunile în care nu a existat posibilitatea confruntării cu etimon, ci s-a creat un nou singular analogic orientat după corespondentul mai vechi în limbă.

2. Corespondentul mai vechi care preia elementul străin poate influența nu numai încadrarea acestuia în categoria substantivelor avînd un anumit gen, ci și integrarea acestuia într-o anumită categorie de temă + desinență. Iată cîteva exemple de acest fel.

Sub presiunea corespondentului din limba care preia, terminația etimonului poate să fie interpretată drept sufix: rom. dial. *muciug* „usug de oaie“ [5 p. 52 Voiniceni rn. Tg. Mureș] < magh. *mocsok*²⁸, dial. *mucsok* „murdărie“ infl. rom. dial. *usug* „idem“ atestat în aceeași localitate. [1, 431/235]; rom. dial. *seghie* „fișie îngustă de loc“ < magh. dial. *sze-ghij* + suf. pos. *-e* orientat după rom. *fișie* > rom. dial. *seghie*.

Sub influența corespondentului, terminația neobișnuită a etimonului, inanalizabilă pentru limba care preia împrumutul este înlocuit printr-un sufix al acesteia. Prin urmare formula ar fi următoarea: împrumut cu o terminație neobișnuită + corespondentul sufixat = împrumut cu terminația substituită cu sufixul corespondentului. Spre ex: rom. dial. *bibiță* „fetiță“ [5 p. 11, Bonț. rn. Gherla] < magh. *bibic* „nagiț“ influențat de rom. *fetiță*, terminația magh. *-ic* (fonetic *if*) a fost înlocuită cu sufixul *-iță*.

Terminația etimologică a împrumutului interpretată drept sufix al limbii care l-a preluat, sub influența corespondentului mai vechi în limba care împrumută elementul străin, poate fi schimbată cu alta; socotită mai potrivită pentru sensul, conținutul împrumutului: rom. dial. *chinzai; chin-zaiuri* „chin, suferință“ [11 p. 61; 9 p. 7, Sanislău r. Carei] < magh. *kínzás* influențat de interjecția rom. *vai*; rom. dial. *coldan; coldani* „haimana; calic“ [8] < magh. *koldus* „cerșetor“, influențat de rom. *sărman, golan* terminația magh. *-us* (fonetic *-uș*) fiind socotit un sufix diminutiv și înlocuit cu altul augmentativ; — astfel de schimb aparent de sufixe poate avea loc și cu ocazia preluării unor forme sufixate în limba care predă: rom. dial. *bogheană* „grămadă de fin mai mică decît o căpiță; boagă“ [9 p. 75, Pitești rn. Rîmnicul Vlcea] < magh. *boglya* + sufixul superesivului *-n*

²⁷ Cf. R. Chricuță—Marinovici, *Observații în legătură cu sensul general al substantivelor*, în „Limba romînă“, V, (1956), nr. 6, p. 44—45.

²⁸ În limba maghiară e posibilă *-k > -g*, dar numai în formele sufixate: magh. dial. *mucsok* dar *mucsogba* „în murdărie“, *mucsogból* „din murdărie“.



boglyán s-a orientat după rom. *clai*, *căpiță* din punctele înconjurătoare și rom. *bógié* [cf. 1, harta 133 „clai de fîn“].

În cazul când corespondentul mai vechi din limba care preia este un derivat, el poate contribui la crearea unei forme derivate din etimon. Astfel am avea formula: etimonul + corespondentul cu o formă derivată în limba care a preluat împrumutul = etimonul la care se adaugă sufixul corespondentului²⁹. Astfel: rom. dial. *crestulău*, *crestulăuă* „curmezișuri (la carul de cărat grâu)” [1, 62/279 Bocșa, com. Borla rn. Zalău și varianta 62/349 Groși rn. Baia Mare] < magh. *keresztül* „de-a curmezișul” < rom. *crestul* „idem” = rom. *ceglău*; *ceglăuă* „curmezișuri” [1, 62/141 Micăsasa rn. Mediaș și var. 62/235 Voiniceni rn. Reghin] și rom. *corlău*; *corlăuă* „idem” [1, 62/284 Sînmăihaiul Almașului rn. Zalău]. La aceste corespondente din ariile înconjurătoare categoria morfologică este explicabilă din punct de vedere etimologic, la împrumutul rom. *crestulău*, categoria morfologică s-a obținut adăugând sufixul la etimon prin analogie cu celelalte corespondente de origine maghiară; rom. dial. *călădană* „cruce de care trag caii plugul; orice capete de funii” [10 p. 13, Sîngeorz-Băi rn. Năsăud] < magh. *kaloda* „jug” e influențat de rom. *trăgană*; rom. dial. *farcău* „om ușuratic, hoinar, vagabond” [10 p. 23, Bonț. rn. Gherla] < magh. *fark* (eventual forma sufixată cu sufixul posesiv *farka*) + rom. *codău* [6]; rom. dial. *forgacie*, *forgacii* „țepă” [9 p. 19, Firiza, Lăpușel, Mociora, Tăuții Măgheruș rn. Șomcuta Mare] < magh. *forgács* „idem” + rom. *așchie*; *țăcălie* „barbă mică și ascuțită; cioc, barbișon” [8] < magh. *szakáll* influențat de rom. *bărbie*, *scăfirlie*.

Influența corespondentului din limba care primește asupra categoriei de teme și desinența împrumutului poate avea loc și la adjective. Se observă astfel influența participiilor cu funcție de adjectiv; spre exemplu rom. dial. *chiulat* „om cu care nu te poți înțelege” [13 p. 29] < magh. dial. *hüle* „idem” [2 vol. I p. 624] influențat de rom. *incăpăținat*; rom. dial. *săcădit* „slab, istovit, sleit” influențat de rom. *istovit*, *sleit*; rom. dial. *ștrafat* „cu dungii, învîrstat” < magh. dial. *stráf* „idem” + *-at* [11 p. 96] sub influența rom. *dungat*, *vărgat*, *invîrstat*; rom. dial. *tărcat* „dungat, vărgat, împestrițat, bălțat; pătat, substantivat: animal cu părul bălțat” [8]. Rom. *tărcăt* și *bălțat* sînt atestate în aceeași localitate [1, 277/833] < magh. *tarka* „idem” + rom. *bălțat*, *dungat*, *împestrițat*, *pătat*, *vărgat*. Această transformare se realizează și ea în context, lângă un substantiv masculin nu poate sta decît un adjectiv terminat în consoană.

Magh. *hanyag* (fonetic *hónóg*) a ajuns să aibă aspectul acustic: rom. dial. *honioș* nu printr-o evoluție fonetică, nici printr-o substituție fonetică, ci printr-o substituție de natură morfologică³⁰ subordonată legilor analogiei: rom. dial. *honioș* „murdar” [9 p. 20, Firiza, Lăpușel, Mociora, Tăuții-Măgheruș rn. Șomcuta-Mare; 10 p. 34, Bonț. rn. Gherla] < magh. *hanyag*

²⁹ Cazuri similare în împrumutarea elementelor românești de către limbile slave, cf. E. Petrovici, *Cuvinte argotice sud-slave de origine românească*, în „Dacoromania”, VII. (1931—1933), p. 175—176, rom. *casă* + srb. *kućarina*, augmentativ (de la srb. *kuća* „casă”) și srb. *kućerina* „caduca domus” > srb. argotic *kasarina* „prăvălie, casă” etc.

³⁰ Cf. E. Petrovici, *Evoluție fonetică, substituție de sunete sau adaptare morfologică*, p. 25—30.

influențat de rom. dial. *cosoș* [11 p. 64], *moșicoș* [11 p. 80]. Rom. dial. *nealcoș* „mîndru, iudul, măreț, țanțoș” [11 p. 82], *nialcoș* „trufaș, înfumurat” [9 p. 17, Baia Mare] < magh. *nyalka* orientat după rom. *țanțoș*.

De fapt, la încadrarea acestor adjective în categoria celor terminate în *-oș*, a putut contribui nu numai influența corespondentului, ci și influența derivatului din corespondent aparținînd aceleiași categorii morfologico-lexicale ca derivatul adjectivului recent împrumutat: cf. rom. *moșicoșag* „murdărie” < magh. *mocskosság* „idem” [11 p. 80] și *honioșag* „murdărie, gunoi” < magh. *hanyagság* „nepăsare, neglijență” [11 p. 74]. Formula ar fi următoarea:

$$\frac{x}{-șag} = \frac{oș}{-șag} \text{ de unde } x = -oș$$

$$\frac{hónioș}{honioșag} = \frac{moșicoș}{moșicoșag} \text{ de unde } = \frac{honioș}{honioșag}$$

B) Pe plan lexical: Influența corespondentului se manifestă prin contaminarea elementului străin cu corespondentul său mai vechi în limbă³¹. Ea constituie stadiul cel mai înaintat cu privire la aspectul tratat al presiunii sistemului, în sensul că acțiunea corespondentului determină nu numai încadrarea împrumutului între substantive de un anumit gen, aparținînd unei anumite categorii de temă + desinență, ci îi alterează și individualitatea lexicală. Ea contribuie nu numai la substituția fonemelor care arată genul, categoria de temă + desinență, ci și la modificarea sau substituția fonemelor care fac parte din corpul cuvîntului, în general, inclusiv silaba accentuată. Fonemele din silaba accentuată îndeplinesc un rol morfologic, fapt care dovedește și el că procesul de contaminare — în acest caz — constituie de asemenea un aspect al presiunii sistemului.

1. Contaminare prin *intersecție* avem atunci cînd o parte din cel de al doilea element și a două parte din primul element coincid, se suprapun. Cînd ultimele foneme din cel de al doilea element arată genul și categoria de temă + desinență cuvîntului contaminat, ele aparținînd corespondentului românesc, contaminarea constituie un aspect al presiunii sistemului. Astfel rom. *șuvoi*, *șivoi* [8] și variantele *șuhoiu*, *șihoiu*, [5 p. 70, Mățău, rn. Muscel] se explică din magh. vechi *ső* „scoc folosit în pericol de inundație” [12 vol. II p. 399] contaminat cu rom. *puvoi*.

2. Contaminarea prin *dislocare* avem atunci cînd unul dintre elemente este inclus între părțile constitutive ale elementului mai vechi, care în felul acesta sînt dislocate. Spre ex. rom. dial. *cloambă* „creangă, cracă” [8] < magh. *lomb* „îrunziș” + rom. *creangă*, *cracă*. Ultimele foneme care reprezintă genul, tema, desinența aparțin și ele corespondentului românesc.

3. Este posibilă contaminarea nu numai a două, ci și a trei elemente. Cînd unul sau chiar două dintre elementele componente sînt de origine ma-

³¹ Cf. S. Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj—București, 1937, p. 429—438; L. și M. Seche, *Despre etimologie populară și contaminație*, în „Limba română”, V (1956) nr. 1, p. 25—35; Al. Graur, *Influența reciprocă a elementelor limbii*, în „Probleme de lingvistică generală”, vol. III, p. 83—95.

ghiară, cuvîntul romînesc este acela care reprezintă partea finală a cuvîntului, care determină categoriile morfologice ale cuvîntului (gen, temă, desinență). Astfel rom. dial. *șomoldoc* „șomoiog, ghemotoc, ghem“ [4 p. 201] < magh. *csomó* + magh. dial. *gomola* varianta *homolgó* [12 vol. I p. 705, în graiul secuilor] „ghem, ghemotoc“ + rom. *ghemotoc*.

În concluzie influența corespondentului mai vechi în limba care preia asupra elementului împrumutat mai recent constituie un aspect al presiunii sistemului.

1. Acest aspect al presiunii sistemului — influența corespondentului asupra elementelor de origine maghiară în limba romînă — ajunge foarte rar la nivelul limbii literare și nu atinge fondul principal de cuvinte.

În limba romînă literară, respectiv limba romînă comună, nu a pătruns decît un număr extrem de redus de elemente de acest fel (*cadă, șu-voi, țacălie*) — și trebuie adăugat faptul că la definitivarea categoriei morfologice a acestora au contribuit și alți factori decît influența corespondentului. Frecvența influenței corespondentului este într-un raport invers proporțional cu numărul vorbitorilor care folosesc elemente străine: apare rar în limba literară, este ceva mai frecvent în graiuri, obișnuit în argou³².

2. În cazul influenței corespondentului din limba care primește asupra încadrării elementelor străine în sistemul acesteia nu se folosesc mijloace deosebite, aparte pentru substituirea terminației neobișnuite în limba care preia cu una specifică sistemului ei, cu consoana tematică + desinența corespondentului. Economia limbii folosește aceleași mijloace ca în cazul substituiri terminației mai puțin obișnuite cu una mai obișnuită, adică aceleași mijloace ca în cazul influenței sinonimului mai vechi, mai răspîndit în limbă asupra unui cuvînt romînesc mai recent.

3. Influența corespondentului din limba care-l preia asupra elementului străin se manifestă pe plan *morfologic* (sub influența sinonimului împrumutat se încadrează între substantive de un anumit gen; terminația îi e interpretată drept sufix, îi e substituită cu un sufix, i se adaugă un sufix etc. specific limbii care l-a preluat) și pe plan *lexical* prin contaminare.

4. *Desigur*, acțiunea pe diferite planuri la acest aspect al presiunii sistemului limbii care preia elementul străin nu trebuie interpretată în mod mecanic, ea se referă la direcția principală a procesului: încadrarea sub influența corespondentului pe plan morfologic angajează și mijloace lexicale, iar pe plan lexical și mijloace morfologice, și amîndouă se împletesc cu cele sintactice (în sensul că noul element rupt din contextul limbii donatoare se transplantează în contextul corespondentului din limba care-l preia, sau în sensul că ele sînt folosite concomitent în cadrul aceleiași sintagme) și angajează cele fonetice în sensul că în procesul orientării după corespondentul romînesc una sau mai multe silabe ale elementului străin devin asemănătoare sau identice cu cel sau cele ale corespondentului mai vechi în limbă.

³² Astfel de exemple sînt numeroase în argourile slave: cf. E. Petrovici, *Cuvînte argotice sud-slave de origine romînească...*, p. 175—176; Sulán B., *Adalékok az argó szókincsének tanulmányozásához...*, p. 59—78.

BIBLIOGRAFIE

1. Academia R.P.R., *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. I—II, București, 1956. După siglă urmează o fracțiune, numărătorul reprezintă numărul hărții, numitorul punctul cartografic respectiv, apoi urmează denumirea oficială a localității cercetate.
2. Bálint, S., *Szegedi szótár*, vol. I—II, Budapest, 1957.
3. Candrea, I. A., Adamescu, Gh., *Dicționarul enciclopedic ilustrat. Partea I: Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I. A. Candrea. București, (1926—1931).
4. Cîaușianu, G. F., Foia, G., Popescu, M., *Glosar de cuvinte din județul Vilcea*, „Academia Română. Mem. Secț. lit. Seria III”, tom. V, mem. 6, București, 1931.
5. Coman, P., *Glosar dialectal*, „Analele Academiei Române Mem. secț. lit. Seria III”, tom. IX, mem. 5, București, 1939.
6. Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tom. I—IV, București, 1913—1949.
7. Academia R.P.R., *Dicționar invers*, 1957.
8. Academia R.P.R., *Dicționarul limbii române moderne*, 1958.
9. Bulgăr, Gh., *Lexic regional*, redactor coordonator: Gh. Bulgăr, autorii culegerilor: A. Badea, T. Bilțiu-Dăncuș, D. Bucur, Gh. Bulgăr, T. Canlemir, V. Dăringă, V. T. Doniga, E. Dragoș, M. I. Dumitrașcu, Gh. Dumitrescu-Bistrița, V. Ilieșu, T. Măruță, G. Muntean, F. Oșianu, C. Parfene, L. Parfene, E. Potoran, L. Preda, G. Șerban-Cornilă, Gh. Trandafir. Ed. Acad. R.P.R., 1960.
10. Pașca, Șt., *Glosar dialectal*, București, 1928.
11. Todoran, R., *Graiul din Vilcele* (raionul Turda), în „Materiale și cercetări dialectale” I (1960), p. 31—126.
12. Szinnyei J., *Magyar tájszótár*, Budapest, 1893.
13. Viciu, Al., *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal adunate și explicate*, în „Analele Acad. Rom.”, tom. XXI, mem. secț. lit., p. 60—105.

АСПЕКТ ПРОНИКНОВЕНИЯ ЭЛЕМЕНТОВ ВЕНГЕРСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ
В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

(Резюме)

В настоящей работе изучается влияние более старого элемента соответствия в языке, преобладающее над заимствованным элементом недавнего происхождения. Это влияние представляет один из видов давления системы. Автор делает разграничение между влиянием элемента соответствия, непосредственное проявление давления системы, и влиянием синонима, его косвенное проявление. Автор устанавливает, что влияние элемента соответствия на проникновение чужого элемента проявляется А) в морфологическом плане (включение в имена существительные, имея определенный род, понимание зласной основы как суффикс, замена ее суффиксом, прибавление суффикса и т. д., все это является специфическим для языка, принявшего его и Б) в лексическом плане (контаминация с элементом соответствия).

Действие в различных планах на этот аспект давления системы относится к главному направлению процесса, т.к. лексико-морфологическое проникновение привлекает и синтаксические средства (новый элемент, оторванный от контекста дающего языка перемещается в такой же контекст языка, принявшего его) и фонетические (одна или несколько фонем чужого элемента становятся идентичными или схожими с элементами более старого соответствия в языке).

Этот аспект давления системы очень редко достигает уровня литературного языка и не достигает основного словарного фонда. Частота влияния соответствия является в некотором отношении обратно пропорциональной числу говорящих, употребляющих чужие элементы: редко появляются в литературном языке, часто в народных говорах, обычны в аргю.

ASPECTS DE L'INTEGRATION D'ELEMENTS D'ORIGINE MAGYARE
DANS LA LANGUE ROUMAINE

(Résumé)

L'auteur étudie l'influence du correspondant plus ancien, dans la langue qui emprunte, sur l'élément emprunté plus récent. Cette influence constitue un aspect de la pression du système. L'auteur délimite respectivement l'influence du correspondant, manifestation directe de la pression du système, et l'influence du synonyme, manifestation indirecte de cette pression. On constate que l'influence du correspondant sur l'intégration de l'élément étranger dans le système agit: A) sur le plan morphologique (intégration parmi les substantifs ayant un certain genre; interprétation d'une voyelle thématique comme suffixe etc. spécifique de la langue qui effectue l'emprunt); B) sur le plan lexical (contamination par le correspondant).

L'action sur différents plans sous cet aspect de la pression du système se rapporte à la direction principale du processus, car l'intégration morphologico-lexicale met aussi en action des moyens syntaxiques (le nouvel élément détaché du contexte de la langue donatrice est transplanté dans le contexte similaire de la langue qui l'emprunte) et phonétiques (un ou plusieurs phonèmes de l'élément étranger deviennent identiques ou semblables à ceux du correspondant plus ancien dans la langue).

Cet aspect de la pression du système parvient rarement au niveau de la langue littéraire et n'atteint pas le fonds lexical principal. La fréquence de l'action du correspondant est en raison inverse du nombre des sujets parlants qui emploient des éléments étrangers, elle ne se manifeste guère dans la langue littéraire, un peu plus souvent dans les parlars locaux, habituellement dans l'argot.

ADALEKOK A ROMÁN-MAGYAR NÉPKÖLTÉSZETI KAPCSOLATOK
KÉRDÉSEHEZ

(Motívum- és balladaátvétel a román folklórból)

MITRULY MIKLÓS

A román és a magyar népköltészet kapcsolatának vizsgálata már több folkloristát foglalkoztatott¹. Az eddigi kutatások azonban korántsem tárták fel azt a sokoldalú és termékenyítő kölcsönhatást, amelyet a két népköltészet egymásra gyakorolt. Pedig ez a kölcsönhatás igen gazdag, s feltárásának óriási szakmai-tudományos jelentősége van. Napjainkban különösen sürgető feladat a kérdés részletes és tudományos vizsgálata, hiszen a szocializmus építésének körülményei között a szakmai-tudományos érdekek mellett elsőrendűen fontos politikai-nevelő célt is szolgál azáltal, hogy a román és a magyar dolgozók közötti kulturális kapcsolatok feltárásával elősegíti testvériségük elmélyítését, hathatós eszköz mindennemű nacionalista ferdítés elleni harcban.

A román és a magyar népköltészet kapcsolatok kutatója számára különösen hálás feladat a moldvai csángó népköltészet román vonatkozásainak vizsgálata. Ezen a területen csupán a felszabadulás után indult rendszeres kutatás. A kezdeményezés érdeme a Faragó Józsefé, aki az 1954-ben megjelent *Moldvai csángó népdalok és népballadák* című gyűjtemény bevezető tanulmányában sorra veszi a román népköltészet hatásának különböző formáit, s megvilágítja azokat a konkrét körülményeket, amelyek lehetővé tették a hatás érvényesülését; s később *Román hatás a moldvai csángó verses népköltészetben* című, kéziratban lévő tanulmányában tovább fejleszti előző megállapításait.

Dolgozatomban néhány adalékkal szeretnék hozzájárulni a román népballadáknak a moldvai csángó balladaköltészetre gyakorolt hatása vizsgálatához.

1. *Motívumkölcsönzés.* A moldvai csángó balladákat vizsgálva könnyen felfigyelhetünk két olyan balladára, illetőleg azok változataira, amelyek a magyar népköltészetben Moldván kívül is ismertek, s egészükben nem a román folklórból kölcsönöztek, egyes motívumaik azonban a megfelelő

¹ Lásd Faragó József cikkét: *Népköltészeti kapcsolataink kutatásáért*, „Korunk”, 1959. 9.

típusú román balladák motívumaival mutatnak messzemenő egyezést, tehát minden kétséget kizáróan román balladamotívumok átvételéről van szó.

Kömüves Kelemen balladájának több változatát ismerjük Erdélyből. A csángó variánsok (összesen öt, ebből három töredékes) szerkezete, cselekménye fő vonalaiban megegyezik az erdélyi változatokéval, néhány motívumot azonban hiába keresünk az erdélyi változatokban, ellenben fel-leljük őket az argeși kolostor építéséről szóló román balladában.

A székely változatok *Kömüves Kelemenné* elkerülhetetlen tragikumának előrevetítését a következő szövegformulákkal vezetik be: „Azt a törvényt tette Kelemen kömíves”², „Kömíves Kelemen azt a törvényt tette”³, „A legnagyobb pallér azt a törvényt tette”⁴, illetve „Megint tanakodék tizenkét kömíves; / Falat megállítani hogy lesz lehetséges. / Egymás között szoros egységet tettek”⁵, vagy „Arra tanakozék tizenkét kómies”⁶ stb. Mindenik változatban tehát vagy *Kömüves Kelemen* tesz törvényt egymaga, vagy együtt hoz határozatot a tizenkét kömíves — minden külső sugalmazás nélkül. Ezzel szemben a két teljes moldvai változat *Manole álma*val indokolja az építőáldozatot.

*Azt az álmot látá
Mestere Manole:*

*Kinek odatalál
Asszon-felesége,
Annak vegyék fejét,
Rakják a kócába.⁷*

A másik változat az eredményt is ígéri az áldozat fejében:

*Ulyan álmot látott
Óreg nagyobb kömíves,
Kinek odatalál
Asszon-felesége,*

*Annak vegyék fejét,
Rakják e kócába,
Aval megálissák,
Aval megálissák.⁸*

Az álmot-motívum — mint láttuk — egyetlen székelyföldi változatban sincs meg, viszont megtalálható több román változatban, V. Alecsandri⁹, G. Dem. Teodorescu¹⁰, Tudor Pamfile¹¹, Gr. G. Tocilescu¹² gyűjteménye-

² *Magyar Népköltési Gyűjtemény* I. Pest, 1872. 174.

³ Csanádi—Vargyas, *Röpülj páva röpülj*. Budapest, 1954. 72.

⁴ Uo. 74.

⁵ Uo. 67., Ö-ző nyelvjárásban ugyanez MNGy. XI. Budapest, 1911. 422.

⁶ Csanádi—Vargyas i.m. 76.

⁷ Faragó—Jagamas *Moldvai csángó népdalok és népballadák*. Bukarest, 1954. 63.

⁸ Függlék 1.

⁹ V. Alecsandri, *Poesii populare ale românilor*. București, 1866. 186.

¹⁰ G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*. București, 1885. 460.

¹¹ T. Pamfile, *Cîntece de țară*. București, 1913. 19.

¹² Gr. G. Tocilescu, *Materialuri folcloristice*, vol. I. partea I. București, 1900. 21., 22.

¹³ „Ethn.” 1911. 51.

ben, nyilvánvaló tehát a kölcsönzés ténye. Az elmondottak bizonyításául hadd idézzünk Alecsandritól:

<i>Iar Manole sta,</i>	<i>Că orice-am lucra,</i>
<i>Nici că mai lucra,</i>	<i>Noaptea s-a surpa</i>
<i>Ci mi se culca</i>	<i>Pin-om hotărî</i>
<i>Și un vis visa,</i>	<i>În zid de-a zidi</i>
<i>Apoi se scula</i>	<i>Cea-nții soțioară</i>
<i>Ș-astfel cuvînta:</i>	<i>Cea-nții sorioară,</i>
	<i>Care s-a ioi</i>
	<i>Mîni în zori de zi</i>
<i>O șoaptă de sus</i>	<i>Aducînd bucate</i>
<i>Aievea mi-a spus</i>	<i>La soț ori la frate.</i>

Az erdélyi változatok többségében a kőművesek nyíltan elmondják az ebédet hozó asszonynak kegyetlen szándékukat, de a többiekben sem igyekeznek elterelni az asszony figyelmét.

No ha idejöttél halottad földére,
Állj a kőfal közé, rakjunk bé a mészbe...¹³
Édes feleségem, meg kell néked halni...¹⁴
Azt a törvényt tette a te kedves társad...¹⁵ sth.

Nem így a csángó változatokban. Manole mindkét teljes variánsban el akarja terelni felesége figyelmét szándékuk végzetesen komoly voltáról, igyekeznek elhíttetni feleségével, hogy csupán tréfa, játék az egész:

<i>Mindját es elmene</i>	<i>Felvitte e zidra,</i>
<i>Mestere Manole;</i>	<i>Letevé e zidra,</i>
<i>Mindját megölelte,</i>	<i>Tréfálni akarunk,</i>
<i>Ez ölébe vette.</i>	<i>Bé akarunk rakni.¹⁶</i>

Vagy:

<i>Ő [Manole] es csak kimene.</i>	<i>Felvévő zölébe,</i>
<i>— Tréfálni akarunk,</i>	<i>Felvivé e zidra.¹⁷</i>
<i>Bé akarunk rakni.</i>	

Ez az erdélyi változatokban ismeretlen motívum a csángóban nem önálló jellemény, hanem románból kölcsönzött. Megtalálható V. Alecsandri és T. Pamfile már említett gyűjteményében. Az összehasonlítás kedvéért álljon itt az alábbi Alecsandritól vett idézet.

<i>Iar Manea iurba,</i>	<i>Și glumind, zicea:</i>
<i>Mîndra-și săruta,</i>	<i>„Stai, mîndruța mea.</i>
<i>În brațe-o lua,</i>	<i>Nu te spăria,</i>
<i>Pe schele-o urca,</i>	<i>Că vrem să glumim</i>
<i>Pe zid o punea</i>	<i>Și să te zidim!“</i>

¹⁴ Uo. 1908. 105.

¹⁵ MNGy. I. 174.

¹⁶ F a r a g ó — J a g a m a s i. m. 63.

¹⁷ Függelék 1.

A Kőműves Kelemen balladának van egy másik, szintén románból kölcsönzött motívuma is. Az egyik töredékes változat a feleség befalazásának elbeszélése után az alábbi sorokkal zárul:

<i>Ők es csántatának</i>	<i>Mind lerepülének,</i>
<i>Zsendelyből szárnyakat,</i>	<i>Mind hazamenének,</i>
<i>Tizenkét kőműves</i>	<i>Onnat lerepültek,</i>
<i>Mind lerepülének.</i>	<i>Hazájokba mentek.¹⁸</i>

Ez a befejező rész megtalálható a román változatokban¹⁹ is, amelyek az előzményeket is részletesen ismertetik. Az építető Negru vajda megtekinti a felépített kolostort, elismeréssel szól a kőművesek munkájáról, de feltámad benne a féltékenység is. Megkérdezi a tetőn dolgozó kőművesektől, tudnának-e az argeși kolostornál szebbet építeni. A gyanútlan építők igenlő válaszát hallva lebontatja az állványokat, hogy a kőművesek a tetőn maradjanak, s ott vesszenek el. Azok azonban zsindelyből szárnyakat készítenek és lerepülnek, de mindannyian elpusztulnak. Ez utóbbi mozzanat lelhető fel az említett csángó szövegben is, de a románból ismert előzmények nélkül.

Molnár Anna balladájának eddig közölt változataiban — néhány moldvai kivételével — a hősnő, miután végez csábítójával, felöltözik annak ruhájába, hazamegy, s megtudván férjétől, hogy sem szidástól, sem veréstől, a bosszú semmilyen formájától nem kell tartania, felfedi magát, de nem igyekszik semmiféle ajándékkal kedveskedni férjének, hogy ezáltal még inkább elejét vegye férje esetleges bosszújának. Ebben a vonatkozásban a rendelkezésekre álló tizenkét moldvai csángó változat közül ötben figyelemre méltó különbséget észlelhetünk: a férjéhez és gyermekéhez visszatért asszony a csábítótól elvett *ajándékkal* — négy változatban lóval, egyben pedig pénzzel — igyekszik kiengesztelni, megbékíteni férjét.

<i>Ereggy, menny bé csak aklyodba,</i>	<i>Hallod-e te jámbor gazda,</i>
<i>Lásd meg, mit hoztam én oda!</i>	<i>Menj csak itt az istállóba,</i>
<i>Bétekénte ez aklyába,</i>	<i>Mit hoztam én neked oda.²²</i>
<i>Ott nyergelve egy paripa.²⁰</i>	<i>Nézz csak ki ez estállóba,</i>
	<i>Milyen paripa van abba.²³</i>
<i>Hallod-e te jámbor gazda,</i>	<i>Gyere velem bé e bécsbe,</i>
<i>Menj el ki jaz istállóba,</i>	<i>Mennyi pénzt hoztam én vélem.²⁴</i>
<i>Milen paripát hoztam én...²¹</i>	

¹⁸ Kallós Zoltán kéziratos gyűjteményéből.

¹⁹ Vö. V. Alecsandri, G. Dem. Teodorescu, T. Pamfile, Gr. G. Tocilescu, i.m., i.h.

²⁰ „Nyelvőr“ 1874. 334.

²¹ „Néprajzi Értesítő“ 1941. 167.

²² Folklor Intézet Kolozsvári Osztálya, 7943. sz.

²³ Kallós Zoltán kéziratos gyűjteményéből.

²⁴ Függelék 2.

Hasonlóképpen cselekszik a román balladahős is. A Marienescu-féle változatban²⁵ maga Toma, a csábító adja oda lovait, s tanácsolja az elszöktetett menyecskének, hogy a „vásáron“ vett négy lóval vegye élet férje bosszújának, ő majd visszalopja azokat. Az asszony mindenben követi csábítója szavait, férjét a négy tüzes paripával békitgeti, s a fentebb idézett csángó variánsokhoz hasonlóan arra biztatja férjét, hogy menjen ki az istállóba, nézze meg lovait.

A hasonlóság annyira nyilvánvaló, hogy egyszerűen lehetetlen kétségbe vonnunk a román és az említett csángó változatok közötti kapcsolatot, s számításba véve, hogy a tárgyalt motívum kivétel nélkül moldvai csángó változatokban fordul elő, valószínűnek látszik, hogy románból kölcsönzött motívumról van szó.

Az általam lejegyzett csángó változat az előbb említett motívumon kívül még egy rendkívül érdekes meglepetést tartogat. Az eddig ismert variánsokban a hűtlen feleségnek semmi bántódása nem esik, egy alsó-háromszéki kivételével a férj mindenikben visszafogadja feleségét, ezzel szemben az említett csángó balladában a *férj bosszúja* könyörtelen. Bár a csábító ruhájában visszatért asszony kérdésére a férj kijelenti, hogy nem szidná meg s meg sem verné feleségét, mégis miután az felfedi magát, s a magával hozott tömördek pénzzel kedveskedik férjének, az asszonynak lakolnia kell vétkéért, a férj fejét veszi:

*Elvevé e fényes bárdját,
Elcsapá e genge nyakát.*²⁶

A máshol optimista befejezés itt tragikusra fordul, mint ahogyan több román változat is tragikusan végződik.

Az egyikben²⁷ az asszonynak menekülnie kell térje haragja elől, végül is egy folyóba veti magát; egy másikban²⁸ a férj biztonságot ígér fel nem ismert feleségének, majd pedig elégeti; egy harmadikban²⁹ hasonlóképpen nyilatkozik a férj az asszony kérdésére válaszolva (Moldován Gergely fordításában):

— *Visszaveszed nődet bátya?
— Hogyne venném jámbor ember
Így magamra ég és föld ver.*

Néhány sorral alább mégis a következőket olvashatjuk:

*De a férj a pallost vette,
Es a nőnek fejét vette.*

²⁵ At. Marian Marienescu, *Poezia populară. Balade*. Pesta, 1859, 22

²⁶ Függelék 2.

²⁷ El. Sevastos, *Cîntece moldovenesti*. Iași, 1888. 311.

²⁸ Al. Țiplea, *Poezii populare din Maramureș*. București, 1906. 6.

²⁹ Moldován Gergely, *Koszorú a román népköltészet virágaiból*. Kolozsvár, 1884. 111.

Nyilvánvaló, hogy a magyar szövegekből eddig nem ismert, a román változatokkal közeli rokonságot mutató tragikus befejezés e csángó változatban román hatás következménye, románból kölcsönzött motívum.

2. *Balladakölcsönzés.* Egy moldvai csángó ballada, a *török-rabolta lány* balladájának románból való kölcsönzését szeretnők bebizonyítani.

Mielőtt azonban fejtegetéseinkhez fogoznánk, szükséges egy elvi szempontra felhívunk a figyelmet a balladakölcsönzés fogalmát illetően. Nemcsak abban az esetben jogosult balladakölcsönzésről, balladaátvételtől beszélnünk, ha a kölcsönzött ballada minden jelentősebb eltérés nélkül, pontosan, szolgálai hűséggel követi a kölcsönzésül szolgáló balladát, anélkül, hogy abból bármit is elhagyna, hanem akkor is, ha csupán az alapszituáció s a balladai cselekmény legfontosabb elemei, de nem feltétlenül összes fontos elemei, valamint a ballada szerkezete, az események sorrendje mutatnak messzemenő egyezést. A már meglévő, közismert motívumok felhasználása tehát, amely megkönnyíti a népi fordító-átültető feladatát s az új alkotás szélesebb körben való elcsatárítását s elterjedését, nem cáfolja meg a balladakölcsönzés tényét az alább tárgyalandó ballada esetében sem.

A *török-rabolta lány* balladájának ezidáig öt magyar változata jelent meg nyomtatásban: kettő temesközi, három moldvai lejegyzés. A ballada tehát Moldván kívül is ismert, mégsem fér kétség a moldvai csángó változatok román eredetéhez, ugyanis sokkal nagyobb méretű és sokkal szembetűnőbb a román változatokkal, mint a temesköziekkel való hasonlóságuk.

Vizsgáljuk meg közelebbről őket.

A temesközi változatok cselekménye az alábbi vázlatpontokban foglalható össze:

Első változat³⁰

Második változat³¹

- | | |
|---|--|
| a) A lány a Dunában mosakszik, illetve vizet merít a Dunából. | |
| b) A török basa, illetve vajda megfogja, és magával hurcolja. | |
| c) Utközben a basa a lány vonzalmait felől érdeklődik. | A vajda kéri a lányt, ölelje és csókolja meg őt, feküdjék melléje. |
| d) A lány a török bizalmatlanságát, éberségét el akarja oszlatni, színlelve azt válaszolja, hogy szereti a basát. | A lány undorral utasítja vissza a vajda öhaját. |
| e) A basa figyelmezteti a lányt, hogy vendégségben ne igyék az álmorbortól. | A vajda vaskesztyűvel pofon vágja a lányt. |
| f) A törökök elaluszhatnak az álmorbortól, a lány visszaindul hazája felé. | A lány ruháihoz szól, hogy gyászolják meg őt szegéről való lehullásával, aztán a Dunába ugrik. |
| g) Anyja házához érve izgatottan kéri anyját, hogy sielve nyisson kaput. | |
| h) Alighogy beereszti anyja, megérkeznek a törökök. | |
| i) Az anya azt mondja, hogy lánya a Dunába fullt. | |
| j) Az elbujtatott lányt nem kapják meg a törökök s elmennek. | |

³⁰ Kálmány Lajos, *Szeged népe* II. Arad, 1882. 4.

³¹ „Ethn.” 1914. 36.

A moldvai változatok szerkezete és cselekménye a fentiekől lényegesen eltér. Az alábbiakban két variáns vázlatát adjuk, a harmadiktól³² bátran eltekinthetünk, mivel alapvető vonásaiban egyezik a második változattal, mindössze egy motívumáról teszünk majd említést.

Első változat³³Második változat³⁴

- | | | |
|----|---|--|
| a) | | A balladához alig kapcsolódó lírai rész. |
| b) | A lány kéri anyját, rejtse el a törökök elől ³⁵ , akik jönnek, őt elrabolni. | |
| c) | Az anya azt tanácsolja lányának, menjen be a kamrába, bújjon el egy ládába. | |
| d) | Megérkeznek a katonák, kérdik, hol a lány. | |
| e) | Meghalt — mondja az anya. | Nem tudom, hova ment el — mondja a kérdezett. |
| f) | Megfenyegetik az anyát: „Viszlek el tégedet“ | „Add elé lányodat,
Mert viszünk el téged!
Viszünk el tégedet,
S levegyük fejedet,
S azután neki es
Le fogjuk mi venni.“ |
| g) | Az anya megmondja, hol van a lánya. | |
| h) | | A törökök előhozzák rejtékhelyéről a lányt. |
| i) | A lány megátkozza édesanyját. | Balladai közhely („ruhám, ruhám...“ stb.) után a lány búcsút vesz édesanyjától, s anyja is tőle, miközben egy, a nagyhegyi tolvajból ismert motívum is közbeiktatódik. |
| j) | | Elindulnak, a harmadik változat arról értesít, hogy a lányt börtönbe vetik. |
| k) | A balladához lényegileg nem tartozó, a szerelmi dalokra emlékeztető lírai strófák. | |

Ha már most a ballada menetét követve pontról pontra összevetjük a moldvai és temesközi változatokat, megállapíthatjuk, hogy a második temesközi változat — a töröknek eladott lány balladájából ismert motívumon kívül — teljes egészében különbözik a csángó variánsoktól, az első változat pedig mindössze négy pontban — b), g), h), j) — mutat hasonlóságot a moldvaiakkal. Szükséges ezt kiegészítenünk még azzal, hogy teljes egyezés csak egyetlen mozzanatban, az elrablás *tényében* áll fenn. De már az elrablás *körülményei* lényegesen különböznek. A temesközi változatokban otthonától távol, a Dunán, mintegy alkalmoszerű kedvező körülményt felhasználva ejtik foglyul a lányt, ezzel szemben a moldvai változatokban a véletlenszerűségnek semmi nyoma sincs, itt egyenesen értenek, valósággal betörnek a házba, és saját otthonában, az anyját is megfélemlítve, tőle kérdezősködve kutatják fel az elrejtett lányt, s hurcolják magukkal.

Igaz ugyan, hogy az anya az első temesközi változatban is elbujtatja lányát a házához menő törökök elől, s a moldvaihoz hasonlóan lányát holtnak mondja, de erre csak a ballada végén kerül sor, miután már az előzőleg

³² „Néprajzi Közlemények“ III. évf. 1—2. 53.

³³ F a r a g ó — J a g a m a s i. m. 101.

³⁴ „Néprajzi Közlemények“ III. 1—2. 54.

³⁵ Az első változatban elhomályosult a török vonatkozás, egyszerűen katonákat említ, de a másodikból nyilvánvaló, hogy török katonákról van szó.

elrabolt lány megszökik tőlük, míg a moldvaiban csak ezt követően kerítik kézre a lányt.

Nagyon lényeges különbség az is, hogy a temesközi változatban az anyának sikerül megmentenie gyermekét, a törököknek anélkül kell távoznuk, hogy magukkal vinnék a lányt; a moldvai változatban ellenben az anya előbb szintén rejteti, menteni igyekszik lányát, végül is azonban, a szörnyű fenyegetésére fel kell fednie lánya rejtekhelyét. A hasonló motívumok ellenére nem annyira a hasonlóság, mint inkább a lényegbevágó különbség ötlük szemünkbe már az elmondottak alapján is. De az eltéréseket még nem merítettük ki. A temesközi változatokban hiába keressük az anya és lánya között lefolyó tanácskozást, a törökök fenyegetőzését, mint ahogy a moldvai változatok sem szólnak arról, hogy hogyan bánanak a törökök az elrabolt lánnyal, s hogy az miképpen szándékszik megszabadulni a törököktől (erről a harmadik változat értesíthetne).

A motívumbeli eltéréseken kívül rendkívül szembetűnő a szerkezeti különbség is, miként arról már némiképp szó esett. A temesközi változatok cselekménye a lány elrablásával indul, ebből következnek a további események: öngyilkosság, illetve menekülés, üldözés, hiábavaló keresés. A csángó változatokban a lányrablás nem indítéka a cselekménynek, ellenkezőleg, betetőzője az előzményeknek: az üldözésnek, rejtőzködésnek, fenyegetésnek. Olyan lényeges és nagyfokú motívumbeli és szerkezeti eltéréseket, s olyan kevés lényegbeli hasonlóságot találunk tehát a temesközi és moldvai változatokban, hogy teljesen nyilvánvaló s kétségbevonhatatlan a moldvaiaknak a temesköziéktől teljesen független kialakulása.

Különben is más magyar, főleg erdélyi változatok híján nehéz volna bebizonyítani, hogy a nagy földrajzi távolság ellenére közelebbi összefüggés volna közöttük. De egyelőre arra a kérdésre sem tudunk megnyugtató feleletet adni, hogy egymástól függetlenül, egymástól messze eső területen mégis hogyan jöhetett létre ugyanazon típusú ballada. Egy bizonyos: Moldvában románból való kölcsönzés eredményeként. Nem lehetetlen, hogy a temesköziek szintén románból kölcsönözték a tárgyalt balladát, amely a román nép körében igen elterjedt. Ismerjük nemcsak moldvai, munténiai, hanem bánási változatait is. Ezúttal azonban csupán a moldvai csángó változatok eredetének vizsgálatára szorítkozunk.

Az ismert román változatokban a lány szépségének leírása vagy az arra való utalás után indul a cselekmény. Ha figyelemmel követjük a ballada eseményeit, megállapíthatjuk, hogy a román és a moldvai csángó változatok között rendkívül nagyfokú s szoros kapcsolat van: az előbbieken megtaláljuk az utóbbiaknak *minden* fontos és lényeges mozzanatával teljesen egyező vagy azokkal nagyon közeli rokonságot mutató momentumokat. Ezek az események sorrendjében a következők:

- a) A lány arra kéri anyját, rejtse el a törökök elől.³⁶

³⁶ Gh. Cardaş, *Cântece populare moldovenești*. Arad, 1926. 113.; G. Muntean, *Folclor din Suceava*. București, 1959. 27.; C. Brăiloiu, *Cântece bătrânești din Oltenia, Muntenia, Moldova și Bucovina*. București, 1932. 98.; Gr. G. Tocilescu, *Balade și doine*, București, 1958. 34.; Moldován G. im. 48.; *Balade populare*. București 1954. 88.; *Román népdalok*. Budapest, 1877. 8.; „Ethn.” 1897. 279.

b) Az anya elrejtí, illetve tanácsot ad, hova rejtőzzék el³⁷ (kamrába, dagasztó teknő alá; padláson egy ládába zárva; ládába zárva s a földbe elásva; kertbe).

c) Megérkeznek a törökök, s kérdik, hol a lány.³⁸

d) Meghalt, eltemettem — válaszol az édesanyja³⁹, illetve azt mondja, hogy lánya Brassóba ment.⁴⁰

e) A csángó változatokban előforduló fenyegetés helyett a román változatokban az anya megkínzása annak érdekében, hogy szólásra bírják.⁴¹

f) A megfélemlített anya helyett a megkínzott anya kierőszakolt vallomása.⁴²

g) A törökök megtalálják a lányt s elhurcolják.⁴³

A jóval terjedelmesebb, részletesebb s epikusabb jellegű román variánsokban természetesen több olyan mozzanatot találunk, amelyeket a rövidebb, tömörebb s drámaibb jellegű csángó változatokban teljeséggel hiába keresünk: a lány szépségének leírása, a lány vízért megy, s körültekint a láthatáron, a törökök kiássák a „sírhanót“, a rabul ejtett lány a folyóba ugrik. Ezek azonban, az utolsó kivételével, a ballada alaphelyzetének, a cselekmény főeseményének s a balladahős jellemzésének szempontjából nem lényeges mozzanatok; közismert dolog pedig, hogy a magyar balladákra általában a szaggatott, hézagos előadásmód jellemző s a kevésbé fontos részek mellőzése, hogy a betyárballadákat kivéve nem írják le a balladahős alakját. A motívumbeli eltérések tehát nem jelentősek, s nem is cáfolják meg a moldvai csángó változatokkal való összefüggését.

A lényegtelen motívumbeli eltéréseknél sokkal szembetűnőbb s kétségbevonhatatlan az alapvető fontosságú cselekményelemek teljes egyezése, illetve nagymérvű hasonlósága. Mindezekon kívül a ballada cselekményének menete, a ballada szerkezete is feltűnően egyezik. A csángó variánsok híven követik a román változatok szerkezetét, az események kibontakozása teljesen párhuzamosan halad, a motívumok egymásutánja tökéletesen ugyanaz, természetesen a csángóból hiányzó, már említett mozzanatoktól eltekintve.

A csángó változatok tehát mind alapvető körülményeit, problémáját, konfliktusát, mind pedig legfontosabb cselekményelemeit s szerkezeti felépítését tekintve kétségtelenül messzemenő rokonságot mutatnak román megfelelőikkel. Az a jelentős számú s különböző jellegű egyezés és hasonlóság, amelyet az eddigiek során tapasztaltunk, nem lehet véletlen műve, csakis az egyik nép költészetének a másikra gyakorolt hatásával magyarázható. S hogy melyik volt az átadó s melyik az átvevő fél, számunkra nem

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo. a *Román népdalok* kivételével.

⁴⁰ *Román népdalok* i.h.

⁴¹ G. Muntean, Moldován G. i.m.,i.h., *Balade populare* i.h.

⁴² *Balade populare* i.h., Moldován G. i.m.,i.h.,

⁴³ Mindenik említett változatban.

vitás. Kétségtelen az, hogy a tárgyalt ballada esetében a román népköltészet hatott a csángóra és nem fordítva. Ezt bizonyítja egyrészt a magyar változatok szűk elterjedési köre, a moldvai csángó variánsok csekély száma — ami annál inkább figyelemre méltó s perdöntő jellegű, mert tudvalevő, hogy a moldvai csángók népköltészete s balladakincse ma is élő, virágzó s rendkívül gazdag —, másrészt a román változatok széleskörű elterjedése, a változatok nagy száma s kisebb-nagyobb eltérést mutató tartalmi-formai változatossága. Ami pedig a ballada kialakulásának történelmi feltételeit s körülményeit illeti, arról nem kell senkit sem meggyőznünk, hogy azok a román fejedelemségekben adva voltak.

FÜGGELÉK

A dolgozatban említett, de nyomtatásban meg nem jelent, saját gyűjtésű balladaváltozatok szövege

1

*Ugy rakják, úgy rakják
Magas Gyéva várnál,
Kit éjjel felraknak,
A nappal mind lehull.*

*Kit nappal feleraknak,
Az éjjel mind lehull,
Kit nappal feleraknak,
Az éjjel mind lehull,*

*Ulyan álmod látott
Óreg nagyobb kőműves,
Kinek odatalál
Asszon-jelesége,*

*Annak vegyék fejét,
Rakják e kőcába,
Aval megálissák,
Aval megálissák.*

*Ulyan álmod látott
Óreg nagyobb kőműsné,
Kerek udvarába,
Kerek közepibe,*

*Vérkút follott vala,
Vérkút follott vala.
— Kelj fel szolgám, kelj fel,
Hogy induljunk útra.*

*Kelj fel szolgám, kelj fel,
Hogy induljunk útra,
Magas Gyévo várnál,
Talán nincs jó dolgik.*

*Milyen álmod láttam,
Kerek odvaromba,
Kerek odvaromba,
Kerek közepébe,*

*Vérkút follott vala,
Vérkút follott vala.
Szolgám, édes szolgám,
Hámald e lovakat.*

*Hámald e lovakat,
Hogy induljunk útnak,
Hámald e lovakat,
Hogy induljunk útnak.*

*Hat ló, hintó zenyém,
Ez ostor e tihéd,
Hat ló, hintó zenyém,
Ez ostor e tihéd.*

*Ők es elindultak
Magas Gyévo várhoz,
Ők es elindultak
Magas Gyévo várhoz.*

*Mingyá eléállott
Óreg nagyobb kőműves,
Óreg nagyobb kőműves,
Vigyázkodó hegyre.*

*Messzünét meglátá,
Úgy menen, úgy menen,
Úgy menen, úgy menen,
Asszon-jelesége.*

Kezével is inté,
Szájával es mondá:
— TérjeteK meg vissza,
Met nem jóra jötök!

— Térjünk meg asszonunk,
Met nem jóra menünk,
— Térjünk meg asszonunk,
Met nem jóra menünk!

— Hajcsad szógám, hajcsad
Ez én hat lovamat,
Hat ló, hintó zenyém,
Ez ostor e tihéd!

— Istenem, istenem,
Mivel térísem meg,
Istenem, istenem,
Mivel térísem meg?

Aggy egy fene farkast,
Térjenek meg vissza,
Aggy egy fene farkast,
Térjenek meg vissza!

Azt es ad az isten,
Mégsem térének meg,
Azt es ad az isten,
Mégsem térének meg.

Kezével es inté,
Szájával es mondá:
— TérjeteK meg vissza,
Met nem jóra jötök!

— Térjünk meg asszonunk,
Met nem jóra menünk,
Térjünk meg asszonunk,
Met nem jóra menünk!

— Aggy egy fene medvét,
Térjenek meg vissza,
Aggy egy fene medvét,
Térjenek meg vissza!

Azt es ad az isten,
Mégsem térének meg,
Azt es ad az isten,
Mégsem térének meg.

— Istenem, istenem,
Mivel térísem meg,
Istenem, istenem,
Mivel térísem meg?

Aggy egy nagy köesöt,
Térjenek meg vissza,
Aggy egy nagy köesöt,
Térjenek meg vissza!

Azt es ad az isten,
Mégsem térének meg,
Azt es ad az isten,
Mégsem térének meg.

Csak odaérének,
Magas Gyévó várhoz,
Csak odaérének
Magas Gyévó várhoz.

Ó es csak kímene,
Ó es csak kímene,
— Tréfálni akarunk,
Bé akarunk rakni.

Felvévő zölébe,
Felvívé e zidra,
Felvévő zölébe,
Felvívé e zidra.

Csak rakni kezdék bé,
Csak rakni kezdék bé,
Férakákük térgyig,
Férakákük térgyig.

— Tréfa-e vaj való,
Tizenegyik kőmies,
Tréfa-e vaj való,
Tizenegyik kőmies?

— Való ez asszonyunk,
Zurad tette törvént,
Való ez asszonyunk,
Zurad tette törvént,

Férakák darakig,
Férakák darakig,
— Tréfa-e vaj való,
Tizenegyedik kőmies?

— Való ez asszonyunk,
Zurad tette törvént,
— Való ez asszonyunk,
Zurad tette törvént,

Férakákük nyakig,
Férakákük nyakig,
— Tréfa-e vaj való,
Tizenegyik kőmies?

— Való ez asszonyunk,
Zurad tette törvént,
Való ez asszonyunk,
Zurad tette törvént,

— Istenem, istenem,
Szerelmes istenem,
Istenem, istenem,
Szerelmes istenem!

*Ha zén gyermekeim
Ki gezdálgassa el?
— Ne busulj asszonyunk,
Mások elgezdálják.*

*— Ha zén gyermekeim
Ki jereszgeti meg?
— Vannak genge esők,
Azok megjeresztik.*

*— Ha zén gyermekeim
Ki ingatgassa el?
— Ne busulj asszonyunk,
Vannak genge szellők.*

*Vannak genge szellők,
Akk elingassák,
Vannak genge szellők,
Akk elingassák.*

*— Ha zén gyermekeim
Ki ebédelteti meg?
Ha zén gyermekeim,
Ki ebédelteti meg?*

*— Ne busulj asszonyunk,
Vannak jó madárkák,
Vannak jó madárkák,
S azok ennük hordnak.*

*Manole, Manole,
Mestere Manole,
Zidul re me stringe,
víața mi se stinge.*

Klézse, 1960 szeptember.

Szabó Mártonné Kotyorka Mária
41 éves, analfabéta

2.

*— Gyere velem Mónár Annal
— Nem menek én Szajgó Márton,
Nekem es van házam, tüzem,
Házam, tüzem, jámbor uram,*

*Házam, tüzem, jámbor uram,
Karan ülő kicsi fiam,
Házam, tüzem, jámbor uram,
Karan ülő kicsi fiam.*

*Aggyig család, míg elcsalá,
Aggyig család, míg elcsalá.
Elindultak hosszú útra,
Elindultak hosszú útra.*

*— Ül le ide Szajgó Márton,
Nyugogyunk meg, elfáradtam,
Ül le ide Szajgó Márton,
Nyugogyunk meg, elfáradtam!*

*— Menjünk elébb bulkos fához,
Azt hiják nyugovó helnek,
Menjünk elébb bulkos fához,
Azt hiják nyugovó helnek!*

*Odajértek bulkos fához,
Odajértek bulkos fához.
— Nehogy felnéz bulkos fára,
Met annak kalász ez ága,*

*Met annak kalász ez ága,
Szemednek van ártására,
Met annak kalász ez ága,
Szemednek van ártására!*

*Ül le ide egy kicsidig,
Ül le ide egy kicsidig,
Nezz egy kicsit e fejembe,
Hogy alogyam ez öledbel*

*Nez egy kicsit e fejébe,
Elaluvék ez ölibe,
Nez egy kicsit e fejébe,
Elaluvék ez ölibe.*

*Mónár Anna feltekinte,
Feltekinte bulkos fára,
Há odajel hat szép leán,
Hat szép leán felakasztva.*

*— Talán e hetedik vagyok,
Talán e hetedik vagyok!
Mónár Anna sirni kezdte,
S egy csep könyve lecseppene.*

*Egy csep könyve lecseppene
Szajgó Márton arcájára,
Egy csep könyve lecseppene
Szajgó Márton arcájára.*

*Szajgó Márton megébredte,
— Tán felnéztél bulkos fára?
— Nem néztem én bulkos fára,
Haza felé gondolkoztam.*

*— Azt ne busuld, Mónár Anna,
Met mük es ulyanok vótunk,
Azt ne busuld Mónár Anna,
Met mük es ulyanok vótunk!*

Hág fel erre bulkos fára,
Hág fel erre bulkos fáral!
— Nem hágnak én fel e fára,
Me nem tudok fára hágni.

Hág fel te erre a fára,
Hogy motyisd meg, hogy hágnak fára,
Me nem tudok fára hágni,
Me nem tudok fára hágni.

Szajgó Márton kibongoló,
Kibongoló tolomántját,
Kibongoló tolomántját,
Leveté e karcsi csizmát.

Leveté e karcsi csizmát,
Felindula, fel e fára,
Felindula, fel e fára,
Hogy így hágnak fel e fára.

Mónár Anna kiragadá,
Kirágúdá fényes kardját,
Kirágúdá fényes kardját,
Etvágá e genge nyakát.

Kirágúdá fényes kardját,
Etvágá e genge nyakát,
Felvövé e dolomántját,
Felhúzá je karcsi csizmát.

Felhúzá je karcsi csizmát,
Felfordula peripára,
Felfordula peripára,
S így elmene hezájába.

— Te hon vagy e jámbor gazda,
Te hon vagy e jámbor gazda?
— Honn vagyok, benn vagyok,
De honn vagyok, benn vagyok.

— Hallod-e te jámbor gazda,
Aggy szállást ez éjszakára,
Hallod-e te jámbor gazda,
Aggy szállást ez éjszakára!

— Szállást bizon nem adhatok,
Me kicsidem van e házba,
Szállást bizon nem adhatok,
Me kicsidem van e házba.

— Azt ne bússuld jámbor gazda,
Me mük es ulyanok vótunk,
Azt ne bússuld jámbor gazda,
Me mük es ulyanok vótunk!

Ennek hol van édesanyja,
Ennek hol van édesanyja?
— Elcsalta e jó katona,
Elcsalta e jó katona.

— Azt ne bússuld jámbor gazda,
Me mük es ulyanok vótunk,
Azt ne bússuld jámbor gazda,
Me mük es ulyanok vótunk!

Ott hogy bizon, jámbor gazda,
Van e faluban korcsoma?
— Vagyon bizon, csak majd messze,
Vagyon bizon, csak majd messze.

Nem hagyhatom kicsi fiam,
Nem hagyhatom kicsi fiam.
— Azt ne bússuld jámbor gazda,
Azt ne bússuld jámbor gazda.

Elgrizsilé jó katona,
Elgrizsilé jó katona.
Jó katona édesanyja,
Jó katona édesanyja.

Elmene e jámbor gazda,
Elmene e jámbor gazda,
Elmene e korcsomára,
Elmene e korcsomára.

Zédesanyja megébreszti,
Megébreszti kicsi fíját,
Megébreszti kicsi fíját,
Kibongoló dolomántját.

Kibongoló dolomántját,
Magszoptatá kicsi fíját,
Kibongoló dolomántját,
Magszoptatá kicsi fíját.

Magszoptatá kicsi fíját,
Elalítá s elgezdálá,
Elalítá s elgezdálá,
Hazajére jámbor gazda.

— Megöbredt e kicsi fíjam,
Megöbredt e kicsi fíjam?
— Nem öbredt meg, jámbor gazda,
Nem öbredt meg jámbor gazda.

Ott hogy bizony jámbor gazda,
Ennek hazajön az annya,
Magszidná-e, megverné-e,
Arcájára felhánná-e?

— Meg sem szidnám, meg sem verném,
Ercájára, fel sem hánám,
Ercájára fel sem hánám,
Hazajönne édesanyja.

— Ott hogy bizony jámbor gazda,
Ennek én vagyok ez annya,
Ott hogy bizony jámbor gazda,
Ennek én vagyok ez annya.

<i>Gyere vélem bé e bécsbe, Mennyi pénzt hoztam én vélem, Gyere vélem bé e bécsbe, Mennyi pénzt hoztam én vélem.</i>	<i>Csak bémenének e bécsbe, Csak bémenének e bécsbe, Jámbor gazda csak elvové, Csak elvové fényes bárdját.</i>
--	--

*Elvové e fényes bárdját,
Elcsapá e genge nyakát,
Elvové e fényes bárdját,
Elcsapá e genge nyakát.*

Klézse, 1960 szeptember.

Szabó Mártonné Kotyorka Mária
49 éves, analfabéta

CONTRIBUȚII LA CERCETAREA RAPORTURILOR ROMINO-MAGHIARE
IN POEZIA POPULARĂ

(Rez u m a t)

Lucrarea aduce câteva contribuții noi la cercetarea influenței baladei populare românești asupra baladei populare a ceangăilor din Moldova, atrăgând atenția motivelor românești în două balade ale ceangăilor și demonstrând originea română a unei balade a ceangăilor.

În variantele ceangăiești ale baladei „Kömüves Kelemen” există elemente care nu se găsesc în celelalte variante maghiare ale baladei, dar se regăsesc în variantele românești ale baladei despre construirea mănăstirii Argeșului. La fel ca și variantele românești, și textele ceangăiești explică, motivează zidirea soției unuia dintre zidari prin visul meșterului Manole. Manole încearcă să abată atenția soției sale de la caracterul fatal de serios al intenției lor, caută s-o convingă că e vorba numai de un joc, de glumă. În una din variantele ceangăiești apare și motivul confecționării aripilor și a coboririi cu ajutorul lor de pe acoperiș, fără însă să pomenească ceva în prealabil despre invidia aceluia care îi tocmise pe zidari pentru această muncă.

În câteva variante ceangăiești ale baladei „Molnár Anna” se găsesc unele motive necunoscute variantelor ungurești, dar cunoscute în balada românească despre Toma. În cinci variante nevasta care se întoarce la soțul ei caută să preîntâmpine, să atenueze răzbunarea soțului prin daruri — cu cai (în patru variante) și cu bani (o variantă). Cu toate acestea, într-una din variantele ceangăiești femeia își primește pedeapsa: soțul îi taie capul.

Variantele ceangăiești ale baladei „A török-rabolta leány” sînt împrumutate în întregime din poezia populară românească. E adevărat că mai cunoaștem două variante maghiare ale baladei, dar dintr-o regiune îndepărtată, variante care în ceea ce privește construcția, acțiunea și motivele prezintă deosebiri atât de însemnate față de variantele ceangăiești, încît nu poate fi vorba de nici o legătură între ele. Dimpotrivă, variantele ceangăiești prezintă corespondențe evidente cu variantele românești, urmează cu fidelitate construcția acestora, desfășurarea acțiunii merge cu totul paralel, succesiunea motivelor este de asemenea identică — avem de a face, prin urmare, cu coincidențe atât de numeroase și importante cu variantele românești ale baladei „Fata răpită”, încît ele nu pot fi explicate decît prin preluare directă. Pe de o parte sfera de răspîndire destul de restrînsă și numărul redus al variantelor ceangăiești, iar pe de altă parte răspîndirea largă, numărul mare al variantelor românești dovedesc, fără nici o urmă de dubiu, că avem de a face cu un împrumut din poezia populară românească.

К ИССЛЕДОВАНИЮ ВОПРОСА РУМЫНО-ВЕНГЕРСКИХ СВЯЗЕЙ
В НАРОДНОЙ ПОЭЗИИ

(Резюме)

Работа дает некоторые новые данные в связи с изучением влияния румынских народных баллад на народную балладу чангэу. Автор показывает, что в вариантах чангэу баллады „Кёмивеш Келемен“ (Каменщик Климент), сон Маноле, обманутая женщина — все это только шутка, изготовление крыльев и полет каменщиков являются румынскими мотивами. Таким же заимствованием у румын являются приношение даров женщиной с целью спастись от мести мужа и ее наказание в вариантах чангэу баллады „Молнар Анна“. Целиком переработана из румынского фольклора баллада „Девушка, похищенная турками“, композиция которой, действие и мотивы представляют поразительное сходство с румынскими вариантами. Небольшое число вариантов чангэу и большое число и широкое распространение румынских вариантов служат неопровержимым доказательством заимствований из румынской народной поэзии.

CONTRIBUTION A L'ÉTUDE DES RAPPORTS ROUMANO-HONGROIS DANS LA
POÉSIE POPULAIRE

(Résumé)

L'auteur apporte une nouvelle contribution à l'étude de l'influence des ballades populaires roumaines sur la ballade populaire des Tchangos. Il montre que, dans les variantes tchango de la ballade dite „Kémíves Kelemen“, le rêve de Manole, la croyance illusoire suggérée à la femme que son emmurement n'est qu'un jeu, la confection des ailes et l'envol des maçons sont des motifs roumains. Sont de même des motifs empruntés au roumain les dons que la femme promet pour échapper à la vengeance de son mari et le châtiment qu'elle subit dans les variantes tchango de la ballade „Molnár Anna“. Tout entière empruntée au folklore roumain est la ballade „A török-rabolta lány“ (La fille enlevée par les Turcs), dont la construction, l'action et les motifs révèlent une parenté frappante avec les variantes roumaines. Le petit nombre de variantes tchango et le grand nombre et la large diffusion des variantes roumaines sont des preuves incontestables d'un emprunt à la poésie populaire roumaine.



O BOGATA MOȘTENIRE ȘTIINȚIFICĂ

de

DUMITRU POP

Una dintre inițiativele de cea mai mare însemnătate ale Institutului de folclor din București o constituie achiziționarea și valorificarea științifică a principalelor colecții manuscrise de folclor rămase de la culegătorii mai vechi. Acțiunea aceasta reprezintă și un act de recunoștință pentru strădaniile, adeseori pline de abnegație, ale unor cărturari legați de popor, dar și o cerință ce se justifică prin exigențele folcloristicii noastre marxiste, în continuă înflorire. Elaborarea marilor lucrări de sinteză privitoare la folclorul românesc, începută în ultimii ani, nu poate fi concepută în afara cunoașterii temeinice a drumului străbătut în cursul timpului de creația noastră populară din toate regiunile țării. Numeroasele documente inedite culese pe teren și aflate în colecții manuscrise pot aduce lumini noi asupra unor faze și aspecte puțin cunoscute din evoluția unor specii și fenomene folclorice.

În sensul celor arătate, am vrea să atragem atenția asupra unei colecții manuscrise de o remarcabilă valoare, rămasă de pe urma harnicului folclorist ardelean *Traian Gherman* (1879—1961). Ea reprezintă rezultatul unei activități neobosite, ce se întinde pe parcursul a cinci decenii de viață. Autorul colecției la care ne referim este un nume cunoscut în folcloristica românească. Traian Gherman este editorul revistei *Comoara satelor* (1922—1927), autorul celei mai importante lucrări de meteorologie populară românească (*Meteorologie populară*, Blaj, 1928) și al altor studii de specialitate (*Tovărășiile de la Crăciun ale feciorilor români din Ardeal*, în „Anuarul Arhivei de folclor“, V, [1939], *O nuntă țărănească la granița de vest*, Satu Mare, 1938 etc.).

Pasiunea profesorului Traian Gherman pentru creația populară poate fi urmărită pas cu pas începând din anul 1909, când întocmește pentru elevii săi un chestionar folcloric destinat culegerii și studierii „fizicii populului“, pînă în pragul morții, care l-a surprins punînd în ordine materialul folcloric și etnografic strîns cu o rîvnă deosebită timp de 50 de ani. Un crîmpei din viața folcloristului ni se pare prin excelență semnificativ în acest sens: vorbele de strădaniile depuse pentru editarea revistei „Comoara satelor“ și de sfîrșitul ei trist. În ciuda refuzului Ministerului de-a mai sprijini materialicește (cu 1000 de lei anual!) apariția ei, începînd cu

cel de al patrulea an, Traian Gherman continuă să o tipărească încă doi ani, ceea ce îi aduce o datorie de 74 000 lei. Gîndul reluării acțiunii începute nu-l părăsește totuși. În condițiile vremii însă, cele două încercări ce le mai face rămîn zadarnice.

Eșecurile amintite, care i-au umplut sufletul de amărăciune, nu l-au putut îndepărta pe profesorul Gherman de preocupările sale. A continuat să adune un bogat material din cele mai diferite ținuturi ale Transilvaniei, să-l sistematizeze și să redacteze cu migală numeroase studii. Cărturarul trecut de 75 de ani mai putea fi văzut adeseori la Biblioteca filialei din Cluj a Academiei R.P.R., descifrînd vechi manuscrise de interes folcloristic. L-a entuziasmat, în 1956, apariția „Revistei de folclor“, ale cărei numere a continuat să le citească cu un viu interes pînă în ultimele zile ale vieții. Folcloristul aproape octogenar participa adeseori la ședințele filialei din Cluj a „Societății de științe istorice și filologice“, în cadrul căreia a ținut și două valoroase comunicări.

Între manuscrisele rămase de la folcloristul Traian Gherman există o lucrare, intitulată *Mărturisiri*, care se păstrează și în arhiva de folclor a Filialei din Cluj a Academiei, cuprinzînd informații privitoare la începuturile activității sale pe tărîmul culturii populare. Alături de aceasta, se găsesc o serie de studii în legătură cu folclorul diferitelor obiceiuri populare românești din Transilvania. Ele pun la contribuție un material imens, provenit cele mai adeseori din colecția personală, realizată prin intermediul unei întinse rețele de informatori cărturari și țărani. Autorul reușește să înfățișeze, uneori într-o lumină cu totul nouă, diferitele manifestări folclorice tradiționale, atît de puțin cercetate pînă acum la noi. Iată titlul citorva din aceste studii: *La bute și la lădoiu*, în care se ocupă de obiceiurile noastre de iarnă, fructificînd materiale din aproape 500 de sate; *Plugarul sau Trasul în apă*¹, în care urmărește acest obicei (cunoscut în literatura de specialitate și sub numele de „Crai nou“), așa cum apare el în tradiția a 66 de sate ardelenene; *Sîngiorzul sau Bloaja*², bazat și el pe o amplă documentare, cuprinzînd material informativ din 76 de localități; *Armîdenii*, în care completează și corectează prezentările mai vechi ce s-au făcut la noi în legătură cu acest obicei; *Boul Rusaliilor* aduce noi contribuții la cunoașterea unuia dintre cele mai interesante obiceiuri tradiționale românești, astăzi aproape dispărut; *Claca la secerat la românii din Transilvania*, un studiu preponderent etnografic, însoțit de numeroase planșe și desene, dar foarte necesar în același timp cercetărilor folclorice. Studiul *Răspîntii în evoluția folclorului românesc la începutul veacului al XX-lea* reprezintă o meritorie încercare teoretică, ce pune în lumină gîndirea materialistă a cărturarului. Autorul urmărește succint modul cum schimbarea condițiilor de viață și de muncă etc. prin introducerea, de pildă, a unor noi unelte, se repercutează asupra manifestărilor folclorice. Menționăm, în sfîrșit, lucrarea *Meteorologie populară*, reprezentînd o ediție nouă, mai completă și concepută mai științific, a lucrării din 1928.

¹ Comunicată și la „Societatea de științe istorice și filologice“, filiala Cluj, în ședința din 10 V. 1958.

² Comunicată *ibid.*, în ședința din 28 IV 1958.

Alături de lucrările amintite, la care s-ar mai putea adăuga și alte titluri (*Sămănatul*, *Muguri în loc de „Paști“*, *Urme preistorice în colindele din Ardeal*, *Folclor în vechile manuscrise românești din Biblioteca centrală din Blaj* etc.), întâlnim în arhiva personală rămasă de la profesorul T. Gherman un bogat material folcloric și etnografic, care nu a fost pus la contribuție în studiile sale: diferite obiceiuri și credințe, medicină și literatură populară. Din acest ultim domeniu menționăm în special colecția de *Jocuri și recitări de copii*, realizată în cea mai mare parte prin observarea directă a manifestărilor copiilor.

În afară de manuscrisele cu conținut folcloric și etnografic, au rămas de la profesorul Traian Gherman și alte scrieri de interes cultural. Notăm astfel: *Amintiri din viața „ștudenților“ de la gimnaziul superior din Blaj*, *Insemnări răzlețe din trecutul Blajului*, *Oameni mari — fapte mărunte* etc., așternute pe hârtie în ultimii ani ai vieții.

БОГАТОЕ НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ

(Резюме)

Автор обращает внимание на богатую коллекцию фольклорных и этнографических рукописей, оставшуюся после преподавателя Траяна Германа (1879—1961), издателя журнала „Comoara satelor“ (Блаж, 1922—1927) и автора некоторых работ по специальности. Большая часть материала, собранного непосредственно или через переписку, принесла свои плоды в многочисленных исследованиях, полных научного интереса и касающихся фольклора различных румынских народных обычаев. Значительную часть материала он не успел переработать. Среди рукописей фольклориста Траяна Германа находятся несколько сочинений, представляющих интерес в культурном отношении, и между ними воспоминания о жизни Блажа конца прошлого столетия.

UN RICHE HÉRITAGE SCIENTIFIQUE

(Résumé)

L'auteur attire l'attention sur une riche collection manuscrite de folklore et d'ethnographie, laissée par le professeur Traian Gherman (1879—1961), l'éditeur de la revue „Comoara Satelor“ (Blaj, 1922—1927) et l'auteur de divers travaux de spécialité. Une grande partie des matériaux recueillis, directement ou grâce à des correspondants, ont été mis en oeuvre dans de nombreuses études, pleines d'intérêt scientifique, relatives au folklore des coutumes populaires roumaines. Cependant, il n'a pas eu le temps d'élaborer tous ces matériaux. Entre les manuscrits du folkloriste Traian Gherman se trouvent aussi quelques écrits d'intérêt culturel, dont certains souvenirs sur la vie à Blaj à la fin du siècle passé.

UNELE ASPECTE ALE SCEPTICISMULUI FAȚA DE RELIGIE,
OGLINDIT ÎN LITERATURA LATINĂ DIN EPOCA LUI LUCRETIUS

de
TIBERIU WEISS

Epoca lui Lucretius este una dintre perioadele cele mai frământate ale statului roman, în care se conturează două tendințe fundamentale, fără a reduce numai la aceasta întregul aspect variat și complex al luptei social-politice din Roma. Una din aceste tendințe este cea democratică, progresistă, revoluționară, care își găsește expresia, în linii mari, în lupta sclavilor împotriva stăpînitorilor de sclavi, a sărăcimii oamenilor liberi, a plebei-mii de la orașe și sate împotriva clasei dominante, împotriva patricienilor. Cealaltă tendință este cea conservatoare, aristocratică, profund reacționară, contrară intereselor maselor, contrară progresului, reprezentată de pătura cea mai reacționară, a proprietarilor de sclavi, optimații, patricienii „de sînge aristocratic”. Epoca lui Lucretius este însă foarte complexă și contradictorie fiindcă „plini de contradicții și de inconsecvență sînt oamenii, — ceea ce a îngreunat înțelegerea justă a unor fenomene politice și sociale, înșiși contemporanii lui Lucretius neînțelegînd uneori sensul evenimentelor”¹. Epoca lui Lucretius poartă amprenta dictaturii sîngeroase a lui Sulla (86—84), a revoltei lui Spartacus (între 74 și 71 î. e. n.), a conjurației lui Catilina. Se adîncește criza orînduirii sclavagiste. Relațiile sclavagiste devin din ce în ce mai mult un obstacol pentru dezvoltarea progresului societății. Lupta de clasă ia proporții tot mai ascuțite. Această luptă își găsește expresia și pe plan ideologic. Caracterul luptei ideologice este determinat de contradicțiile dintre sclavi și proprietarii de sclavi pe de o parte, dintre plebei, noile pături de meșteșugari, negustori, cămătari și aristocrația funciară pe de altă parte, la care se adaugă și asaltul popoarelor subjugate împotriva metropolei².

În ideologia proprietarilor de sclavi, odată cu agravarea crizei, un loc important îl ocupau problemele statului, dreptului și moralei, elaborarea

¹ N. A. Mașkin, *Epoca lui Lucretius*, din „Lucretius: De rerum natura, II, Dizertațiuni, Comentarii, Fragmente din Epicur și Empedocle, alcătuit de F. A. Petroski, Ed. Acad. de Științe U.R.S.S., 1947, p. 7.

² C. I. Gulian, M. Breazu, *Epicur—Lucretiu*, în Colecția „Texte antice”, Ed. de stat, 1950, București, p. 39.

teoriei statului, elemente principale ale suprastructurii orînduirii sclavagiste, care trebuiau să consolideze baza economică a societății. Esența ideologică, politică și juridică de clasă a dreptului roman era aceea de legalizare juridică a exploatării sclavilor și a păturilor sărace ale populației libere, asigurarea privilegiilor proprietarilor de sclavi³. Dar un element important al suprastructurii devine și filozofia, care, după cucerirea Greciei de către Romani (146 î. e. n.), găsește un teren propice de dezvoltare la Roma. Cele trei direcții principale ale filozofiei care au avut un rol important în dezvoltarea „spiritului roman”, după cum arată Marx, au fost epicureismul, stoicismul și scepticismul. Deși toate aceste trei filozofii intră în ansamblul suprastructural al societății romane, totuși între ele se desfășoară o luptă dîră, această luptă fiind în ultima analiză lupta dintre materialism și idealism. În filozofia societății romane din sec. I î. e. n., doctrina materialistă își găsește reprezentantul cel mai autentic în Lucretius, care reprezintă de fapt linia lui Democrit, iar linia idealistă este reprezentată de filozofia stoicilor și a idealistilor de toate nuanțele. În cadrul suprastructurii societății sclavagiste filozofia idealistă stoică, eclectică etc. era ideologia clasei dominante, bazată pe religie, expresia ideală a relațiilor materiale dominante⁴, iar filozofia materialistă reprezenta un antipod al concepției religioase despre lume, fără a ieși însă din limitele relațiilor sclavagiste, reprezentînd tendința forțelor progresiste ale societății, lupta acestora împotriva obscurantismului. Clasele dominante folosesc religia și superstițiile de tot felul ca mijloc de luptă, ca armă politică împotriva maselor, pentru a le demobiliza în lupta lor împotriva exploatatorilor. Religia devine un factor de bază al statului sclavagist, pentru permanentizarea stărilor de lucruri existente, pentru frînarea progresului social. Deși, în rîndurile păturilor conducătoare, scepticismul cîștigă din ce în ce mai mult teren, totuși superstițiile sînt alimentate de clasele dominante, sînt răsîndite în rîndurile maselor pentru a le ține în stare de subjugare. În asemenea condiții „statul, societatea produc religia, o concepție răsturnată despre lume, pentru că însuși statul, societatea, constituie o lume întoarsă pe dos”. Religia devine „teoria generală a acestei lumi, compendiul ei enciclopedic... entuziasmul ei... temeiul ei general de consolare și de justificare”. Lupta împotriva religiei, pornită de Lucretius — putem spune și noi — devine „lupta indirectă împotriva acelei lumi a cărei armă spirituală este religia”⁵. Lucretius pornește o vastă ofensivă ideologică împotriva religiei, folosindu-se de o bogată argumentare științifică la nivelul timpului său, pentru a-l elibera pe om, pentru a-l face liber de prejudecățile religioase. Noi credem că fundamentul filozofiei lucretiene este critica religiei, demonstrarea faptului că omul creează religia și nu religia pe om. Deși Lucretius, datorită limitărilor sale de clasă, scoate mai puțin în evidență relațiile sociale ca instrument de oprîmire și izvor al religiei

³ M. A. Dînnic, M. T. Iovciuk, *Istoria filozofiei*, vol. I, Ed. științif., București, 1958, p. 122; cf. I. L. Utcenko, *Istoria universală*, vol. II, Ed. Științif., București, 1959, pp. 380—381.

⁴ K. Marx și F. Engels, *Ideologia germană*, E.S.P.L.P., 1956, pp. 44.

⁵ K. Marx, *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului*. Introducere. În „Marx—Engels Despre religie”, E.S.P.L.P., p. 37.

și deci el nu urmărește schimbarea orînduirii existente, totuși sistemul său filozofic, independent de voința lui, în mod obiectiv, ca o ideologie progresistă a epocii sale, a contribuit la agravarea crizei societății sclavagiste și a avut o parte de contribuție în descompunerea acestei societăți. „Critica cerului, și în cazul lui Lucretius, s-a transformat de fapt în critica pămîntului, critica religiei în critica dreptului, critica teologiei în critica politică”⁶.

Lucretius pornește lupta împotriva armei spirituale a clasei dominante prin poemul său „De rerum natura”. Dar ce valoare atribuie Lucretius termenului de *natura*? I. Fischer⁷ susține că „natura” și „rerum natura” sînt sinonime și înseamnă în afară de „nașterea, explicarea lucrurilor” și „ordinea, sistemul universului”. Noi sîntem de acord cu această formulare, cu accentuarea faptului că sub noțiunea de „ordine” se ascunde de fapt ideea de legitate a diferitelor fenomene și procese. El își fixează ca scop fundamental cunoașterea lumii, fiindcă adevărata cunoaștere trebuie să spulbere prejudecățile religioase ale oamenilor. Cunoașterea, privirea și deslușirea naturii, trebuie să risipească beznele sufletului⁸.

Beznele sufletului în societatea romană se datorau tocmai gradului de ignoranță a omului, a faptului că el nu cunoștea cauza tuturor fenomenelor. Neștiind să găsească adevăratele cauze, a născocit altele fantastice, ajungînd la concluzia că în natură există forțe mai puternice, care îl stăpînesc, forțe față de care el este neputincios. Omul a văzut în aceste fenomene naturale acțiunea unor forțe supranaturale și a înzestrat acestea cu conștiință, căutînd să le îmbuneze, să le adreseze rugăciuni, să le măgulească⁹. Clasele exploatoare dominante au înțeles că iluzia existenței unor forțe supranaturale poate servi intereselor lor de clasă, dacă este răspîndită în mase. În felul acesta în societățile împărțite în clase antagoniste, se creează religii de stat, ca mijloc de apărare a intereselor clasei dominante, religia devenind o problemă de stat. Filozofia lui Lucretius, care urmărește să spulbere iluziile religioase, lovește și în temeliiile statului sclavagist și ca atare are un caracter pronunțat politic.

Religia la Roma era o instituție de stat; toată viața publică era subordonată formulelor și ceremoniilor cultului; orice fenomen natural sau orice eveniment era interpretat prin prisma religiei, conform intereselor clasei dominante.

În perioada în care Lucretius își începe ofensiva sa ideologică, pe de o parte superstițiile erau alimentate de clasele dominante, pe de altă parte scepticismul față de religie cîștiga un teren tot mai larg, chiar în rîndurile clasei dominante. S. Reinach¹⁰, încercînd să facă o periodizare a istoriei

⁶ Ibid., p. 38.

⁷ I. Fischer, *Sensul titlului De rerum natura*, în „Studii clasice”, I, Ed. Acad. R.P.R., p. 194.

⁸ Lucretius, *De rerum natura*, I, 146.

⁹ V. I. Prokofiev, *Apariția religiei și a credinței în Dumnezeu*, Ed. Milit. a M.F.A. ale R.P.R., București, 1960, p. 17.

¹⁰ S. Reinach, *Histoire de la religion romaine*, în „Manuel de philologie classique”, vol. I, Paris, 1883, pp. 374—375. Cf. I. Reinach, *Orphéus Histoire générale des religions*, Paris, 1926, pp. 2—8.

religiei, arată că încă în perioada războaielor punice începe decadența religiei romane sub acțiunea filozofiei grecești și cultelor din Grecia și Asia. Cicero se plînge că augurii nu-și mai cunosc meseria lor și acuză nobilimea de totală ei indiferență față de religie. „Auspiciile acum erau necunoscute chiar de către augurii romani”¹¹. Nobilimea abandonează o serie de credințe vechi. Varro se indignează că zeiței Furrina, care pe timpuri se bucurase de multă cinste, „acum abia îi mai este cunoscut numele de un număr mic de oameni”¹².

Formalismul pur al religiei de stat nu mai impresiona clasele dominante. Dar din considerente politice, față de popor, ritualurile religiei de stat erau practicate mecanic de către clasele suprapuse¹³. Sărbătorile tradiționale, ritualurile, auspiciile aveau un caracter obligatoriu. Asupra hotărîrilor senatului, oracolele și revelațiile sybiliene aveau un rol hotărîtor. Sulla era unul dintre susținătorii cei mai zeloși ai misticismului, ai superstițiilor, introduse din Orient. El credea în profețiile chaldeene, în ritualul etrusc, pe care le ironizează Lucretius¹⁴. Deși toate acestea aveau un caracter *formal*, pentru că dogmele religiei oficiale nu mai erau credute de oameni cu un elementar bun simț, totuși erau răspîndite cu mult zel în rîndurile poporului. Nici Cicero, într-o anumită perioadă, nu pierde vreo ocazie să nu-și bată joc de diferitele superstiții; el ironizează și pe epicureeni fiindcă își irosesc forțele degeaba, ca să combată asemenea concepții în care nu mai cred nici femeile vîrstnice. „Eu mă mir, spunea el, de insolența unor anumiți filozofi care se mîndresc de a fi studiat natura și care împinși de recunoștință pentru conducătorul lor, îl venerază pe acesta ca pe un zeu. După părerea acestora, el i-a eliberat de himerele cele mai groaznice, de rătăcirii fără de sfîrșit, de o teamă neîncetată care îi asalta zi și noapte. De care rătăcire, de care teamă? Unde se află o asemenea bătrînă atît de imbecilă care să se teamă încă de aceste năluciri ale Tartarului”¹⁵.

Asemenea atitudini de scepticism erau destul de frecvente și se pot semnala și la Horatius, care vorbește despre „fabula manes” sau Ovidius, care exclamă: „Quid Styga, quid tenebras, quid nomina vana timetis? (Ce vă temeți de Styx, de întuneric, de năluciri zadarnice?). Insuși, Plutarh, mai tîrziu, care era platonician și preot al lui Apollo, mărturisește că, credințele în supranatural sînt povești făcute pentru plăcere, pe care mamele și doicile le oferă copiilor. Plutarh arată în continuare că „cel care se teme de zei, se teme de toate, de pămînt, de mare, de aer, de cer, de în-

¹¹ Cicero, *De divinât.*, 2,245. „Auspicia, quae nunc a Romanis auguribus ignorantur”.

¹² Varro, *L. L. 6.15*, „nunc vix nomèn notum paucis”.

¹³ Deszkid Sándor, *T. Lucretius Carus görög mesterei*. Kolozsvár, 1912, pp. 5—7.

¹⁴ Lucretius, *De rerum nat.*: VI, 381, 381—386; Cf. Kiss Géza, *T. Lucretius Carus. A dolgok természetéről*. Introdúcere. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1957, p. 16.

¹⁵ Cic., *Tusc.* I, 21; Cf. M. E. Caro, *Les idées antiques sur la mort et la critique de ses idées par Epicure*, în „Revue des deux mondes”, XLVII^e année. Troisième période. Paris, 1878, pp. 100—109.

tuneric, de lumină, de zgomot, de liniște, de somn¹⁶. El consideră superstiția izvorită dintr-o rătăcire a sufletului¹⁷.

Chiar și Cicero analizând cauzele superstiției, arată că ele izvorăsc din ignoranță. Omul de rînd, necunoscînd cauzele fenomenelor, așează în-dărătul lor voința divină, dar omul înțelept, pe măsură ce pătrunde cauzele diferitelor fenomene, se clarifică, nu mai crede în supranatural. „Fiind cunoscută natura lucrurilor, ne eliberăm de superstiție, de teama de moarte, nu mai sîntem copleșiți de ignoranța lucrurilor în care rezidă adesea teama noastră teribilă¹⁸”.

Cu toate acestea, trebuie să recunoaștem că nu se poate acorda prea multă încredere acestor „profesiuni de credință”. Cele mai multe personalități ale timpului aveau un rol dublu, ca oameni politici și ca cetățeni, și ca atare se comportau în aceste situații într-un mod cu totul deosebit. În intimitatea lor, erau sceptici față de credințele în supranatural, dar în relațiile lor cu poporul, îmbrăcau haina religiozității, pentru a deruta astfel pe oamenii de rînd. M. E. Caro¹⁹ citează pe Polibiu care îi mustră pe contemporanii săi pentru că reneagă credințele pe care părinții lor le cultivau pe timpuri, privitoare la zei, la viața de dincolo de mormînt etc., dar, în același timp, cu un fel de naivitate, își dezvăluie secretul său și anume că, pe baza convingerii sale intime, este necesară o separare între problemele vieții publice și private, lucru care nu șoca prea mult pe contemporanii săi²⁰. Polibiu își exprimă părerea că ritualurile, atît de stranii și complicate ale cultului roman, nu au fost inventate decît pentru mulțime. Această duplicitate, fariseism, era o notă caracteristică a societății romane din această perioadă.

Un contemporan mai în vîrstă al lui Lucretius, marele pontif Mucius Scaevola, în cadrul unui curs de jurisprudență, învătă că există două religii: una inteligentă și filozofică, alta „neinteligentă” și tradițională; una care nu convine de loc statului, pentru că conține numeroase lucruri inutile sau „periculoase” pentru popor; cealaltă, anume religia de stat, trebuie să rămînă însă ceea ce tradiția a destinat-o să fie²¹.

Varro de asemenea recunoaște existența a trei religii: una care cuprinde multe fábule contrare rațiunii omului, ca de pildă că ele s-au născut din capul unui zeu etc.; aceasta este religia „mitică”, de care se

¹⁶ Plut., *De superst. 2*; Cf. Dupuis, *Origine de tous les cultes ou religion universelle*. Tom. II, Paris (1792), pp. 109—116; L. Lévy-Bruhl, *Le surnaturel et la nature dans le mentalité primitive*, Paris, 1931, p. XX.

¹⁷ Plut., *ibid.*, 3, 4, 5; Cf. Gh. F. Căușanu, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și nouă*, în „Culegeri și studii”, Buc., 1914, pp. 1—10.

¹⁸ Cic. *De fin* I, 63: „Rerum natura cognita levamur superstitione, liberamur mortis metu, non conturbamur ignoratione rerum, e qua ipsa horribiles existunt saepe formidines”. Cf. M. Guyau, *La morale d'Epicure et ses rapports avec les doctrines contemporaines*, Paris. Ed. Félix Alcan, 1888, p. 21, 62—63; Constant Martha, *Le poème de Lucrèce. „Morale-Religion-Science”*, Paris, 1913, pp. 79—100.

¹⁹ E. M. Caro, *op. cit.*, p. 101.

²⁰ Boissier, *La religion romaine d'Auguste aux Antonins*, I, pp. 58—59 et passim; Cf. Lucr., *De rerum nat.*, III, 630, 788, 800, 855.

²¹ Augustinus, *De civ. dei*, VI, 3. Cf. M. Charpentier, *Cicéron. Étude sur sa vie et ses ouvrages*. Paris, Librairies Ed. 1870, pp. 229.

folosesc poezii; o altă religie, cea „fizică“, care se compune din sisteme filozofice ce se referă la esența zeilor; aceasta, după părerea lui Varro, ar trebui închisă în școli și să nu se vorbească despre ea decât cu ușile închise²² (religie de care se folosesc filozofii) și, în sfârșit, cea „civilă“ (de stat), de care se folosește poporul. Dintre aceste trei religii, adaugă Varro, una este destinată teatrului, cealaltă pentru univers, și a treia, teologia civilă, de stat, pentru Roma. Religia de stat este aceea pe care cetățenii din orașe și mai cu seamă preoții trebuie s-o cunoască și s-o practice²³. După concepția lui Varro religia de stat trebuie să devină o adevărată instituție politică²⁴.

Așadar, Varro acordă o atenție deosebită „teologiei oficiale“. El scoate în evidență foarte categoric faptul că religia este o problemă de stat și ca atare trebuiau chiar să se codifice formulele și ritualurile politeismului, adică să se impună prin lege.

Deci, alături de forța materială de constrângere prin violență a statului exploatator, religia joacă un rol important în permanentizarea asupririi. Politica se împletește cu religia. Religia devine un apendice al politicii și moralei. Statul se bazează pe religie, iar religia își găsește un protector în stat. Apar diferite instituții sociale corespunzătoare concepțiilor religioase, menite să apere și să propage credința în supranatural, într-o formă convenabilă intereselor clasei dominante²⁵. Se încheie pactul între preoți și regi. Toate ficțiunile religioase, deși revoltătoare din punct de vedere rațional, sînt corespunzătoare politicii de stat, care urmărește să țină în frâu masele. Deja pe vremuri, Numa a admis aceeași maximă politică. Iată cum relatează acest lucru T. Livius: „După ce au fost înlăturate grijile primejdiilor din afară, pentru ca sufletele... să nu fie împinse la dezmăț, socot că Numa a găsit cu cale să însuflească poporul teama de zei; el socotea că, pentru mulțimea neștiutoare și necioplită de pe atunci, acesta era leacul cel mai folositor. Cum teama de zei nu putea coborî în suflete fără născocirea unor minuni, se prefăcea că ține noaptea sfat cu zeita Egeria, și spunea apoi că, sfătuit de ea, înființează slujbele cele mai plăcute zeilor și hărăzește fiecărei divinități preoții săi speciali, flaminii“²⁶. Plutarh, referindu-se tot la Numa, arată: „Au fost împrejurări cînd Numa vestea poporului unele semne înfricoșătoare din partea zeilor și arătări nemaivăzute de daimoni și glasuri rostind cuvinte rău prevestitoare, și izbutind astfel să supună poporul și să-i înmoaie înfumurarea prin teama superstițioasă de zei“²⁷.

Revenind la epoca lui Lucretius, am vrea să arătăm încă câteva exemple ale atitudinii contemporanilor lui Cicero față de religie.

După părerea lui Fowler, citat și de Mașkin²⁸, în corespondența lui Ci-

²² Augustinus, *op. cit.*, IV, 27.

²³ *Ibid.*, VI, 5.

²⁴ M. Charpentier, *op. cit.*, p. 232.

²⁵ A. Roth, C. Mare, I. Irimie, *Știință și religie*, Ed. științif., 1960, p. 25.

²⁶ T. Livius, *Ab urbe condita*, I, 19.

²⁷ Plutarh, *Numa VIII*.

²⁸ Fowler Warde, *Social Life at Rome in the Age of Cicero*, London, 1908, p. 319, apud N. A. Mașkin, *op. cit.*, p. 35.

culo nu ar exista vreun indiciu că atât el, cât și prietenii săi, sau uneori chiar omul de rând din epoca sa, s-ar fi călăuzit în acțiunile sale pe baza unui raport de dependență fără rezerve față de religie. Astfel, chiar la Caesar nu prea se semnalează încercări de a explica evenimentele prin prisma divinității sau sortii. Pe de altă parte, în epoca lui Lucretius se produc o serie de sacrilegii, care pe timpuri erau considerate grave, fără a întâmpina riposta așteptată. Să ne gândim numai la jefuirea unor obiecte, considerate drept sacre, în timpul guvernării lui Verres în Sicilia. În 62 se produce sacrilegiul săvârșit de Clodius, care, travestit în haină de femeie, pătrunde în casa lui Caesar, care deținea calitatea de Pontifex Maximus, pentru a-și da întâlnire cu soția acestuia. Ceea ce este interesant de reținut este faptul că chiar unii reprezentanți ai aristocrației, intervin pentru mușamalizarea cazului. Chiar și Cicero, la început, avea o atitudine mai conciliatoare în această problemă, abia mai târziu își schimbă punctul său de vedere, când afacerea ia un colorit politic. Just remarcă N. A. Mașkin²⁹ că „partea conservatoare a castei senatoriale caută să respecte și să mențină obiceiurile și tradițiile religioase, dar aceasta nu din motive de religiozitate sinceră, cât din considerente politice. „Raționalismul începe să pătrundă din ce în ce mai mult în rândurile poporului. Superstițiile, prejudecățile decurgeau din credința că tot ce se întâmplă în natură și societate este o manifestare a unor ființe supranaturale, potrivit cărora anumite întâmplări, oricât de neînsemnate în aparență, puteau, chipurile, să influențeze, să determine evenimentele din viața oamenilor.

Superstițiile erau doar o variantă a credinței în supranatural, religia însăși fiind o superstiție. La Lucretius noțiunea de religie este de fapt sinonimă cu cea de superstiție. Superstiția este „religia celor mulți“, care de multe ori și-au păstrat credințele cele mai primitive. Operele unor scriitori și poeți remarcabili din secolul I î. e. n. reflectă superstițiile care circulau în cele mai variate forme, în legătură cu diferitele fenomene ale naturii, în legătură cu viața omului, cu moartea, cu viața de dincolo de mormânt etc. Voi prezenta spre exemplificare numai câteva din acestea.

În legătură cu eclipsa de soare, se susținea că soarele se întunecă fiindcă „nu poate suferi nelegiuirile oamenilor“³⁰.

Eclipsa de lună se explica prin „asaltarea lunii de duhuri necurate care intenționează s-o devoreze“. „Spiritele rele“, cu ocazia unor asemenea eclipse, trebuiau alungate, producându-se niște zgomote infernale pentru a le înfricoșa. Tacitus, mai târziu, în „Annales“, vorbește despre un „tămbălău“ produs de legiunile panonice în anul 14 î. e. n. cu ocazia unei eclipse de lună³¹.

„Făcînd așadar, zgomot cu sunete de aramă, de trâmbițe și de goarne, se bucurau și se întristau după cum luna se lumina sau se întuneca... Și cum mințile, o dată impresionate, alunecă repede spre superstiție, ei începură să se vaiete că zeii le erau potrivnici...“.

²⁹ N. A. Mașkin, *op. cit.*, p. 26. Cf. Clovis Lamarré, *Histoire de la littérature latine*, Tome II, Paris, 1901, p. 466.

³⁰ Verg., *Georg.*, I, 446 et sqq.

³¹ Tacit., *Annal.*, I, 28; Cf. T. Livius, XXVI, 5, 9.

Cometele erau și ele considerate ca prevestitoare de mari nenorociri³². Tacitus în „Annales“ arată că, „atunci când se arătau cometele, ele prevesteau schimbarea domnilor și domniilor“³³.

Bufoaia aducătoare de nenorociri apare la Vergilius³⁴, la Ovidius³⁵, la Plinius³⁶. Ea era considerată un monstru nocturn — după Plinius —, care nu se aude cîntînd, ci numai gemînd. De aceea cînd ea se arăta în orașe și mai ales ziua, această împrejurare se considera ca cea mai înfiorătoare prevestire de nenorocire.

Iată cîteva metode de tratare a bolilor, descrise mai tîrziu și de Plinius: „Oasele de mort se împlîntau în carnea dobitoacelor, contra umflăturilor“³⁷.

Cu funia spînzuratului se legau oamenii la cap pentru ca să le treacă durerile³⁸.

Unghiile tăiate de la picioarele unui bolnav de friguri și lipite pe ușa altuia, înainte de răsăritul soarelui, transmiteau boala persoanei pe a cărei ușă erau lipite³⁹.

La aceste superstiții de largă circulație, atestate de scriitorii timpului sau de cei de mai tîrziu, se mai adaugă și un noian de superstiții introduse odată cu cucerirea Orientului de către romani.

Superstițiile orientale pătrundeau pe căile cele mai variate, fiind aduse de sclavii de origine orientală, de negustorii veniți din provincii, de soldații care au participat la diversele campanii etc. Adorarea unor zeiță, ca de pildă a „Marii Zeițe“ despre care vorbește și Lucretius⁴⁰, s-a bucurat de asentimentul senatului și a avut o largă popularitate. Cultul legat de această zeiță s-a cunoscut și la cucerirea Phrygiei (Pergamului) de către romani în anul 129 î.e.n.⁴¹. Pătrund și alte culte, ca de pildă al lui Dionysos, cultul lui Isis (care a fost interzis), al lui Serapis⁴² și chiar cultul lui Iehova etc.

De asemenea circulau diferite versiuni în legătură cu „sfîrșitul lumii“, despre care se credea, după unii, că va avea loc în 83, iar după alții în 63. Aceste preziceri se bazau pe cărțile sibiliene, sau pe „credințele etruscilor“⁴³, pe versurile „thyreniene“⁴⁴ etc., semnalate și de Lucretius.

Adepții cultelor mistice orientale, după cum observă Mașkin⁴⁵, erau îndeosebi reprezentanții păturilor inferioare și mijlocii, dar nici cercurile

³² Verg., *op. cit.*, I, 487, 488; Aeneis X, 272—273.

³³ Tacit., *Annal.*, XIV, 22 ;XV, 47.

³⁴ Verg., *Aeneis*, 462—463.

³⁵ Ovid., *Metam.*, V, 8, 41, 42.

³⁶ Plin., *Hist. nat.*, X, 16.

³⁷ *Ibid.*, XXVIII, 8.

³⁸ *Ibid.*, XXVIII, 45, 46, 48.

³⁹ *Ibid.*, XXVIII, 86.

⁴⁰ Lucr., *De rerum nat.*, II, 597.

⁴¹ Philippson, *Zur epikureischen Götterlehre*, „Hermes“ LI (1916, pp. 567—568).

⁴² Lucr., *De rerum nat.*, II, 598—645.

⁴³ *Ibid.*, VI, 381 et sqq.

⁴⁴ *Ibid.*, VI, 379; 400—403; 417—420.

⁴⁵ N. A. Mașkin, *op. cit.*, p. 27.

dominante ale societății romane nu erau imune față de asemenea influențe. Uneori raționalismul se îmbina cu diferite credințe, preziceri etc.

Iată „profilul religios” al societății romane în care Lucretius își desfășoară lupta sa, lovind în înseși temelile statului, care se baza pe religie. Să nu uităm că nici n-a trecut un timp atât de îndelungat când datorită superstițiilor ajunse la paroxism, se practicau și sacrificii omenești. Titus Livius⁴⁶ ne relatează că, după bătălia de la Cannae, în anul 216, au fost îngropați de vii, în Forum, un grec și o femeie galică.

Intenția lui Lucretius era aceea de a elibera pe concetățenii săi de teroarea pe care o exercitau religia și superstițiile asupra cugetelor lor, de a-i vindeca de astfel de patimi care — după părerea lui — sînt cauzele frământărilor sîngeroase, ale luptelor și războaielor civile din vremea sa.

Fundamentul sistemului său filozofic este doctrina lui Epicur, el fiind discipolul și continuatorul lui Epicur. Marx, în teza sa de doctorat „Deosebirea dintre filozofia naturii a lui Democrit și filozofia naturii a lui Epicur”, îl consideră pe Lucretius ca un admirabil maestru al „răspîndirii luminii” în lumea antică, un materialist, un dialectician și un ateu eminent⁴⁷. Încă înaintea apariției poemului lui Lucretius, o mare circulație aveau în societatea romană concepțiile epicureiste, care au dat lovituri nimitoare religiei.

Dintre toate filozofiile grecești, după cum este nevoit să recunoască și Cicero⁴⁸, epicureismul s-a răspîndit cel dintîi în Italia romană. El devenise extrem de popular. Discipolii și prietenii lui Epicur, spune Diog. Laertius⁴⁹, erau extrem de numeroși. Epicureismul dăduse prima lovitură vechii religii romane, mărturisește Cicero⁵⁰. Primii autori de lucrări filozofice la Roma au fost epicureenii: Amafinius, care a scris primul tratat de filozofie în latinește și despre care vorbește Cicero în Tusculanele⁵¹, Rabirius, despre care ne informează Cicero în Academicile sale⁵² și Catius Insuper, despre care Cicero ne relatează în scrisorile⁵³ sale. Apariția lucrării lui C. Amafinius, consacrată epicureismului, la sfîrșitul secolului al II-lea, a avut un succes enorm, contribuind la răspîndirea acestei doctrine în întreaga Italie.

Nu numai Grecia și Italia, subliniază Cicero, dar și lumea barbară a fost zguduită de epicureism. „Poporul este cu ei”, recunoaște Cicero⁵⁴. Deci, epicureismul pătrundea și în rîndurile maselor, nemaivorbind despre oamenii instruiți.

În zadar adversarii epicureismului de toate nuanțele căutau să stăvilească răspîndirea acestei doctrine, ea n-a putut fi nimicită, nici nu era

⁴⁶ T. Livius, XXII, 57.

⁴⁷ V. S. Svetlov, *Szov, Jub. Mă.* p. 91.

⁴⁸ Cic., *De fin.*, II, 4, 12.

⁴⁹ Diog. Laert., X, 9.

⁵⁰ Cic., *Tusc.*, 4, init; *Acad.*, 1, 2; *Ad fam.*, XV, 9.

⁵¹ Cic., *Tusc.*, 4, 3.

⁵² Cic., *Acad.*, 1, 2.

⁵³ Cic., *Ad fam.*, XV, 19.

⁵⁴ Cic., *Tusc.*, 4, 3, 6 et sqq. „Post Amafinium autem multi eiusdem aemuli rationis multa cum scripsissent Italiam totam occupaverunt.”

⁵⁵ Cic., *Tusc.*, 4, 3; *De fin.*, II, 15.

posibilă o sustragere a societății de sub influența ei, fiindcă era o ideologie a progresului, care exprima tendința obiectivă a societății spre progres, chiar dacă nu s-au coapt încă condițiile pentru rezolvarea contradicțiilor sociale⁵⁶. Ceea ce caracteriza această doctrină era simplitatea ei, caracterul ei practic, dezbrătat de speculațiile, de subtilitățile dificile ale celorlalte filozofii. Cicero însuși este nevoit să recunoască „ce instrument extrem de clar, simplu și drept spre viața fericită”⁵⁷ era epicureismul. Poate fi adus oare un elogiu mai mare epicureismului decât chiar de către un dușman al său? Fără îndoială că și pe Lucretius l-au captivat aceleași calități ale doctrinei epicureice: claritatea ei, simplitatea unei concepții atât de grandioase, mai cu seamă justetea ei.

Diferite personalități ale timpului s-au apropiat de doctrina epicureană, ca L. Piso, L. Manlius Torquatus, C. Velleius, C. Cassius, care, împreună cu stoicul Brutus, a fost unul din asasinii lui Caesar, C. Vibius Pansa, T. Pomponius Atticus, prietenul lui Cicero ș. a.

Ceea ce îngrijora clasele dominante nu era faptul că epicureismul și-a găsit aderenți în rândurile păturilor conducătoare, care și așa nu mai dădeau multă crezare superstițiilor, ci răspândirea epicureismului în păturile de jos ale societății. Deși Cicero disprețuia pe primii filozofi epicureici pentru stilul lor „grosolan”, totuși și-a dat seama că filozofia epicureană și datorită stilului popular în care era scrisă a devenit accesibilă maselor. Din punctul de vedere al „stilului” lor nici Lucretius nu-i aprecia pe epicureeni prea mult, fiindcă el se considera „primul roman” capabil să traducă în limba latină învățăturile lui Epicur⁵⁸. Dar „stilul” în care erau scrise aceste lucrări era doar un element cu totul neesențial, față de conținutul lor antiobscurantist.

Pentru a arăta ecoul pe care-l aveau concepțiile lui Epicur în rândurile maselor mă voi folosi de un exemplu pe care-l citează Cogniot⁵⁹, din Lucian, deși acțiunea se petrece în sec. II î.e.n. Este vorba despre „Alexandru sau profetul mincinos”. Față de excrocheriile acestuia, bazate pe superstițiile oamenilor din popor, epicureeni au luat atitudine și, sub impulsul acestora, oamenii simpli au început a-și da seama că Alexandru sub masca religiei caută să-i inducă în eroare. Epicureenii preiau conducerea luptei mulțimii contra superstiției. Dar, la început, arată Lucian, „pentru nepricepuții aceia... șarlatania lui Alexandru a însemnat o minune, un lucru pe care mintea nu-l poate cătuși de puțin înțelege⁶⁰. Alexandru, cu o mare agerime a minții, proorocea și răspundea în numele zeului, îmbinând presupunerile cu născocirile... Fusese hotărât un preț pentru fiecare oracol: o drahmă și doi oboli... Dornici să-și cunoască viitorul, oamenii plăteau dintr-o dată câte cincisprezece oracole⁶¹. Cum,

⁵⁶ Guyan, *op. cit.*, pp. 10.

⁵⁷ Cic., *De fin.* I, 18: „O praeclaram beate vivendi et apertam et simplicem et directam viam!” Cf. Marin O. Lișcu, *Etude sur la langue de la philosophie morale chez Cicéron*, Paris, Belles Lettres, 1930, pp. 7—9.

⁵⁸ Lucr., *De rerum nat.*, V, 336—337; Cf. G. Cogniot, *Lucretius. De la nature des choses*, Paris, Ed. Soc. 1954, p. 23.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ Lucian, *Alex.*, 21, în trad. lui N. Barbu.

⁶¹ *Ibid.*, 23.

însă, mulți dintre oamenii cu judecată, mai cu seamă ucenicii lui Epicur, trezindu-se că dintr-o beție adâncă, și-au dat mîna împotriva lui Alexandru și, încetul cu încetul, prin cetăți oamenii au început să-și dea seama de toate înșelătoriile pehlivanului și de înscenările sale, acesta a vestit o proorocie înspăimîntătoare, prin care urmărea să lovească în vrăjmașii lui... Ca să nu lungesc vorba, Alexandru ducea un război înverșunat, fără de cruțare, împotriva lui Epicur. Era foarte îndreptățit s-o facă, deoarece un șarlatan și un iubitor de scamatorii magice, vrăjmaș al adevărului, nu s-ar fi putut mai cu temei război cu altcineva decît cu Epicur, cu bărbatul care a pătruns natura lucrurilor, singurul care a pătruns adevărul cuprins în ele⁶².

Sistemul filozofic al lui Lucretius este o dezvoltare creatoare a concepției lui Epicur în condițiile societății romane și pe drept cuvînt poate fi considerat ca cea mai înaltă oucerire a spiritului științific pe care ni l-a transmis antichitatea. Filozofia lui Lucretius exprimă obiectiv tendința forțelor progresiste aflate în luptă. După unii, sistemul lucretian exprima doar interesele clasei căreia îi aparținea. Pentru aceasta nu este lipsit de interes a se vedea din ce categorie socială făcea parte Lucretius. În această direcție păreri sînt controversate. După părerea lui Mommsen⁶³ și Mașkin⁶⁴, Lucretius s-ar trage din vîrfurile societății, după alții ca Fr. Marx⁶⁵ și Mewaldt⁶⁶, Lucretius era considerat ca avînd originea de sclav. Totuși, cel mai verosimil este faptul că Lucretius făcea parte din ordinul equestru⁶⁷, care față de aristocrația romană era o categorie progresistă; dar concepția sa despre lume, după părerea noastră, nu exprimă exclusiv interesele acestei categorii, așa după cum afirmă acest lucru Cogniot⁶⁸ ci se ridică cu mult deasupra clasei din care face parte și exprimă tendința fundamentală a epocii sale. Definierea idealurilor lui Lucretius ca o ideologie a păturii cavalerilor pare să fie o concepție îngustă și din motivul că stratul cavalerilor nu avea o structură omogenă: din el făceau parte fii de senatori, militari, scribi, diverși antreprenori, cămătari, negustori etc. Este neîntemeiat de a se vorbi despre „o concepție despre lume a cavalerilor”. După Mașkin, Lucretius „reflectă starea de spirit a cercurilor culte ale societății romane”⁶⁹.

Lucretius declară război „religiei”, chiar în sensul său etimologic, adică împotriva subjugării, înlănțuirii, legării omului de ritualuri, temeri religioase. Este o deosebire însă, de pildă, între Lucretius și între Vergilius, în ceea ce privește atitudinea lor față de religie. Deși Vergilius, în Georgicele⁷⁰ sale își exprimă via sa admirație pentru Lucretius, făcînd

⁶² Ibid., 25.

⁶³ Mommsen Th., *Römische Geschichte*, III, Berlin, p. 579.

⁶⁴ N. A. Mașkin, *Istoria Romei antice*, Ed. de Stat, Buc., 1951, pp. 259—260.

⁶⁵ Fr. Marx, *De aetate Lucretii*. „Rheinisches Museum”, 43 (1888), p. 160, apud Kiss G., *op. cit.*, p. 10.

⁶⁶ Grünfeld—Hari, „Egyetemes Phil. Közlöny.” 1933, pp. 34—37.

⁶⁷ Cogniot, *op. cit.*, p. 19.

⁶⁸ Ibid., p. 20.

⁶⁹ N. A. Mașkin, *op. cit.*, p. 34.

⁷⁰ Verg., *Georg.*, II, 490 et sqq: Felix qui potuit rerum cognoscere causas. Atque metus omnes et inexorabile fatum Subiecit pedibus, strepitumque Acherontis avari!

aluzie la pasajele în care acesta îl preamărește pe Epicur⁷¹, el își caută consolarea în „pietas”, care pentru Lucretius are o altă accepție. Vergilius își caută liniștea sufletească prin asaltarea cerului, prin apoteozarea „zeului pământesc”, a lui August. Și Lucretius folosește noțiunea de „pietas”, dar o dezgolește de sensul său religios. Lucretius înțelege prin „pietas” purtarea cuvenită față de patrie, liniștea sufletului⁷².

Ideea fundamentală, după părerea noastră, în poemul lucretian este libertatea, eliberarea omului, și aceasta pe baza cunoașterii cauzelor fenomenelor, pe baza cunoașterii legității proceselor, fiindcă numai în felul acesta se poate elibera omul de teama permanentă care-l frământă, de grija care-l obsedează continuu. Sînt numeroase pasaje în opera lui Lucretius în care apare necesitatea eliberării omului de grija, de frică, de teamă⁷³. Argumentele pe care le folosește Lucretius pentru combaterea religiei sînt cele ale dascălului său Epicur, păstrîndu-și totuși originalitatea sa; opera sa este pur romană, pentru că în ea se oglindesc trăsăturile fundamentale ale societății sale. Liniștea sufletului se poate obține prin înțelegerea fenomenelor naturii, numai aceasta ne poate scăpa de superstiție, despre care spunea și Cicero: „niciodată nu poate fi liniștit cel care a fost contaminat de această”⁷⁴. Dar pentru o interpretare justă a fenomenelor din natură este necesară o concepție materialistă justă despre lume. Deja Epicur a subliniat că numai slujind filozofia se poate ajunge la libertate⁷⁵. Firește, Epicur a înțeles prin aceasta, slujirea filozofiei materialiste.

Meritul principal al lui Lucretius constă în faptul că el a sesizat și a preluat elementul esențial al sistemului lui Epicur: problema raportului dintre libertate și necesitate. Problema libertății și necesității, după părerea noastră, ocupă un loc principal în concepția lui Lucretius.

Necesitatea are o bază obiectivă, ea se bazează pe mersul obiectiv al legilor din natură și societate. Necesitatea exprimă în același timp tendința fundamentală a dezvoltării, care își croiește drumul printr-o serie de întâmplări. Libertatea este determinată de gradul de cunoaștere a necesității. În concepția lui Epicur acest raport dintre libertate și necesitate constituie o idee esențială a sistemului său. Marx, în teza sa de doctorat⁷⁶, stabilește deosebirea care există între sistemul lui Epicur și Democrit în această direcție, spulberînd în felul acesta părerile lui Cicero⁷⁷ și ale lui Plutarh⁷⁸, după care fizica lui Epicur este identică cu cea a lui Democrit. Fundamentarea ontologică a libertății în concepția lui Epicur este negarea necesității absolute, negarea determinismului fatalist care și găsește expresia în devierea atomului de la linia dreaptă. Aceasta, după concepția lui Marx, constituie fundamentul sistemului epicureean. De două

⁷¹ Lucr., *De rerum nat.*, I, 62—71; 78—79.

⁷² Ibid., III, 85—86.

⁷³ Ibid., II, 17, 44; III, 79, 461, 824, 992, 1049; V, 46, 205; VI, 34. Cf. Hegedüs István, *Lucretius Carus*, în „*Athenaeum*,” Budapest, Magy. Tud. Akad. 1894, p. 91.

⁷⁴ Cic., *De fin.* I, 60; „qua qui est imbutus, quietus esse nunquam potest.”

⁷⁵ Seneca, *Epist.* 8.

⁷⁶ K. Marx, *Differenz der demokratischen und epikureischen Natur-Philosophie*, „*Marx-Engels Gesamtausgabe*”, Frankfurt a. M., 1927, vol. I, pp. 7—144.

⁷⁷ Cic., *De nat. deor.*, I, 26.

⁷⁸ Plut., *De placit. philos.*, V, 235.

mii de ani încoace, arată just Garaudy⁷⁹, toate filozofiile s-au legat tocmai de această problemă. În teoria despre „clinamen” (deviere), Epicur și Lucretius au legat pentru prima oară noțiunea de hazard cu cele de necesitate, libertate și determinism.

Libertatea la Lucretius are o bază obiectivă, ea se bazează pe cunoașterea legilor obiective. În natură nu există haos, nici miracol, nici intervenție divină, naturii îi sînt inerente legi fixe, imuabile, care acționează uniform, fenomenele își au cauzele lor care produc anumite efecte, cauzele și efectele stau într-o strînsă înlănțuire. La Lucretius găsim foarte frecvent folosite noțiunile de „foedera naturai”, „rationes”, „leges”, pentru a arăta legitatea fenomenelor. Un număr infinit de elemente, mereu aceleași, există în veșnicie; legile naturii fac ca aceste elemente să se combine și să se separe, dar aceste combinații, aceste separări sînt riguros determinate. „Toate ce-s obișnuite să vină prin naștere în viață, veac după veac se vor naște urmînd neclintit rînduiala. Viața-și vor duce, vor crește, vor fi în deplină putere, După cum datu-s-a lor prin a firii statornică lege”⁸⁰. Iată, în acest pasaj apare noțiunea de „foedera naturai”, noțiunea de „condicio” în care se nasc, se dezvoltă lucrurile (ceea ce are obiceiul a se naște, se va naște în aceleași condiții, va trăi, va crește și se va întări după cum i-a fost statornicit prin lege). Arătînd caracterul obiectiv al lucrurilor, Lucretius arată că nici o forță venită dinafară nu este capabilă să schimbe această ordine. „Suma (totalitatea) lucrurilor nu poate fi modificată prin nici o forță (nec rerum summam commutare ulla potest vis); nu există nici un loc în afara universului în care, eliberîndu-se din necuprins, s-ar putea refugia vreo formă de materie și nici nu e de unde să vină vreo putere necunoscută, care să schimbe ordinea în natură și să schimbe mișcarea”. Atragem atenția și aci asupra caracterului obiectiv al legilor, exprimat atît de categoric prin excluderea unei forțe externe, a divinității. De asemenea și ideea materialității lumii, și imposibilitatea de a se sustrage legilor inerente apare pregnant „nam neque, quo posset genus ullum materiai effugere ex omni...” și, în sfîrșit, există încă o idee extrem de prețioasă, anume: mișcarea ca modul de existență a materiei, mișcare care se desfășoară și ea în mod legic și ca atare nu poate fi schimbată „neque... queat... nova vis et vertere motus”⁸¹.

Lucretius se referă la legitatea lucrurilor cînd arată că fiecare cauză nu poate produce decît un efect determinat... „ceea ce pot și ceea ce nu pot lucrurile... rămîne stabilit de legile naturii” („et quid quaeque queant per foedera naturai, quid porro nequeant, sancitum quandoquidem extat...”)⁸².

⁷⁹ R. Garaudy, *Libertatea*, Buc., Ed. Pol., 1958, pp. 58—59. Cf. Al. Tănase, *Libertate și necesitate*, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1960, pp. 24—27; Guyau, *op. cit.*, pp. 70—80.

⁸⁰ Lucretius, *De rer. nat.*, II, 300—302 „et quae consuerit gigni gignentur eadem condicione, et erunt et crescent vique valebunt, quantum cuique datum est per foedera naturai”, în trad. D. Murărașu.

⁸¹ *Lucr.*, *De rer. nat.*, II, 303—307.

⁸² *Ibid.*, I, 586.

H. Bergson⁸³ în partea introductivă a lucrării sale, legitatea diferitelor fenomene o vede exprimată la Lucretius în abundența folosirii lui „certus“, „dispositus“, „finitus“, a noțiunilor de „ratio“, „terminus“. „Certum ac dispositumst ubi quicquid crescat et insit“ („O ordine fixă asigură fiecărui lucru locul unde el trebuie să crească și să stea“⁸⁴). Nu arareori legitatea fenomenelor se ascunde în noțiunea de „natura gubernans“, „natura creatrix“⁸⁵. Cu toate asemenea dovezi eclatante despre caracterul obiectiv al legilor, este curios că Patin conchide „că poetul epicurean (adică Lucretius) involuntar face mărturie despre existența providenței“⁸⁶. După părerea noastră aceasta nu poate fi decât o răstălmăcire a esenței concepțiilor lui Lucretius. Lucretius pornind de la legitatea diferitelor fenomene, exclude în general divinitatea, dă lovituri nimicitoare superstițiilor și obscurantismului de toate nuanțele. El reușește să dea o explicație unei serii întregi de fenomene, ce pînă atunci erau explicate prin prisma religiei. Astfel, de pildă, explicația pe care o dă tunetelor și fulgerelor este justă. El arată de ce fulgerul se vede mai repede și de ce abia după aceea se aude tunetul și remarcă just faptul că tunetul are o viteză mai mică decât lumina⁸⁷. O serie de explicații pe care le dă Lucretius unor fenomene din domeniul naturii sînt juste sau se apropie de adevăr, sau cuprind puncte de plecare pentru investigațiile de mai târziu.

La baza metodelor de investigație științifică stă observația, ipoteza, experimentul. După cum just observă H. Bergson⁸⁸, Lucretius nu se putea folosi decât de primele două. Așa se explică după Bergson amalgamul de adevăruri profunde și de erori, uneori puerile, care produc o impresie proastă unui fizician. Totuși, Lucretius a reușit să intuiască unele adevăruri pornind de pe pozițiile interpretării materialiste a fenomenelor, sustrăgîndu-se prejudecăților religioase, el s-a apropiat credem uneori pe baza bunului simț, spontan, de cunoașterea unor adevăruri.

Savantul sovietic Vavilov, se referă, de pildă, la un pasaj din Lucretius în care acesta vorbește despre mișcarea firelor de praful în razele soarelui. Vavilov arată că în acest caz Lucretius a intuit un asemenea adevăr științific, pe care l-a demonstrat știința abia cu 2000 de ani mai târziu: el a înțeles legitatea unui fenomen fizic, anticipînd pe Smolukovsk, Einstein și Perren⁸⁹. Subliniem faptul că descoperirea unor adevăruri sau intuiri lor de către Lucretius erau tot atîtea mijloace de eliberare a omului, de emancipare a lui din obscurantism, tot atîtea lovituri contra superstițiilor religioase.

⁸³ H. Bergson, *Extraits de Lucrèce avec un commentaire et des notes*. Paris, Delagrave, 1937, p. VI. Cf. Léon Robin, *La pensée grecque et les origines de l'esprit scientifique*, Paris, 1937, p. 389; Emile Bréhier, *Histoire de la philosophie*, Tom. I, Paris, Arcan, p. 336.

⁸⁴ Lucr., *De rer. nat.*, III, 792; Cf. *ibid.*, I, 75; *ibid.*, VI, 66; *ibid.*, II, 1040, *ibid.*: I, 880, *ibid.*: V, 55.

⁸⁵ Lucr., *ibid.*: I, 630; II, 1117; V, 1361; V, 78.

⁸⁶ Patin, *Etudes sur la poésie latine*. Tom. I. Paris: Hachette, 1900, p. 122.

⁸⁷ Lucr., *De rer. nat.*, VI, 164.

⁸⁸ Bergson, *op. cit.*, introducere, p. XXIV.

⁸⁹ Vavilov, *Fizika Lucrețija* II, p. 9–36, apud Kiss G., *op. cit.*, p. 26.

Dar, Lucretius, prin recunoașterea necesității, a legilor obiective, nu înțelegea absolutizarea necesității, care duce de fapt la fatalism. Este just a se recunoaște caracterul legic al dezvoltării, dar este profund greșit de a condamna pe om la neputință în fața acestor legi, de a-l considera un instrument neputincios al acestora, ceea ce duce inevitabil la un fatalism religios. Vasile Conta făcea o distincție între determinism și fatalism. „Tocmai teoria fatalismului — zicea el — poate să alunge acea cauză de îndobitocire și de nepăsare, care este idealismul teologic, și astfel să lase mai multă putere în vigoare cauzelor acelor care împing pe oameni la neconținută lucrare și cugetare”⁹⁰. Conta folosește două noțiuni: fatalism în sens de determinism și fatalism în sens de destin.

Slăbiciunea fundamentală a concepției lui Democrit, pe care s-a străduit s-o învingă deja Epicur, și apoi Lucretius, a fost fatalismul radical al acesteia.

„E mai bine — spunea Epicur — să accepți legendele despre zei decât să fii sclavul necesității fatale a naturaliștilor. Căci mitologia ne lasă nădejdea unei înțelegeri cu zeii prin evlavie, pe când fatalitatea este inexorabilă”⁹¹. Lucretius, pentru a combate acel „fatum inexorabile”, preia de la Epicur ideea că atomii au o ușoară deviație (clinamen) în căderea lor, spontană și fără cauză exterioară. Deși această explicație este simplistă și neștiințifică, ea a dat o lovitură puternică fatalismului religios. Lucretius arată: „În această privință mai este un fapt, pe care noi dorim să ți-l facem cunoscut: în căderea în linie dreaptă, care trage atomii prin vid, mulțumită propriei lor greutate, aceștia la un moment nehotărît, într-un loc nehotărît, se depărtează atât de puțin de verticală cât să se poată spune că mișcarea lor se află schimbată”⁹². Atât Epicur cât și Lucretius socoteau că prin acest „clinamen” există posibilitatea sustragerii necesității fatale, că în această deviere rezidă izvorul libertății. Dacă întâlnirea atomilor ar fi în mod fatal determinată, în acest caz am putea conchide că toate legăturile cauzale sînt necesare și că nu există loc pentru hazard și libertate”⁹³.

După cum am mai arătat, această idee a devierii spontane de la linia dreaptă, care de fapt explică și automișcarea materiei infinite, a fost vehement atacată din partea adversarilor materialismului, fiindcă această idee a însemnat o nouă lovitură dată religiei. Dar ce forme a îmbrăcat această campanie împotriva devierii spontane? În primul rînd în operele lui Cicero și ale lui Plutarh mai tîrziu, se susținea că Epicur nu era orientat în problemele științelor naturii, dar voia să fie original. „În științele naturii, cu care el se fălește cel mai mult, este complet ignorant. El repetă cuvintele lui Democrit, modificînd doar foarte puține lucruri, dar, după părerea mea, fiecare modificare constituie o înrăutățire... Astfel, tot ce există bun la el, este luat în întregime din Democrit, iar lucrurile

⁹⁰ *Texte privind dezvoltarea gândirii social-politice în România*, vol. I, București, Ed. Acad. R.P.R., 1954, p. 365.

⁹¹ *Diog. Laert.*, X, 134.

⁹² *Lucr., op. cit.*, II, 216—225.

⁹³ *Al. Tănase, op. cit.*, p. 24.



pe care le modifică le strică⁹⁴. Adversarii epicureismului atacând pe Epicur îl atacă de fapt și pe Lucretius. „Modificările“ la care se referă ei este tocmai problema devierii spontane, aceasta era partea cea mai nevralgică pentru ei. Ei caută să-l contrapună pe Epicur și implicit și pe Lucretius lui Democrit, îmbrăcînd ofensiva lor într-o haină quasi principială. În realitate, concepția lui Epicur nu se poate contrapune concepției lui Democrit, ci este vorba doar despre o perfecționare a atomismului lui Democrit⁹⁵. Adevărul este că Democrit era foarte apreciat de epicureeni și îndeosebi de Lucretius. Plutarh afirmă chiar că Epicur se considera democritean⁹⁶. Epicur și Lucretius voiau doar să perfecționeze sistemul lui Democrit. Atît Epicur cît și Lucretius considerau că garanția fericirii omului constă în conștiința libertății interioare — în conștiința că el este liber de a alege o cale sau alta în viață. Atît Epicur, cît și Lucretius au vrut să demonstreze că omul nu este un instrument, o jucărie a legilor naturii, că există libertatea voinței, că există și hazard, dar acesta are o existență obiectivă. Cicero își dă seama de importanța devierii spontane cînd afirmă că: „Epicur crede că prin devierea atomului poate fi evitată necesitatea destinului“⁹⁷. Dar tocmai fiindcă înțelege că această deviere spontană are o semnificație deosebită pentru filozofia epicureană, o atacă vehement. „Așadar, cu toate că nu a indicat cauza care să provoace această deviere, totuși i se părea că spune un lucru grozav... Acesta (Epicur) mărturisește că el nu se poate sustrage destinului (necesității) absolute, decît dacă recurge la aceste devieri himerice (ticluite)“⁹⁸. Cicero dă devierii spontane calificativul de „commentitius“, adică născocit, închipuit, himeric, mincinos și-i reproșează lui Epicur faptul că nu indică cauza acestei devieri. Această atitudine a lui Cicero viza firește nu numai pe Epicur ci și pe discipolul lui, pe Lucretius. Marx, în teza sa de doctorat, îl apără pe Lucretius împotriva lui Cicero. „Cauza fizică pe care o cere Cicero ar duce din nou devierea atomului în sfera determinismului, de care tocmai trebuia să-l despartă. Apoi atomul nu este încă determinat atîta timp cît nu i s-a dat definiția abaterii. A întreba asupra cauzei acestei definiții este același lucru ca și a întreba asupra cauzei care transformă atomul în principiu, evident, o întrebare lipsită de sens pentru acela pentru care atomul este cauza a tot ce există și, deci, nu are cauză el însuși“⁹⁹.

Am arătat că fundamentul sistemului filozofic al lui Lucretius este libertatea. Dar la libertate nu se poate ajunge decît prin cunoașterea necesității. În teoria cunoașterii, Lucretius a dus o luptă dîrză contra scep-

⁹⁴ Cic., *De fin.*, I, 6, 17, 21.

⁹⁵ M. A. Dînnik, *Pentru un studiu marxist al materialismului antic*, în „Vestnik drevnei istorii“, nr. 4 din 1948; Cf. Luria S. I., *Democrit, Epicur și Lucretius*, din „Lucretius Despre natura lucrurilor“, Ed. Acad. de Științe din U.R.S.S., 1947, pp. 121—145.

⁹⁶ Plut., *Adv. col.*, 3.

⁹⁷ Cic., *De fato* X: „Epicurus declinatione atomi vitari fati necessitatem videtur“.

⁹⁸ Cic., *De fato*, XX: „Ita, quum attulisset nullam causam quae istam declinationem efficeret, tamen aliquid sibi dicere videtur... qui aliter obsistere fato fatetur se non potuisse, nisi ad has commentitias declinationes confugisset“.

⁹⁹ K. Marx., *op. cit.*, I, pp. 7—144.

ticismului „...cît privește pe aceia care cugetă că orice știință este cu neputință, ei nu știu nici dacă ea este cu puțință, fiindcă crezul lor este de a nu cunoaște nimic! Voi ocoli, deci, să vorbesc cu oameni care vor să umble cu capul în jos”¹⁰⁰. Dar cum poate să cunoască omul lumea? Pe baza datelor simțurilor sale. Pe baza concepției lui Lucretius simțurile omului reflectă veridic, adecvat realitatea obiectivă. Datele organelor senzoriale constituie criteriul adevărului¹⁰¹. Lucretius arată că imaginea greșită pe care ne-o facem uneori despre lume nu se datorește faptului că organele noastre de simț n-ar reflecta adecvat realitatea, ci faptului că noi adăugăm realității anumite elemente ale minții noastre, „opinatus addimus”¹⁰². Lucretius face o înșirare a erorilor care se pot comite cînd la datele furnizate de organele noastre de simț „addimus opinatus”¹⁰³. Argumentele pe care le aduce Lucretius sînt tot atîtea lovituri date scepticismului în problema cunoașterii¹⁰⁴. Dar Lucretius nu este un empirist vulgar, cum just remarcă Cogniot¹⁰⁵. Senzațiile reprezintă baza cunoașterii, dar nu dezvăluie toată cunoașterea. Treapta senzorială ne prezintă numai legăturile externe ale lucrurilor. Legile, esența lor, nu ni se dezvăluie decît pe treapta rațională. Cred că această idee este cel mai plastic redată în versurile: *hoc animi demum ratio discernere debet, nec possunt oculi naturam noscere rerum* (numai rațiunea este în măsură să rezolve probleme, și ochii nu pot cunoaște legile naturii)¹⁰⁶. Lucretius arată că datele cunoașterii nu pot fi considerate autentice decît dacă se bazează pe datele simțurilor; dar el arată și legătura care există între treapta senzorială și rațională. „Căci nu numai toată rațiunea s-ar nimici, dar și viața noastră ar lua sfîrșit de n-ar avea posibilitatea să se bazeze pe simțuri”¹⁰⁷.

Lucretius consideră scepticismul în domeniul cunoașterii o primejdie tot atît de mare ca și fideismul, de aceea îi acordă atîta importanță. Cicero a sesizat importanța cunoașterii în filozofia epicureană: „Ceea ce constatăm cu rațiunea noastră, aceasta se bazează pe simțurile noastre; care dacă sînt adevărate (reale), așa după cum ne învață doctrina lui Epicur, atunci orice lucru poate fi cunoscut și perceput... Dar fiind negată posibilitatea cunoașterii și știința, se pierde orice mijloc rațional de a trăi... Așadar din fizică se extrage de noi curajul contra fricii de moarte și statornicia contra fricii de superstiții, și liniștea sufletului, fiindcă lucrurile tainice nu ne sînt necunoscute”¹⁰⁸.

Deși, teoria cunoașterii a lui Lucretius are unele lacune, — de pildă nu rezultă cum prin practică se poate verifica cunoașterea, — totuși este

¹⁰⁰ Lucr., *De rer. nat.*, IV, 469—472.

¹⁰¹ Lucr., *De rer. nat.*, IV, 478—479: „Invenies primis ab sensibus esse creatam notitiam veri, neque sensus posse refelli”. Cf. Diog. Laert. X, 31; Plut., *De plac. phil.*, 4, 9.

¹⁰² Lucr., *De rer. nat.*, IV, 469—521.

¹⁰³ Ibid., IV, 379—386.

¹⁰⁴ Ibid., IV, 469—521.

¹⁰⁵ Cogniot, *op. cit.*, pp. 51.

¹⁰⁶ Lucr., *De rer. nat.*, 384—385.

¹⁰⁷ Ibid., IV, 508—509: „non modo enim ruat omnis, vita quoque ipsa concidat extemplo, nisi credere sensibus.”

¹⁰⁸ Cic., *De fin.*, II, 64.

deosebit de prețioasă, gândindu-ne la limitele timpului său. Dacă lumea poate fi cunoscută, dacă această lume se dezvoltă pe baza necesității, dacă nu există lucruri tainice, de nepătruns, totul avînd o cauză a sa, sînt asigurate și premisele libertății omului. Lucretius a deschis drumul libertății prin lupta sa contra superstițiilor, contra fatalismului religios. Deși teoria devierii spontane nu este o explicație prea științifică, totuși a constituit pentru epicureeni fundamentul unei doctrine riguros materialiste. Care sînt concepțiile principale ale eticii lui Epicur și Lucretius? Fundamentarea filozofică a încrederii în libertatea voinței: omul nu poate găsi fericirea în postura de jucărie în mîna destinului orb sau de rotiță neputincioasă angrenată într-un mecanism, unde totul se petrece cu o necesitate absolută, inflexibilă. Principala condiție și garanție se află în conștiința libertății sale interioare. Postulatul său etic se află în admiterea liberului arbitru, fără a renunța la materialism, deoarece „clinamen“ are un sens materialist¹⁰⁹.

Se pune întrebarea, doctrina lui Lucretius, care reprezenta forma desăvîrșită a filozofiei grecești și romane, care a sintetizat tot ceea ce avea mai bun, mai progresist, știința de pînă atunci, filozofie care exprima tendința fundamentală a epocii sale, ce ecou a avut în societatea română din secolul I î. e. n.? Vom face doar cîteva considerații în legătură cu aceasta.

Fiindcă în cursul expunerii noastre l-am citat în repetate rînduri pe Cicero, cred că nu este lipsit de interes a se vedea care a fost poziția acestuia față de epicureism, față de Lucretius. Este evident că Cicero avea o concepție idealistă despre lume, în care se conturau interesele clasei dominante. El a fost un dușman îndrjit al materialismului, al epicureismului, pe care-l atacă cu vehemență într-o serie de lucrări ale sale, îl lovește în părțile sale esențiale, ca de pildă în „teoria devierii spontane“ etc.

Cicero și-a dat seama de marea influență a filozofiei epicureene. În „De Finibus“ Cicero arată că imaginea lui Epicur, atît de dragă oămenilor, este păstrată nu numai pe picturi, dar este grefată pe pahare și pe inele¹¹⁰. Iar în aceeași lucrare Cicero se întreabă, de ce există atîția adepți ai lui Epicurus?¹¹¹ Sîntem convinși că Cicero însuși era în măsură să răspundă la această întrebare; deși n-a mărturisit acest lucru, totuși el și-a dat seama probabil în ce constă superioritatea acestei doctrine.

În ceea ce privește atitudinea lui Cicero față de epicureism, părerile sînt destul de controversate. Cred că putem face, fără a greși, o delimitare între convingerile intime ale lui Cicero, care de multe ori coincideau cu pozițiile epicureismului, chiar în problemele religiei și superstițiilor, fără a avea însă o concepție materialistă, și între poziția lui de om de stat, de reprezentant al intereselor clasei dominante, în care calitate își dă seama de primejdia pe care o prezintă ofensiva materialismului împotriva temelilor spirituale ale statului sclavagist. Cu alte cuvinte, se pare că Cicero ca gînditor e conștient de superioritatea și de eficiența ideilor ma-

¹⁰⁹ Cit. din Al. Tănase, *op. cit.*, p. 26.

¹¹⁰ Cic., *De fin.*, V, I, 3.

¹¹¹ *Ibid.*, I, 7, 25.

terialiste, dar pe de altă parte e convins că ele trebuie stăvilite în interesul statului. Cred că această atitudine a sa se poate urmări destul de bine. În primul rând nu este lipsit de interes că Cicero deschide discuții în lucrările sale asupra unor probleme de mare importanță, în care nu arăreori el își rezervă rolul de raportor, de obicei de pe pozițiile concepției academice, lăsând multe probleme nerezolvate („rem in medio reliquit”). Se discută probleme care exprimau starea de spirit a epocii: există zei? se ocupă ei de soarta omenirii sau sînt cu totul insensibili față de mersul lumii? Cicero își dă seama că auspiciile, cărțile sibiliene, ceremoniile religioase, nu sînt decît mijloace politice inventate de potentații zilei pentru a stăpîni masele¹¹². Credem că nu există un act de acuzare mai vehement împotriva superstițiilor, religiei, decît lucrările lui Cicero „De divinatione” și în parte „De natura deorum”. Dar chiar și în aceste lucrări se vede această duplicitate a lui Cicero: recunoașterea caracterului absurd al superstițiilor pe de o parte, dar recunoașterea necesității existenței lor în interesul unor „rațiuni superioare de stat”. Cicero, vorbind despre haruspici, auguri, îi etichetează cu epitetul de „impostori grosolani, șarlatani nerușinați, trîndavi, nebuni...”¹¹³ „Așadar divinația nu poate fi întrebuițată la nici unul din lucrurile care se pot percepe cu simțurile. Nu este necesară în acele probleme care sînt din domeniul științei”¹¹⁴. „Dacă divinația nu este necesară nici lucrurilor perceptibile cu simțurile noastre, nici pentru cele care constituie obiectul științei, nici pentru acelea care aparțin filozofiei... noi nu găsim nici un loc (rost) pentru divinație”¹¹⁵. „Nu este nimic mai nedemn de un fizician decît de a atribui o semnificație sigură lucrurilor nesigure”¹¹⁶. „Pe drept cuvînt, superstiția răspîndită pe tot globul a subjugat imbecilitatea omenească. Acest lucru s-a spus în acele cărți care vorbesc despre natura zeilor; ... căci se pare că vom aduce un mare serviciu nouă înșine și concetățenilor noștri dacă vom distruge superstiția pînă în rădăcinile ei. Dar eu vreau să se înțeleagă bine că prin dispariția superstiției nu va dispărea și religia. Datoria înțeleptului este de a apăra instituțiile strămoșilor noștri, păstrînd cultul și ceremoniile lor... De aceea, în măsura în care trebuie răspîndită religia, care este legată de cunoașterea naturii, în aceeași măsură trebuiesc extirpate toate rădăcinile superstiției”¹¹⁷. Credem că acest pasaj este extrem de caracteristic pentru a releva atitudinea lui Cicero față de religie. În primul rând ceea ce este interesant de semnalat este distincția pe care o face între „religio” și „superstitio”, ca și cum ar fi două noțiuni distincte. El își propune să distrugă superstițiile din rădăcini, dar nu și religia, care este legată de apărarea „instituțiilor strămoșilor”, adică de apărarea statului. Cicero merge așa de departe încît după ce arată întîi că superstițiile sînt incom-

¹¹² Cf. M. Charpentier, *op. cit.*, p. 238; Cf. Posch, A., *Cicero bölcséleti műveinek politikai jelentősége*, în „Egyetemes Philologiai Közlöny”, 1906, XXX, p. 674.

¹¹³ Cic., *De divinac.*, I, 58.

¹¹⁴ Cic., *ibid.*, II, 3.

¹¹⁵ *Ibid.*, II, 4.

¹¹⁶ *Ibid.*, II, 19.

¹¹⁷ *Ibid.*, II, 82.

patibile cu știința, este dispus să facă un compromis între „religio“ și între cunoașterea naturii: „... religio, quae est juncta cum cognitione naturae...“ (religia care este legată de cunoașterea naturii...).

Această dublă atitudine a lui Cicero, de a lua uneori în deridere superstițiile, dându-și seama de inconsistența lor, și apărarea religiei ca instrument de susținere a statului și ca armă de luptă contra maseilor, ținute în stare de obscurantism, este o trăsătură principală a lui Cicero. În „Pro Sestio“¹¹⁸, Cicero subliniază că fundamentul statului, care trebuie apărat, îl constituie „religia, auspiciile, puterea judecătorilor, legile, obiceiurile strămoșilor, justiția...“. În această cuvîntare Cicero atrage atenția că dușmanii statului disprețuiesc auspiciile prin care a fost întemeiată Roma și care stau la baza existenței statului. În „De legibus“¹¹⁹ Cicero apără instituția cea mai abjectă a divinației, deși o combătuse cu atîta vehemență în „De divinatione“; și de astă dată însă o consideră chiar o parte a „științei“.

În cuvîntarea sa „Despre răspunsul haruspilor“, Cicero se arată foarte respectuos față de auguri, de care și-a bătut joc în „De divinatione“, arătînd că sînt „vrednici de toate suplicilei cele care întreprind acțiuni contrare părerii augurilor“.

Foarte bine îl caracterizează pe Cicero în această problemă Lactantius¹²⁰: „Cicero își dădea bine seama, arată Lactantius, de falsitatea politeismului; dar după ce îl combătuse, el (Cicero) spunea că aceste discuții nu trebuie să aibă loc în public, căci ele ar putea distruge religia de stat“. Cu alte cuvinte, Cicero regretă atitudinea sa anterioară în legătură cu combaterea superstițiilor din „De divinatione“, îi pare rău de eventualele prejudicii pe care le-a adus religiei. Dar, de ceea ce se temea cel mai mult Cicero, era ca discuțiile să nu aibă loc public, adică să nu le cunoască masele, nu cumva scepticismul să se extindă și în popor și astfel să zdruncine temeliile *religiei de stat*, ca cel mai important element de suprastructură a societății de atunci. Nu este deci un fenomen întîmplător că Cicero atacă pozițiile epicureismului, oricîteori are ocazia, considerîndu-le primejdioase pentru interesele statului. În „De natura deorum“, Cicero pune clar problema: „Nu știu dacă oare prin distrugerea credinței față de zei... nu s-ar distruge chiar societatea?“¹²¹. Cicero în acest caz își dă seama că este vorba despre „temeliile societății sclavagiste“ pe care ar putea să le pericliteze o asemenea doctrină ca a lui Epicur. Cine ar putea să mai respecte asemenea zei care, conform concepției epicureismului, nu sînt decît un fel de structuri atomice mai fine, care trăiesc în intermundia, care nu se amestecă în viața oamenilor și n-au nici un rol la formarea lumii sau în mișcarea lor?¹²². S-ar schimba conținutul tuturor

¹¹⁸ Cic., *Pro Sest.*, 44.

¹¹⁹ Cic., *De leg.*, II, 13.

¹²⁰ Lactant. *Div. instit.*, II, 3, apud Charpentier, *op. cit.*, pp. 241: „Intelligebat Cicero falsa esse quae homines adorarent. Nam, cum multa dixisset, quae ad eversionem religionum valerent, ait tamen non esse illa vulgo disputanda, ne susceptas publice religiones disputatio talis extinguat“.

¹²¹ Cic., *De nat. deor.*, I, 2, 4.

¹²² *Epist. către Menekeus* I, 123—124.

categoriilor morale pe care clasele suprapuse le-au pus la fundamentul societății, ca „officium“ (datorie), „aequitas“ (dreptate), „dignitas“ (demonitate), „rectum“ (morală), „honestum“ (cinste).

Trencsényi-Waldapfel, în merituosă sa lucrare „Cicéron et Lucrèce“¹²³, încearcă să aducă o serie de argumente după care Cicero, într-o etapă a activității sale, ar fi avut o atitudine de solitudine față de epicureism și abia după bătălia de la Pharsale epicureismul apare în lucrările lui Cicero ca o primejdie amenințătoare la adresa statului; Trencsényi arată că în „De officiis“ abia Cicero ia o poziție categorică și deschisă împotriva acestei doctrine. În această problemă Trencsényi-Waldapfel își însușește poziția lui H. M. Howe¹²⁴. După Cogniot, nu este exclus ca Cicero să nu-și fi dat seama de la început de primejdia pe care o reprezintă epicureismul pentru interesele statului și așa s-ar explica atitudinea relativ binevoitoare față de epicureism, la început, a lui Cicero. Părerea noastră este următoarea: Cicero, în toate etapele vieții sale, datorită poziției sale de clasă, nu putea să fie decât un dușman al epicureismului. Chiar dacă în anumite momente, unele poziții ale sale au coincis cu cele ale epicureismului, aceasta nu înseamnă că el și-ar fi însușit o concepție materialistă despre lume. Cicero, deși, ca gânditor, spontan s-a apropiat de unele poziții juste, poziția sa de reprezentant al clasei dominante era precumpănitoare. Această concepție idealistă, Cicero a menținut-o pînă la sfârșitul vieții sale. Cu cîțiva ani înaintea morții sale, într-o scrisoare către Atticus, scria: „Este timpul să ne gîndim la viața aceea de dincolo de mormînt, nu la aceea de aici, care este atît de scurtă“¹²⁵.

Se mai pune o problemă mult discutată, dar după părerea mea nere-zolvată: ce influență a avut Lucretius asupra lui Cicero? Unii au căutat să găsească analogii între lucrările lui Cicero și Lucretius, de pildă între „De nat. deor.“ I, 9 și „De rerum nat.“ V. 156—175¹²⁶, sau Mașkin¹²⁷ între „Pro Sestio“, 42 al lui Cicero și analiza evoluției sociale din cartea a V-a a poemului lucretian. Este verosimil, pe baza analogiilor constatate și de Munro¹²⁸, Martha¹²⁹ și alții, că Cicero a cunoscut opera lui Lucretius. Totuși, problema este mult prea complexă ca s-o putem rezolva în cadrul acestui studiu. Realitatea este că Cicero nu prea face aluzii la Lucretius, deși Trencsényi¹³⁰, citînd un pasaj din „Tusculanele“ lui Cicero, în care acesta se miră de „insolența unor filozofi care-l venerază pe Epicur, ca

¹²³ Trencsényi-Waldapfel, *Cicéron et Lucrèce*, în „Acta Antiqua Academiae“ *op. cit.*, p. 355.

¹²⁴ H. M. Howe, *Amatius, Lucretius and Cicero*, în „American Journal of Philology“ 72 (1951), pp. 57—62, apud Trencsényi, *op. cit.*, pp. 355.

¹²⁵ Cic., *Ad Att.*, 10, 88: „Tempus est nos de illa perpetua, non de hac exigua vita cogitare“.

¹²⁶ R. Hirzel, *Untersuchungen zu Cicero's philosophischen Schriften*, Leipzig, 1877, p. 9—11.

¹²⁷ Mașkin, *op. cit.*, p. 33.

¹²⁸ E. Ragon, *Lucretius. De la nature. Livre V. Texte latin, avec une introduction et un commentaire*. Paris, 1897, pp. 24—26; Cf. H. A. Munro, *Lucretius. De la nature*. 1890, pp. 80—85 (note).

¹²⁹ Martha, *op. cit.*, pp. 229—247.

¹³⁰ Trencsényi-Waldapfel, *op. cit.*, p. 375.

pe un zeu", vede o aluzie făcută la adresa lui Lucretius. Faptul că Cicero păstrează o profundă tăcere asupra unei personalități atât de marcante ca Lucretius și chiar dacă face aluzie la el, îl consideră insolent, ne face să ne întărim convingerea că Cicero a avut o aversiune nu numai față de Epicur, dar și față de discipolul acestuia, Lucretius. Singurul elogiu pe care l-a adus Cicero lui Lucretius apare într-o scrisoare adresată la sfârșitul lui ianuarie 54, fratelui său Quintus, în care face următoarea observație: „Versurile lui Lucretius sînt așa cum scrii, pline de strălucirea puternică a talentului, dar dau dovadă și de o mare îndemînare artistică”¹³¹. Am insistat mai mult asupra lui Cicero fiind una dintre cele mai reprezentative personalități ale epocii din toate punctele de vedere.

Noi nu știm prea multe despre felul cum au fost privite concepțiile lui Epicur și Lucretius de către alte personalități marcante ale timpului, mai ales că aproape de loc nu se amintește numele lui Lucretius în operele acestora. Este neîndoios că această tăcere se datorește faptului că epicureismul fiind un atac politic împotriva religiei de stat, atașarea deschisă la o asemenea doctrină nu era lipsită de riscuri. Totuși influențele, deși nemărturisite ale epicureismului, sînt prezente. Voi arăta doar cîteva.

Deja anticii și-au dat seama cît de mult a fost influențat Vergilius de către Lucretius. Iată de pildă: A. Gellius¹³² menționează că Vergilius a imitat nu numai unele cuvinte, dar versuri și pasaje întregi din Lucretius. Iar Macrobius¹³³, în Saturnalele sale, indică concret versurile imitate de Vergilius, comparîndu-le cu ale lui Lucretius.

Și la Horatius găsim numeroase expresii care atestă cunoașterea lui Lucretius din partea acestuia. Este interesantă din acest punct de vedere lucrarea lui Weingaertner¹³⁴, în care acesta indică o serie de pasaje din Horatius de inspirație lucrețiană.

Ovidius de asemenea îl imită în unele versuri pe Lucretius și chiar are curajul să-l numească pe Lucretius, ceea ce contemporanii săi n-au făcut. „Versurile sublime ale lui Lucretius, spune Ovidius, vor pieri numai în ziua în care va pieri și universul”¹³⁵.

Există ecouri ale concepției despre lume ale lui Lucretius în operele unor mari personalități ale timpului. Deși poziția acestora este idealistă, totuși, ideile lucrețiene au avut un ecou în conștiința lor, în operele lor, chiar dacă n-au mărturisit-o, din cauza fricii față de August, față de clasele dominante, ai căror componenți erau.

Numai Lucretius a fost acela care și-a însușit fără rezerve învățăturile marelui său maestru, fără șovăire, dezvoltîndu-le mai departe în condițiile epocii sale.

Se pune întrebarea dacă concepția despre lume a lui Lucretius, acest monument grandios al antichității, a fost desăvîrșită? Pentru timpul său

¹³¹ Cic., *Q. Jr.* II, 9 (11), 3.

¹³² A. Gellius, *Noct. att.*, I, 27, 7; „non verba sola sed versus prope totos et locos quoque Lucreti plurimos sectatum esse Vergilium videmus.”

¹³³ Macrobius, *Saturn.*, VI.

¹³⁴ Ad Weingaertner, *De Horatio Lucretii imitatore*, in „Dissertationes Philologicae Halenses,” vol. II, Halis, 1876, pp. 47—50.

¹³⁵ Ovid., *Am.*, I, 15, 23.

a fost forma desăvârșită a spiritului uman. Poemul filozofic al lui Lucretius constituie cea mai completă și sistematică expunere a atomismului antic. Dar, meritul fundamental al lui Lucretius constă în faptul că el a fost un ateu militant. Pe baza învățăturii lui Epicur, pe baza datelor științelor naturii din vremea sa, pe baza raționamentelor sale originale, pe baza observațiilor sale subtile, încearcă să construiască un monument imperisabil: concepția materialistă asupra naturii și aceasta în condițiile unei lupte dirze contra religiei, superstițiilor.

Privită prin prisma materialist-dialectică, concepția filozofică despre lume a lui Lucretius avea și limitări. El nu a înțeles în suficientă măsură faptul că, alături de forțele naturii care provocau superstițiile, teama religioasă, există și forțe sociale, care la început le sînt oamenilor tot atît de străine și de inexplicabile și-i domină cu aceeași necesitate naturală ca înseși forțele naturii¹³⁶. Este adevărat că el scoate în evidență unele racile ale epocii sale, „goana după bogății, goana nebună după onoruri“ a potentatilor zilei¹³⁷, dar lui Lucretius îi era străină ideea transformării revoluționare a societății. Lucretius, datorită poziției sale de clasă, nu este un opozant al sistemului sclavagist¹³⁸, el nu luptă conștient pentru distrugerea temelilor orînduirii sclavagiste, deși obiectiv contribuie prin ideologia sa. El continuă să rămînă un ideolog al democrației sclavagiste, dar un reprezentant al tendințelor celor mai avansate ale epocii sale. Concepția lui Lucretius era chintesența a tot ceea ce a dat mai bun gîndirea filozofică din lumea antică. Flacăra ateismului iluminist aprinsă de Epicur și Lucretius continuă să lumineze și astăzi drumul omenirii spre progres.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СКЕПТИЦИЗМА В ОТНОШЕНИИ РЕЛИГИИ,
ОТРАЖЕННОГО В ЛИТЕРАТУРЕ ЭПОХИ ЛУКРЕЦИЯ

(Резюме)

Противоречия, существующие в римском обществе в I веке до н.э., усилившись, привели к обострению кризиса рабовладельческого общества. Этот кризис отразился и в идеологическом плане, в борьбе между материалистическими мировоззрениями, выражавшими главные стремления общества к прогрессу, не выходя, однако, из границ рабовладельческих отношений, и идеалистическими реакционными мировоззрениями, тормозящими ход развития общества. Важная роль во торможении развития общества, в сохранении установленного порядка принадлежала религии и суевериям этой эпохи. Религия стала вопросом политики, государственным учреждением. Вся общественная жизнь была подчинена религии; любое явление природы или любое событие рассматривались сквозь призму религии в соответствии с интересами господствующих классов. Все религиозные фикции, какими бы они ни были возмутительными с точки зрения разума, находились в полном соответствии с государственной политикой, пользовавшейся религией, и суевериями, как средством притеснения масс, чтобы держать их в состоянии обскурантизма. Большинство личностей как политические деятели того времени — относились по-особому к религии, и иначе в своей

¹³⁶ Fr. Engels, *Anti-Dühring*, ed. III-a, E.S.P.L.P., Buc., 1955, p. 350

¹³⁷ Lucr., *op. cit.*, III, 59—63.

¹³⁸ Cf. M. A. Dînnik, *op. cit.*, p. 131.

личной жизни. Относились скептически к вере в сверхъестественное, но по отношению к массам выставляли напоказ маску религиозности. Это двойственное отношение особенно чувствуется у Цицерона, признающего всю абсурдность и несостоятельность суеверий, но в то же время и необходимость сохранения религии, государственной религии, как средства притеснения масс. Цицерон даже пытается разграничить „суеверия“ и „религию“, понятия, которые у Лукреция являются синонимами. Цицерон заходит так далеко, что рекомендует вырвать с „корнем суеверия, но допускает необходимость сохранения религии, как даже средства „познания природы“. Цицерон ведет яркую борьбу против материалистических мировоззрений, в особенности против эпикуреизма, боясь, чтобы скептицизм не распространился в массах и не расшатал бы основы рабовладельческого государства, духовной защитой которого являлась религия. Между приближением, иногда невольным у Цицерона, рациональным путем, к некоторым материалистическим позициям, в то время как он сам не разделял материалистического мировоззрения, и между его позицией государственного деятеля, как представителя господствующих классов, охрана интересов высокостоящих классов являлась преобладающей. Автор настоящего исследования не согласен с некоторыми попытками разделить на „периоды“ отношение Цицерона к эпикуреизму, из чего следует что Цицерон вначале якобы относился сочувственно к эпикуреизму и только позднее открыто выступил против него. Цицерон, во все периоды своей жизни, был противником материализма. В этой обстановке Лукреций ведет борьбу против религии наступление, имеющее политический характер, т. к. оно объективно способствовало подрыванию духовных основ рабовладельческого строя, фундаментом которого являлась религиозный обскурантизм. Наступление Лукреция велось по двум фронтам: с одной стороны он бьет по религии устанавливая закономерность различных явлений, а с другой стороны, он борется против абсолютизации необходимости, приводящей к религиозному фатализму. В произведении Лукреция „De rerum natura; (о природе вещей), хотя и не в совершенной форме, отражается соотношение между необходимостью и свободой, освобождение человека путем понимания необходимости. Атеистическое мировоззрение Лукреция имело свои пределы. Он не отдает себе в достаточной мере, отчета, что суеверия и религия имеют своим источником и общественные силы, властвующие над человеком как и силы природы. Он не является революционером, противником рабовладельческой системы, вследствие ограничений его класса. Тем не менее его идеология отражает наиболее передовые стремления эпохи. Пламя просветительного атеизма, зажещенное Эпикуром и Лукрецием продолжает освещать и в наши дни путь человечества к прогрессу.

QUELQUES ASPECTS DU SCEPTICISME À L'ÉGARD DE LA RELIGION REFLÉTÉ DANS LA LITTÉRATURE LATINE DU TEMPS DE LUCRÈCE

(Résumé)

Les contradictions devenant plus aiguës au sein de la société romaine du 1^{er} siècle av. notre ère aggravèrent la crise de l'organisation esclavagiste. Cette crise se refléta aussi sur le plan idéologique, dans la lutte entre les conceptions matérialistes exprimant la tendance fondamentale de la société vers le progrès, sans sortir toutefois des limites posées par les conditions de l'esclavagisme, et d'autre part les conceptions idéalistes rétrogrades, entravant la marche de la société. Une des entraves importantes du progrès social à cette époque, qui tendaient à la conservation indéfinie de l'état de choses existant, fut la religion et les superstitions du temps. La religion devint alors un problème politique, une institution d'état; toute la vie publique était subordonnée à la religion, tout phénomène naturel, tout événement était interprété selon la religion et conformément aux intérêts des classes dominantes. Toutes les fictions religieuses, même les plus inacceptables pour la raison, répondaient à la politique d'état, qui utilisait religion et superstitions comme des instruments d'oppression des masses et de leur maintien dans l'obscurantisme.

La plupart des personnages du temps, comme le montre l'auteur, avaient une attitude différente envers la religion dans la vie publique et dans le privé: sceptiques quant

à la croyance au surnaturel, ils affichaient devant la foule un masque de religiosité. Cette duplicité est particulièrement frappante chez Cicéron, qui reconnaît le caractère absurde et inconsistant des superstitions, mais soutient en même temps la nécessité de maintenir la religion, religion d'état, comme instrument d'oppression des masses. Il tente même de faire une distinction entre „superstition“ et „religion“, notions qui chez Lucrèce sont synonymes. Cicéron va si loin qu'il prêche l'extirpation radicale des „superstitions“, tout en admettant la nécessité de conserver la religion comme moyen de „connaissance“ de la nature. Il mène une lutte acharnée contre les conceptions matérialistes, en particulier contre l'épicurisme, dans la crainte que le scepticisme ne s'étende dans les masses et ne mette en danger les fondements de l'état esclavagiste, dont l'arme spirituelle était la religion. Entre le rapprochement parfois spontané de Cicéron, par la voie rationnelle, de certaines positions matérialistes, sans qu'il eût une conception matérialiste du monde, et d'autre part sa position d'homme d'état comme représentant de la classe dominante, la sauvegarde des classes dites supérieures l'emporte. L'auteur n'est pas d'accord avec certaines tentatives de division en périodes de l'attitude de Cicéron envers l'épicurisme, selon lesquelles celui-ci aurait éprouvé, au début, une inclination pour l'épicurisme et n'aurait engagé que plus tard la lutte ouverte contre ce dernier. A toutes les étapes de sa vie, Cicéron fut un adversaire du matérialisme.

C'est dans ce climat que Lucrèce développa son offensive contre la religion, offensive de caractère politique prononcé, car elle a contribué objectivement à ébranler les fondements spirituels de l'organisation esclavagiste, avant tout l'obscurantisme religieux. Lucrèce mène la lutte sur deux fronts: d'une part il affaiblit la religion en démontrant que les divers phénomènes sont soumis à des lois, et d'autre part il combat l'attribution d'un caractère absolu, à la nécessité, caractère qui conduisait au fatalisme religieux. Dans l'ouvrage de Lucrèce „De rerum natura“ — encore que ce reflet ne soit pas parfait — se reflète le rapport nécessité et liberté, la libération de l'homme par la compréhension de la nécessité. La conception antireligieuse de Lucrèce avait aussi ses limites: il ne se rend pas suffisamment compte que superstitions et religion ont leur source aussi dans les forces sociales, qui oppriment l'homme dans la même mesure que les forces de la nature. Il n'est pas un opposant révolutionnaire du système esclavagiste, à cause de ses limites de classe. Néanmoins son idéologie reflète les tendances les plus avancées de son époque. La flamme de l'athéisme philosophique allumée par Epicure et Lucrèce continue aujourd'hui à montrer à l'humanité la voie du progrès.

EGY BÉCSBEN ELŐ ERDÉLYI MAGYAR NEMES KULTURIGÉNYÉRŐL

SZABÓ GYÖRGY

A Pókai Sárosi levéltár missilisei között¹ találjuk többek között Ozdi Ferenc két levelét, amelyek közül egyiket idősebb rokonához intézi, a másikat Sárosi Sámuelhez.² Mindkettő 1763-ban, Bécsben kelt, az első május 7-én, a második szeptember 9-én. Nem annyira irodalomtörténeti, mint inkább művelődéstörténeti értékkel bírnak: arra nézve bővítik ismereteinket, hogy a francia polgári forradalmat megelőző több évtizedes gazdasági, politikai és szellemi erjedés periódusában, miközben a nemesség kis hányada tisztán látta a társadalmi-politikai valóságot, és törekedett annak megismerésére, az óriási többség a léha szórakozásokat, széptevést, a külföldi majmolását tekintette életcéljának.

Hogyan élt Ozdi Ferenc?

Mint a levelekből kitér, elég régóta tartózkodik Bécsben, annyira, hogy úgy érzi, természete teljesen megváltozott s nem is akar „Erdélyi Csintalansági“-ra gondolni. Feltehető, hogy a „csintalanság“ valamilyen botrányos eset lehetett, amely miatt Ozdi jobbnak látta egy időre eltűnni hazulról, bár tettéért, úgymond, bocsánatot kért Domokos Antaltól.³

Ez az úgynevezett átalakulás azonban nem érintette a császárvárosban időző fiatalember igazi énjét: szokásai a nagyvároshoz idomultak; elleste a világiakra jellemző sima modort, de szemlélete, életfelfogása maradt a régi. Legfőképpen a gáláns szerelmi ügyek érdeklik, ezekről kérdezősködik a levelek címzettjeitől is. Egyik különösen ellenszenves vonása: lebecsülése mindennek, ami otthoni. Az „Erdélyi Sönheitokot“⁴ hasonlítani sem lehet a bécsiékhöz, akik valóságos „angyalok s diánák“; szórakozni igazában csak a bécsi színházakban és mulatóhelyeken lehet. Ozdi, mint írja, annyira megszerette a külföldi életet, hogy ha családja iránti szeretete nem ösztönözné, nem is gondolna többé a hazajövetelre. Ozdi teljesen a „felsőbb méltóságba helyezetttek“, vagyis az udvari s

¹ 1692—1821 feliratú doboz, XCVIII. csomó, az RNK Akadémiája Kolozsvári Történeti Intézetének Levéltárában.

² A címzett nevét Kelemen Lajos nyug. levéltári főigazgatónak a levél hátsó oldalára írt megjegyzése alapján ismerem.

³ Alsócsernátoni Domokos Antal ítélmester, aki éppen a levelet követő évben, 1764. május 12-én nyert báróságot. L. Gy. R., *Ósajtó*, „Genealogiai Füzetek“ 1903. 92. 1.

⁴ Helyesen: *Schönheit*. Ezt a szót Ozdi gót betűkkel írta.

tegyük hozzá, császárhű körök izléséhez alkalmazkodik, akik „tisztes Selsaftok“ gyakorlását⁵ nem ellenzik, sőt „az igen abstractus⁶ Emberről keveset tartanak“. Más szóval: a társas életben — udvari összejövetelek, bálók, szalonok — való ügyes és főleg simamodorú forgolódás alapján ítéli meg az egyént, akinek a karrierjét nem a rátermettség, hanem a társadalmi érintkezés indítja el.

Tagadhatatlan, hogy Ozdi Ferencnek kultúrigényei is voltak. Mindegyelőtt nyelvismereteit kell említenünk: beszélt románul⁷, franciául, az olaszt pedig olyannyira megszerette, hogy idejét teljesen ennek tanulmányozására fordította, bár inkább a franciával kellett volna foglalkoznia, „melly Udvarnális kedves“. Nyilván a hivatalos latin nyelv alaposabb elsajátításának gondolata lebegett előtte akkor, amikor szeptemberi levelében említi, hogy apjától egy „Párizspapai Dictionariumot“ kért, mert nagy szüksége van rá; reméli, hogy az ebesfalvi⁸ kereskedők a „Novemberi Sokadalomra“ elviszik a szótárt.

Szeptember 9-i levelében két kérésre válaszol. Említi, hogy Oratorius *Koltsár* című könyvét⁹ nem tudta még elküldeni a címzettnak, mert nem sikerült megtalálnia; utóbb azonban addig „studirozott... Császár Bibliotecájában“, míg rábukkant s rövidesen útra teheti.

A másik probléma: köszöni a farsangra szóló meghívást s ugyancsak meghívással viszonzozza; javasolja levelező partnerének, vegyen magához kétszáz aranyat, ennyi pénzzel jól lehet mulatni Bécsben: „...Redutokban, Szalokban, Apertaménekben, Operakban, Comediakban s mas egyéb jadro helyekben s Teatrumokon eo Fölsegeket is megnézheted mimodon Tántzolnak s ióltik az üdőt“.

A két levél, bár írójuk nem tartozik a nevezetes történeti vagy irodalmi személyiségek közé, érdekes kultúrtörténeti dokumentum.

FÜGGELÉK

Ozdi Ferenc két levele

1.

Bécs, 1763. május 7.

Edes Kedves Bátyám Uram!

Die 7ma Aprilis Sz. Lászlorol hozzám utasítani nem sallynállott Levelét Kedves Bátyám Uramnak örömmel vettem, s Szépen köszönöm idegen földön lévő véreol való meg emlékezéseit, meg vallom ugyan nem kevésse tsudálkozhattam eddig való hideg atyafiságán, hogy Személyemet nem ítélte érdemesnek tudósításával való meg látogatásra, de táplált oly reménység hogy ennek utánna Atyafisagos Levelével meg látogatni nem terheltetik, mellyeknek lejendő olvásása előttem minden üdőbe kelemetes lészén.

⁵ Nyilvánvalóan *Gesellschaft*, célzás a társasági életre.

⁶ Itt: *visszavonult*.

⁷ Levelében egy román közmondást is közöl, ez azonban nem bírja a nyomdafestéket.

⁸ *Erzsébetváros* (Dumbrăveni) régi neve; egykori fejedelmi székhely.

⁹ A *Koltsár* cím nagyon nehezen olvasható; a másik variánsnak, a *Kolzwár*-nak is ugyanennyi az esélye.

Irod Lelkem Bátyám, a Nagy Solymosi Kedves Atyánkfiának Kelemen Sigmondál alliatzban (sic)¹⁰ való léit, melyet Szivemnek tökéletes indulattából Szerentséltetek, Aso, Kapa s a nagy Harang valasza meg ökö, én ugyan részemről jollehet életemnek utolso piheneségig való Szivbeli gyászt visellyekis Szemellyetől lett veletlen meg válasomér, még se contradicálok: Néktek ugyan igaz nagy praejudiciomotokra léssen mivel Hitt Cselédgye, s könnyen neis engedgyetek másnak Attakirozni, Hazass (sic)¹¹ meg téis Edes Batsi mert tudode az régi Proverbium Szerent:¹² igaz ugyan hogy az érdemes Nemes Iffiak igen meg Szokták valasztani Házastársokra menendő Személyeket nemis ok nélkül mivel az rosz Párosodás nagy szerencsétlenség boldog ember pedig ki más kárán tanulhat.

Aszt ugyan merem írni, hogy az Erdélyi Sönheitokot¹³ az Bétsiekhez s Felső Ország-belielkhez nem lehet hasonlítani, mivel tsak árnyéka vagy az sem, itten többnyire az Fő Emberek Gyermekei minden stukjában¹⁴ majd anyalok¹⁵, s Dianák, ugyannyira, hogy akkár melly Nemes Iffiu contentuma Szerint való tisztességes. Arany időket tölthet vélek, igaz ugyan hogyha az Világgal bánni nem tud hamar meg égeti az Conversátiokkal a Házat s Erszényt is, de itt Szükséges mindenek felett egy kis tisztességes Francia Politica s az által ugy rendezni maga mulattságát, hogy hasznára s betsülletire Szolgáljon, ugyanis az magyar Iffiak nagyon Qualificálhatyák magokat tisztességes Selsaftokk¹⁶ gyakorlásával mellyet az felsőbb méltóságba helyhezettek sem ellenzenek, sőt az igen abstractus¹⁷ Emberől keveset tartanak. Igaz hogy ezernyi ezer resék vagynak minden Szempillantásba a roszrais, de ki ettől magát meg oltalmazza s maga jó aufirungjával¹⁸ másoknakis jó példát mutat, mind Isten s Emberek előtt érdemét, s jövendőbeli Szerentséniék (sic) állandóságát nagyon nevelheti. Nekem nevemis változott, de hid meg Edes Bátyám természetemet ugy annyira meg változtatta az idegen ország, hogy ha most látnál meg se esmernél külömbenis ugy meg változtam nem ohajtom Erdélyi Csintalanságimot mellyekről Domokos Antal Urat is meg követtem, s ugy annyira magához idesittetek az idegen. Helységek, kik nekem Edes Atyáker s Gyamoloker rendelték hogy ha Kedves Atyám s Atyámfiái Szeretetek nem Ösztönözne soha se kivanikoznám le.

En ha valamiben Kedves Bátyám Uramnak Szolgaltatara lehetek az üdö ugy hozván magával, mind eddig tapasztalhatta Házokhoz való Atyafiságomot; ez utánnis örömmönek tartom ha olly üdököt érhetek mellyben Szivességemet voltaképpen bizonyíthatom. Az Aszszonyt Sarosi Janosne Aszszony egész Házával ugy a Zászlortarto Bátyámot köszöntöm, Továbbra atyafisagaba ajánlott vagyok maradvan

Kedves Bátyám Ur(amnak)
igaz Alázatos Szolgája
Ozdi Ferencz m.propria

Béts V. Maji 1763.

Eredetiye a Pókai Sárosi család levéltárában (Román Népköztársaság Akadémiája Kolozsvári Történelmi Intézetének Levéltárában, Kolozsvár, volt Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltára), Missiles 1692—1821 doboz, XCVIII. csomó (1761—1790).

2.

Bécs, 1763. szeptember 9

Kedves Fötsem Vram!

De 8-a evoluti Mensis Augusti irt Levelét Kedves Eötsem Uramnak 19a ejusdem vettem vattyafi tisztelettel, s mind előbbi Levelemben meg irtam, az Kardot Ábrahám be

¹⁰ Alliance, vagyis házasság.

¹¹ Házasodj helyett.

¹² Itt közli Ozdi a már említett román közmondást.

¹³ Ezt a szót gót betűkkel írta Ozdi.

¹⁴ Talán a német Stück-ből.

¹⁵ Angyalok helyett, hibásan.

¹⁶ A.m. Gesellschaft, társaság.

¹⁷ Itt: visszavonult.

¹⁸ Aufführung, vagyis viselkedés.

ville, de még akkor Oratorius Koltsára¹⁹ nem tanálván azon könyv el maradt, appromittált igiretem Szerint mind azon által addig studiroztam ennek lehető meg Szerzésében hogy az Császár Bibliotecájában reja akadtam, mellyet data prima occasione le is küldök.

A Simény Ágnes Iffiu Aszszony Historiájának Deductiojára csak nem akarod magad adni, egy két Szoval említvén mellyet okoz nem egyéb, hanem hogy már Szivednek vigasztalását, és enyhülését nem remélheted, fajdalmidot ujittani nem is kívánod, ilyen az változando álnok Szerentsének mostohasága.

Farsángra valo Szives invitatiót Szerelmes Eötsém Csokolom, azon kéresednek bizonyosan eleget nem tehetek; tettik az egeknek, vélemis az idegen kenyérét, melly nekem igen édes, tovább is enni²⁰ s még egy néhány Farsángot ha Isten életemnek kedvez Bétsben töltek; hanem enis reciproce invitállak ide, hozz vagy 200 Aranyat magaddal, ne busully eléget fogsz látni, min soha nemis gondolkodtál, Redutokban, Szalokban, Apertaménekben, Operakban, Comediakban, s más egyéb jado helyekben s Teatrumokon eo Fölsegeket is megnézheted mimodon Tántolnak, s töltik az üdöt.

Atyám Uramnak irtam egy Párizpapai Dictionarium iránt, mellyet nékedis különösön ajánlok, az alkalmatosságot Bátyám Uram Levelében meg irtam, s ha errol quo Casu el maradnais az Novemberi Sokadalomra az előtt való Holnapban meg szoktak az Ebesfalvi Kereskedők indulni, kik által csalhatatlanul elis várom nagy Szükségém lévén rejá.

Tudósits Lelkem Samum mikor volt Baro Henternéhez Szerentséd s ha olly kelemes Ortzját nézni mind az gyöngy üdőkben, mind hallom meg Szaporodott ott a féreg be esett a Tormába, ha latod nevemben Szerentséted, politice mindazonáltal, de hiszen nállammal nagyobb Franciát nem tanitok politicara.

En ugy meg Szeretém az olosz nyelvet hogy ki nem irhatok, és jollehet az Frantzia nyelvet kellene tanulnom, melly Udvarnális kedves, de ehez semmi kedvem nem lévén, ezen az Télen oloszul fogok tanulni. György Batyám Uramot köszöntöm, derék ember hogy egyszer sem ir. Mellyel maradok

Szerelmés Eötsém

igaz Alázatos Szolga

Ozdi Ferencz m.pr.

Béts 90 7bris 1763.

Eredetiye ugyanott, mint az előző.

NIVELUL CULTURAL AL UNUI NOBIL MAGHIAR ARDELEAN, LOCUITOR LA VIENA

(Rezumát)

Pe baza a două scrisori nepublicate, autorul schițează profilul moral și intelectual al unui nobil maghiar ardelean din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, locuitor la Viena. Deși scrisorile datează din anul 1763, vreme ce se caracterizează printr-o fierbere socială, politică, economică și intelectuală a Europei, nobilul amintit, ca și aristocrația mare din curtea imperială a Habsburgilor, nu cunoaște de loc realitățile contemporane, starea de mizerie a maselor mari, ci se interesa numai de aventuri galante, de viața plăcută a claselor exploatoare și de imitarea manierelor din străinătate. Acest nobil, Ozdi Ferenc, pe lângă limba maternă, cunoștea mai multe limbi europene, între care și cea românească. Scrisorile, publicate în Apendice, constituie documente interesante și pentru motivul că arată felul cum și unde se distrau oamenii bogați: la opere, comedii, teatre etc.

¹⁹ L. a 9. sz. jegyzetet.

²⁰ Eredetileg: *etelni*, ezt azonban kijavitotta az *enni* szóra.

КУЛЬТУРНЫЙ УРОВЕНЬ ТРАНСИЛЬВАНСКОГО ВЕНГРА, ДВОРЯНИНА
ЖИТЕЛЯ ВЕНЫ

(Резюме)

На основе двух неопубликованных писем автор набрасывает нравственный и духовный портрет трансильванского венгра, дворянина XVIII века, жителя Вены. Несмотря на близость французской буржуазной революции, этот дворянин не знает социально-политической действительности; его интересуют лишь галантные приключения, легкая жизнь эксплуататорских классов и подражание заграничным манерам.

LE NIVEAU DE CULTURE D'UN NOBLE HONGROIS TRANSYLVAIN RESIDANT
À VIENNE

(Résumé)

D'après deux lettres encore inédites, l'auteur esquisse le profil moral et intellectuel d'un noble hongrois de Transylvanie au XVIII^e s., en résidence à Vienne. Quoique la révolution française de 1789 se laissât déjà pressentir, ce personnage ignorait tout des réalités sociales et politiques et ne s'intéressait qu'aux aventures galantes, à la vie légère des classes dominantes et à l'imitation des manières de l'étranger.

RECENZII

S. B. Bernštein, *Očerok sravnitelnoi grammatiki slavianskikh iazykov* (Studiul gramaticii comparate a limbilor slave). Izdatelstvo AN SSSR, Moskova, 1961, 350 p.

Cercetările întreprinse de diferiți lingviști asupra limbilor și dialectelor slave au dus la adunarea și selecționarea unui bogat material, care a dat posibilitatea dezvoltării gramaticii comparate. Colectiionarea și prelucrarea științifică a materialului în domeniul slavistici începe încă în sec. XVIII și este legată de numele savantului ceh Dobrovský (1753—1829). Dar o bază serioasă pentru studiul comparativ al limbilor slave a fost pusă numai în secolul al XIX-lea.

Profesorul Samuil Borisovici Bernštein este cunoscut lingviștilor români ca autorul multor lucrări de slavistică¹. Multe dintre ideile enunțate în acest studiu au fost expuse de autor și în alte lucrări².

¹ *Razščanie v oblasti bolgarskoj istoričeskoj dialektologii, T. 1, Iazyk valasskih gramot XIV—XV vekov*, Moskva—Leningrad, 1948; *Ruminskii lingvisticeskii atlas* (recenzie) în „Biuletën dialektologičeskogo sektora In-ta ruskogo iazyka”, Moskva—Leningrad, 1948, p. 93—100; *Cu privire la legăturile lingvistice slavo-române*, în „Omagiul lui Iorgu Iordan”, Ed. Acad. R.P.R., 1958, p. 77—79, și altele.

² *Osnovnye zadaci, metod i prinčipi sravnitelnoi grammatiki slavianskikh iazykov* în „Voprosi slavianskogo iazykoznanija”, fasc. 1, 1954, p. 5—23; *Očerok sravnitelnoi grammatiki slavianskikh iazykov (prospect)* în „Kratkie soobščenia In-ta slavizovedenija”, fasc. 18, 1956, p. 3—26, și altele.

Cartea recenzată reprezintă un curs de lecții ținute de profesorul S. B. Bernštein la Universitatea din Moscova începând cu anul 1952. Ea se compune din două părți: Introducere (p. 9—120) și Fonetica (p. 123—307), urmând — așa după cum se spune în prefață — ca derivării cuvintelor și morfologiei să-i fie consacrat un nou volum.

Esența metodei comparativ-istorice constă în compararea morfemelor înrudite, în precizarea anumitor legi de dezvoltare a morfemelor date etc.

Autorul urmărește în cartea sa următoarele probleme mai importante:

a) o expunere a istoriei limbii slave comune,

b) studierea, pe baza materialului limbilor slave, a principalelor procese slave comune,

c) lărgirea cunoștințelor despre metoda comparativ-istorică și a principiilor de construcție a formelor dispărute.

Vorbind despre teoria substratului, se relevă marea importanță pe care o au împrumuturile vechi pentru stabilirea cronologiei unor procese vechi.

În paragraful 4, *Obiectul gramaticii comparate*, se spune că „Gramatica comparată a limbilor slave trebuie să conțină istoria limbii slave comune și istoria proceselor slave comune în diferitele limbi slave” (p. 15).

Până în prezent, în domeniul gramaticii istorico-comparate cele mai frumoase succese s-au obținut în fonetică, deoarece aici acționează anumite legi universale. În domeniul structurii sintactice pot coe-

xista mult timp atât noul, cât și vechiul. Întotdeauna noua structură sintactică se dezvoltă mai încet.

Incepînd cu paragraful 7 și aproape pînă la sfîrșitul Introducerii, pe lângă o serie de alte probleme, autorul urmărește: problema apariției slavilor, a limbii proto-slave și a dialectelor ei, prima patrie a slavilor și teritoriul de răspîndire a lor. O problemă tratată de autor și cu alte ocazii este aceea a relațiilor lingvistice balto-slave.

Incepînd cu Schleicher, susținut de Brugmann, și pînă în prezent, au fost și încă sînt mulți adepți ai teoriei balto-slave. Dintre savanții ruși au susținut această teorie Șahmatov și Porjezinski.

Analizînd teoriile și părerile existente atât ale lingviștilor ruși cât și ale celor de peste hotare, profesorul S. B. Bernștein ajunge la concluzia: „Principalul constă în faptul că într-o anumită perioadă a vieții limbii slave comune și a limbii baltice comune, ambele limbi au trecut prin multe procese de o importanță capitală, care au dat adeseori rezultate diferite, dar care au apărut în condiții cu totul identice sau asemănătoare” (p. 32).

Ca un argument viu poate servi soarta lui [s] în aceste limbi. În proto-slavă [s] a trecut la [x] după vocalele [i], [i̯], [ū], [ū̯], după sonantele [j], [u], [r] și consoana [k] în poziție prevocalică. Letona și vechea prusiană nu reflectă acest proces, deoarece în aceste limbi [š] (<[s]) a trecut din nou la [s] (p. 32—33).

În afară de argumentele lingvistice, autorul se bazează pe datele arheologice, care nu confirmă teoria existenței unei limbi comune balto-slave. Afară de această, adepții acestei teorii nu pot rezolva problema reconstrucției balto-slave. În perioada contactului strîns între triburile slave și baltice nu mai exista o limbă baltică comună unică. Contactul îndelungat între triburile slave și baltice a dus la formarea unei comunități lingvistice balto-slave. Această comunitate s-a destrămat încă în perioada dinaintea apariției unei puternice diferențieri dialectale în slava comună.

Vorbînd despre clasificarea limbilor slave, autorul spune că în trecut graiurile bulgare și macedonene au fost graiuri ale aceleiași limbi. Alta este problema

graiurilor cașubă. Ele au fost apropiate de grupa graiurilor poloneze, dar fiind totodată independente de acestea. Mai târziu cașubii s-au unit cu polonezii.

În continuare se clasifică grupele limbilor slave de vest, sud și est și graiurile formate la granițele limbilor slave. Deosebiriile dintre diferitele dialecte ale limbilor slave nu sînt de același grad, dar în general ele se reduc doar la deosebiri de ordin fonetic, neatingînd structura gramaticală.

Cea mai dificilă problemă este studiul diferitelor procese care au avut loc înaintea apariției textelor scrise la slavi. Pentru rezolvarea acestor probleme se recurge la mărturia împrumuturilor din alte limbi, precum și a împrumuturilor din limbile slave în limbi neslave. Aici s-au produs multe greșeli prin faptul că nu s-a ținut seama de istoria și de cronologia anumitor procese. La p. 45—46 se arată că în limba romînă, albaneză și neogreacă, există cuvintele *gard*, *baltă*, *daltă*. Acad. A. Rosetti a admis că romînescul *daltă* ar fi putut să apară din *dlato* slav meridional³. *Lata* în limba romînă este reprezentat prin *altită*, dar cuvîntul slav *lata* nu este din **alta* ci din **lata*. Astfel, cuvîntul *altită* s-a format în limba romînă din *latica*. La fel și în ce privește cuvîntul *baltă*. Formele meta-tezate cu *ar*, *al* în loc de *ra*, *la* slave meridionale au apărut pe teren romînesc. De aceea aceste forme nu pot servi ca *tort*, *tolt* etc. la *trat*, *tlat*.

Timpul în care a avut loc separarea diferitelor limbi slave e fixat de autor în a doua jumătate a mileniului întîi al erei noastre.

Istoria limbii slave comune este împărțită în două epoci mari: prima înainte de deschiderea silabelor închise și a doua după deschiderea acestora. Prima epocă este împărțită în trei perioade: 1. perioada dinaintea separării limbilor indo-europene, 2. perioada comunității balto-slave, 3. perioada de după dizolvarea comunității balto-slave, pînă la deschiderea silabelor închise. Epoca a doua este împărțită în două perioade: 1. cînd în limbă apar adînci transformări și au loc însemnate deplasări teritoriale, 2. dizolvarea limbii slave comune și formarea limbilor slave actuale.

³ Acad. Rosetti A. I., *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii romîne (sec. VI—XII)*, București, [f. a.], p. 71.

În continuare se analizează teoriile referitoare la patria limbii slave comune. Un rol destul de important în rezolvarea acestei probleme o are terminologia botanică și zoologică, dar trebuie să se aibă în vedere că aceasta se schimbă relativ repede. Cel mai vechi teritoriu al patriei slave nu este teritoriul pe care a avut loc despărțirea dialectului slav comun de limba indo-europeană veche. Astfel, mulți termeni zoologici și botanici au existat la strămoșii slavilor, care dovedesc că în timpurile străvechi ei au trăit în alte condiții geografice. Pe lângă aceasta, trebuie să se aibă în vedere și cazurile de *tabu*. Și slavii se închinau la animale. Animalul lor sfânt a fost ursul. Din această cauză se presupune că a și dispărut vechea denumire a acestui animal la slavii. Șahmatov a dat o mare atenție terminologiei botanice, dar el a ignorat materialul arheologic.

În ce privește granița nordică a vechiului teritoriu slav, autorul arată că în prezent este stabilită pe râul Pripiet. Discuțiile cele mai aprinse se poartă acum în jurul problemei granițelor de est și de vest. La vest autorul consideră că „Vistula în decursul a multor veacuri a fost o graniță stabilă între limbile slavă comună și venetă” (p. 64); iar la est, granița a fost pe râul Negru. Aceasta, în sec. III î.e.n. La începutul erei noastre, slavii s-au întins spre vest până la cursul mijlociu al râului Oder, la nord-vest până la țărmurile Mării Baltice, iar la est s-au răspândit peste Nipru pe bazinul râurilor Soja și Desna. Ca urmare a acestei răspândiri spre est și vest, unitatea etnică se rupe, formându-se astfel două grupe: grupa de est și grupa de vest. În această perioadă încep să apară cuvinte noi și sensuri noi la vechile cuvinte. În sec. II—III ale erei noastre începe lărgirea teritoriului limbii slave comune spre sud. În sec. IV are loc formarea limbilor sîrbocroată și slovenă pe teritoriul vechii Panonii. Tot aici s-au așezat și mulți strămoși ai bulgarilor. În sec. IV strămoșii bulgarilor au trăit între Carpații estici și Prut. Dar, mai înainte, purtătorii limbilor sud-slave au trăit în partea de nord a teritoriului slav comun, fiind vecini cu balticii. În favoarea acestei ipoteze sînt date o serie de elemente comune balto-slave (p. 74—75).

În sec. IV—V s-au format principalele particularități ale limbilor slave. Excepție fac slavii de est care, cu mult mai tir-

ziu formează un dialect unitar. În sec. VI începe mișcarea în masă a slavilor spre sud. Colonizarea intensă a slavilor în Peninsula Balcanică începe în a doua jumătate a sec. IV.

Mai departe autorul se ocupă de influențele lexicale în slava comună, unde sînt amintite influențele baltice, ca cele mai vechi, apoi iraniene, tracice, celtice, germanice, grecești, latinești, turcești etc.

În penultimul paragraf al Introducerii sînt expuse informațiile despre limbile slave în izvoarele neslave, cele mai vechi texte slave și dialectele limbilor slave.

Ultimul paragraf este dedicat istoriei studiului comparativ-istoric al limbilor slave.

În partea a doua a lucrării, autorul pornește de la faptul că „Limba reprezintă un sistem. Aceasta se manifestă în faptul că toate elementele sale sînt strîns legate între ele” (p. 123). El deosebește sunetul ca noțiune fizică și fonemul ca noțiune funcțională. Sunetul se studiază în afara sistemului. Sunetul trebuie studiat nu numai în trecerea unuia în altul, ci și în schimbările funcțiilor sale.

În continuare, pe baza unui bogat material ilustrativ, autorul analizează sistemul sunetelor slavei comune pe perioade. La început analizează sistemul sunetelor pînă la perioada comunității balto-slave, apoi schimbările legate de această unitate lingvistică. În această a doua perioadă limba baltă comună se caracterizează prin adînci deosebiri dialectale. În cadrul acestei perioade se analizează toate consoanele și vocalele limbii protoslave.

O dată cu tratarea silabelor închise se trece la altă perioadă în dezvoltarea protoslavei, la epoca formării limbilor slave. S. B. Bernstejn este împotriva ipotezei că tendința de a deschide silabele a apărut sub influența substratului neindo-european.

În legătură cu tendința de deschidere a silabelor se studiază monoftongarea diftongilor, cele trei palatalizări ale velarelor și metatezelor în grupurile *tort, toll, tert, telt, ort, olt*.

Un loc de seamă îl ocupă studiul celor mai vechi isoglose în cele trei grupuri ale limbilor slave, apoi apariția de noi sonante și, în sfîrșit, accentul, tratat în mai multe paragrafe cu ocazia analizei diferitelor procese.

Aruncînd o privire de ansamblu asupra cărții, putem spune că ea reprezintă



un mare succes al cercetărilor de slavistică atât în Uniunea Sovietică cât și peste hotare, deoarece ea analizează de poziții noi toate teoriile și ipotezele existente în special în domeniul slavistici și în general în lingvistică.

Cartea reprezintă un prețios ghid nu numai pentru limbile slave, ci și pentru cele neslave care au avut contact cu limbile slave și au moștenit anumite elemente slave, cum este limba română, maghiară, albaneză etc.

O. VINTELER

V. N. Toporov, *Lokativ v slavianskih iazikah*. Izdatelstvo AN SSSR, Moskva, 1961, 380 p.

În ultimul timp interesul față de studierea comparativ-istorică a limbilor slave s-a soldat cu o serie de lucrări valoroase. Printre acestea un loc important îl ocupă și monografia tinărului slavist V. N. Toporov, „Locativul în limbile slave”, care a fost susținută și ca disertație pentru obținerea titlului de candidat în științe în anul 1954.

Sprijinindu-se pe analiza comparativ-istorică, autorul ne prezintă situația construcțiilor locative în toate limbile slave. Avantajele acestei metode constau în aceea că ea se poate aplica cu mult succes în studierea limbilor slave, având în vedere faptul că acestea sînt foarte apropiate între ele. Asemănarea dintre limbile slave, apariția și formarea lor relativ tîrzie nu ne dau posibilitatea de a reconstitui forme valabile pentru o perioadă mai îndepărtată. Ținem să mai scoatem în evidență că metoda comparativ-istorică și-a găsit o largă aplicare mai mult în fonetică și morfologie. Modul de aplicare a ei în sintaxă încă nu și-a găsit o rezolvare teoretică. Încercările făcute pînă în prezent în acest domeniu nu pot fi considerate satisfăcătoare.

Potrivit cu scopurile urmărite de autor, lucrarea este alcătuită din Introducere (p. 3—8), din două mari părți și din Încheiere (p. 48—353).

În prima parte (p. 9—267), constatăm o amănunțită descriere a istoriei locativului în toate limbile slave, începînd cu epoca apariției primelor monumente scrise și pînă în zilele noastre. În partea a doua (p. 268—347) se analizează construcțiile locative în limba slavă comună.

Prima parte a monografiei, la rîndul ei, se subîmparte în 12 capitole, dintre care fiecare reprezintă în sine un tablou al evoluției construcțiilor locative cu sau fără prepoziție, într-una sau în mai multe limbi slave.

O deosebită atenție acordă autorul studiului istoriei locativului în limba rusă (cap. I, p. 9—75), ocupîndu-se la început de evoluția construcțiilor locative fără prepoziție, care au evoluat prin înlocuirea unora cu construcții locative cu prepoziții (locativul de loc și locativul temporal), sau prin completa dispariție a altor construcții, ori prin înlocuirea lor cu altele asemănătoare (locativul cu funcție de obiect).

Construcțiile cu prepoziții sînt analizate amănunțit fiecare în parte. Astfel, se precizează că toate construcțiile *o + locativul* au evoluat prin pierderea treptată a sensului prepoziției, care s-a transformat cu timpul într-un afix al numelui. Acest fapt a determinat la rîndul său pierderea sensurilor circumstanțiale ale locativului și a favorizat dezvoltarea sensurilor explicative.

Construcțiile *po + locativul* s-au dezvoltat într-o strînsă interdependență cu construcțiile cazului dativ. Legătura aceasta s-a bazat pe asemănarea sensurilor lor, fapt care a cauzat și fluctuația lor. Și aceste construcții au evoluat de asemenea prin pierderea treptată a sensului prepoziției, însă acest proces a fost mult mai lent în comparație cu cel menționat mai sus.

Construcțiile *pri + locativul* se deosebesc de toate celelalte prin faptul că au numai sensuri circumstanțiale. Sfera lor de întrebuintare este foarte îngustă; totodată nu se observă nici un fel de contaminare a acestor construcții cu altele. Izolarea aceasta a favorizat păstrarea aproape intactă a sensului prepoziției.

Construcțiile cu o mai largă întrebuintare sînt cele cu prepozițiile *v* și *na*. În general, acestea s-au păstrat pînă în prezent, suferind în decursul veacurilor foarte puține schimbări.

Examinînd în ansamblu lucrarea, vom constata că locativul fără prepoziție în epoca celor mai vechi monumente scrise ale limbilor slave poate fi întîlnit rareori, îndeosebi în limbile slavă veche și rusă

veche. În limba slavă veche locativul se asociază numai cu anumite verbe, iar în rusa veche, în special, cu substantivele ce desemnează denumiri de localități. Locativul fără prepoziție temporal în general se adverbializează. Ținând seamă de toate acestea, bazându-se și pe alte considerații legate de înlocuirea acestor construcții și anume Киев cu въ Києве. V. N. Toporov susține că acest proces nu s-a produs din necesitatea de a determina mai precis locul (după cum afirmă alți cercetători), ci din cauze de ordin structural. Se mai scoate în evidență că aceste construcții fără prepoziție au dispărut mai de vreme în limbile slave de sud decât în cele de vest și de est. Jumătatea secolului al XIII-lea ar constitui probabil o limită pînă la care s-a folosit locativul fără prepoziție în toate limbile slave.

În continuare se arată că toate construcțiile locative prepoziționale cu *o*, *po*, *pri* au apărut mai tîrziu decât cele fără prepoziție. Cea mai veche construcție prepozițională locativă cu *o* este aceea care indică locul. Construcțiile locative cu prepoziția *po* în limba slavă comună se deosebesc fundamental de aceleași construcții întâlnite în primele texte slave. Analizînd această situație, autorul precizează că limba slavă comună nu avea construcții locative cu prepoziția *po* care să desemneze locul pe care se poate produce o acțiune. În locul lor s-a folosit dativul cu aceeași prepoziție. Această concluzie este foarte importantă și se deosebește radical față de punctul de vedere care a fost acceptat pînă în prezent. Noul mod de rezolvare a acestei probleme explică în alt chip și istoria altor tipuri de construcții locative cu prepoziția *po* care au apărut în perioada monumentelor scrise în majoritatea limbilor slave.

Din lucrare ținem să mai menționăm că toate construcțiile locative cu prepoziția *pri* au suferit cele mai puține schimbări în istoria limbilor slave, iar construcțiile locative cu prepozițiile *v* și *na* sînt ultimele formații care pe mai departe și-au lărgit sfera lor de întrebuintare.

În concluzie, ținem să mai remarcăm că monografia lui V. N. Toporov se evidențiază și prin bogăția materialului cuprins în ea din monumentele scrise, din textele dialectale ale tuturor limbilor slave, pe baza căruia s-a făcut o foarte amănunțită descriere a evoluției construcțiilor locative specifice limbilor slave. Studiul cu-

prinde și principiile teoretice de analiză și de reconstituire a fenomenelor sintactice care se pretează în special la toate tipurile de construcții locative. În partea a doua a lucrării putem face cunoștință și cu metoda de reconstituire interioară a diferitelor construcții sintactice.

Tezele susținute de către autor sînt legate nu numai de limbile slave. V. N. Toporov combate și păreri tradiționale ce se desprind din gramaticile limbilor indo-europene, în care se afirmă că limba protoindo-europeană comună avea 8 cazuri. Potrivit părerii autorului, această afirmație nu este justă. Limba protoindo-europeană comună n-a avut cazul locativ, ci funcțiile acestuia au fost îndeplinite de alte construcții, dintre care în lucrare sînt prezentate două: una dintre ele este alcătuită din temă, iar a doua pe lângă temă a avut și elementul *-i*. Primei forme îi erau proprii și alte funcții, de aceea V. N. Toporov propune ca aceasta să fie numită „casus indefinitus”. Construcția a doua cu elementul *-i* a îndeplinit funcții care mai tîrziu au fost redete prin cazurile dativ și locativ. Forma de plural a locativului cu elementul *-s* a apărut mai tîrziu. Această situație este specifică nu numai limbii protoindo-europene comune, ci și limbilor indo-europene vechi.

Subliniind importanța multilaterală a problemelor cuprinse în monografie, precum și forma originală de rezolvare a lor, considerăm că apariția acestei lucrări constituie un aport serios nu numai pentru slavistică, ci și pentru dezvoltarea lingvisticii în general.

P. CHIRILOV

Cîntări și strigături românești de cari cîntă fetele și ficiorii jucînd scrise de Nicolae Pauleti în Roșia, în anul 1838. Ediție critică, cu un studiu introductiv de Ion Mușlea. București, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1962.

O ediție critică de poezie lirică populară reprezintă o lucrare cutezătoare, deoarece operația — neapărat necesară — de stabilire a variantelor pieselor presupune o muncă uriașă și în același timp deosebit de migăloasă. Cu atît mai dificilă

este întocmirea ediției critice a unei colecții vechii, cum este aceea a lui Nicolae Pauleti, care ridică în plus și o serie de probleme de ordin filologic. Folcloristul Ion Mușlea, întrunind toate calitățile pe care le pretinde o asemenea lucrare, ne dă o operă cu adevărat remarcabilă. Se impune a fi reținută în mod special însăși ideea alcătuirii unei ediții critice de poezie populară, idee care va trebui fructificată în viitor pe scară largă, întrucât ea condiționează în mare măsură chiar realizarea și reușita operelor de sinteză privitoare la creația populară în versuri.

Colecția *Cîntări și strigături românești* a lui Nicolae Pauleti, „cea dinții mare și autentică colecție de poezie lirică populară românească făcută pe teren” — cum se exprimă I. Mușlea (p. 41) — a avut neșansa de-a rămâne în manuscris vreme de 89 de ani, iar atunci cînd a văzut, parțial, lumina tiparului (în 1927) s-a învrednicit de un editor puțin exigent (Al. Lupeanu-Melin). În felul acesta ea n-a stîrnit nici un ecou în epoca în care putea să exercite o binefăcătoare influență, iar mai tîrziu n-a reușit să se facă cunoscută în forma ei autentică.

Principalul merit al recentului editor este că pune la îndemîna specialiștilor textul real al colecției, stabilit de un folclorist competent, avînd o temeinică pregătire filologică. În al doilea rînd, trimiterile ce se fac la variantele fiecărei piese, folosind numeroase colecții — mai ales din zonele învecinate Văii Secașului — au meritul de-a pune la îndemîna specialistului un instrument de lucru de cea mai mare însemnătate.

Interesul cititorului este reținut în egală măsură de studiul introductiv al ediției, în paginile cărui Ion Mușlea realizează înția cercetare adîncită cu privire la culegerea *Cîntări și strigături românești* și la autorul ei. Folcloristul nu s-a mulțumit cu materialele informative pe care i le putea oferi o meticuloasă investigație bibliografică și de arhivă, ci, deplasîndu-se în satul în care s-a născut și a cules Pauleti, a făcut o seamă de cercetări și sondaje foarte utile. Procedul acesta, al revizuirii realității folclorice dintr-o localitate în care s-au făcut mai înainte culegeri, se dovedește a fi deosebit de eficace, ocazionînd importante considerații de teorie generală a folclorului.

După o scurtă introducere în care menționează contribuțiile științifice cu privire la Nicolae Pauleti și dă cîteva date despre

Roșia de Secaș, autorul studiului se oprește asupra biografiei culegătorului, despre care se știe atît de puțin.

Încadrarea lui Pauleti în istoria folcloristicii românești îi impune cercetătorului reluarea problemei interesului pentru creația noastră populară pînă la 1838. În documentata sinteză ce o întreprinde I. Mușlea stăruie în mod special asupra atmosferei intelectuale a Blajului din cel de al patrulea deceniu al veacului trecut, în care surprinde vădite orientări către patrimoniul folcloric. Culegerea lui N. Pauleti a apărut chiar din această atmosferă, din imboldul lui Timotei Cipariu — cărturarul cărui îi revine cu certitudine meritul de a fi imprimat mediului cultural blăjean asemenea preocupări.

Servindu-se mai ales de sugestiile pe care i le puteau oferi caietele manuscrise ale lui Pauleti — caiete pe care le descrie amănunțit —, Mușlea încearcă să pătrundă în metoda de lucru a culegătorului din Roșia de Secaș. El înclină să creadă că acesta a cules, în general, cîntecele și strigăturile direct din gura informatorilor, în timpul jocului duminical (p. 22). Crede de asemenea că, în marea lor majoritate, textele au fost reproduse așa, cum le-a auzit, fără să le aranjeze într-o anumită ordine (*ibid.*).

În continuare, autorul analizează în detaliu colecția, insistînd asupra tematicii, a valorii literare a textelor, a legăturii lor cu viața de atunci a satului de pe Valea Secașului, precum și asupra răs-pîndirii și a raportului în care se găsesc față de variantele lor din alte ținuturi. Operația aceasta îi permite autorului să tragă unele concluzii în ceea ce privește autenticitatea folclorică a textelor lui Pauleti. Fără să mascheze diferitele abateri ale acestuia de la textul original — considerate drept „scăpări de condei”, transcrieri greșite etc. — Mușlea socotește că „bănuiala lui Comșa referitoare la «rotunjirea versurilor populare» de către Pauleti, abia se poate susține prin cîteva cazuri de mici corecturi” (p. 39); că el n-a avut „intenția să ne dea o culegere cu caracter voit poetic, ca Alecsandri” (p. 38). Raliindu-ne întru totul acestei concluzii, socotim că includerea în corpul colecției a cîtorva poezii în manieră populară din manuscrisele studentești se explică prin insuficienta pregătire a culegătorului, care nu putea face întotdeauna o distincție netă între ceea ce e autentic popular și plămîuirile de factură populară. Cîntecele

„studentești“ de mare popularitate îi erau poate prea familiare ca să le suspecteze. Probabil că faptul nu e străin nici de ambiția lui Pauleti de a realiza o colecție mai amplă. Oricum, aceste abateri nu afectează în mod serios valoarea culegerii cu care ne ocupăm.

Chiar dacă cele 319 cîntece și strigături pe care le cuprinde manuscrisul lui Nicolae Pauleti nu pot alcătui o „monografie folclorică a unui sat romînesc“ — cum crede editorul (p. 41) —, deoarece însăși creația lirică a Roșiei (aceea care alcătuiește cuprinsul culegerii) era cu mult mai bogată, lipsind totodată epica în versuri și în proză, poezia de ritual, ghicitoarea, descîntecul etc., ele reprezintă pentru noi piese de o valoare deosebită, reușind să dea o imagine a poeziei populare de pe Valea Secașului de acum 120 de ani. Există între ele piese ale căror motive au ajuns la o mare dezvoltare în epoca următoare sau altele care amintesc piese înfloritoare altădată și căzute încă atunci în desuetudine. Iată de pildă o colindă din Sălaj, care se regăsește pînă la un punct în cea de a 147-a producție a colecției lui Pauleti: „Tri cocoși negri-și cîntară, / Zori de ziuă răvârsară, / Tri voinci se deșteptară, / Tri voinci ardilenești, / Cu tri cai moldovănești: / Unu-i alb ca umătu, / Unu-i negru ca corbu, /

Unu-i sur ca porumbu. / Să luară, / Să dusără, / Pînă-n virvu codrului, / La fînă corbului. / — „Stați, fraților, să ne ntrebăm / Care de unde sîntem, / Care ce moarte ne vrem?“ / La cel mic i s-o vi nit / Să fie moarte de cuțit, / De cuțit fără rugină, / Că moare-n țară străină, / Fără lumină de său, / Fără om din satu său. / — „Voi, fraților, stați aci, / Că pînă la maica m-oi duce, / Să văd, cu păr m-a jeli, / Ori cu bani de m-a plăti?“ / — „Nici cu păr nu te-oi jeli, / Nici cu bani nu te-oi plăti, / C-acolo nu te-am minat, / Acolo-n codrii pustii, / Numa-n sat cu oamenii, / Nu-n codru cu dilcoșii“ / — „Rămii, maică, sănătoasă / Ca ș-o pară viermănoasă, / Că și eu merg sînătos / Ca ș-un măr putregăios. / Ieși, măicuță, pîn-afară, / Căci pe mîni pe prînzu mare / I-auzi puște pușcînd / Și cioarele croncînînd, / Carne din mine mîncînd“ (*Folclor din Transilvania*, vol. I, E.P.L., 1962, p. 201—202). Blestemul ce apare în colecția lui Pauleti la nr. 129 îl întîlnim de asemenea și în folclorul de astăzi al Sălajului, într-o variantă incontestabil mai izbutită (*ibid.*, p. 187).

Intocmită cu competență și conștiinciozitate, ediție critică a culegerii lui N. Pauleti reprezintă cu drept cuvînt o realizare de seamă a folcloristicii noastre.

DUMITRU POP

ERATĀ — HIBAIGAZÍTÓ — ОПЕЧАТКИ

Pag. Lap Стр.	Rindul Sor Строка	In. loc de: Hibás szöveg: Напечатано:	Se va citi: Helyes szöveg: Следует читать:	Greșeala s-a făcut din vina:
8	23 de jos	<i>Spestrography</i>	<i>Spectrography</i>	autorului
	11 de jos	a frecvențelor	la frecvențele	"
9	12 de sus	/p/	/p'/	"
10	16 de sus	/amarɫ' + a/	/marɫ' + a/	"
11	12 de sus	ceea	aceea	"
	15 de sus	tonalitate diezată	tonalitate ridicată diezată	"
	21—22 сверху	СМОЖЕТ ЛИ ПЕРЕНОС ЗВУКОВ НА ПЛЕНКУ ИЛИ НА МАГНИТНУЮ ЛЕНТУ РАЗРЕШИТЬ ФОНОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ?	МОЖЕТ ЛИ ПЕРЕСАДКА ЗВУКОВ НА КИНОПЛЕНКЕ ИЛИ НА МАГНИТНОЙ ЛЕНТЕ РЕШАТЬ ФОНОЛО- ГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ?	"
	18 снизу	переносе	пересадке	"
	7 снизу	болгарската	българската	"
12	1 сверху	механического деления и переноса	механической сегмен- тации и пересадки	"
	4 сверху	живом языке	речевом потоке	"
38	3. feülról	<i>médäce</i>	<i>médence</i>	"
40	4. alulról	<i>tekeröüja</i>	<i>tekeröüja</i>	tipografiei
41	3. feülról	<i>jeszitöüja</i>	<i>jeszitöüja</i>	"
44	7. alulról	<i>békasó</i>	<i>békasó</i>	autorului
47	1. feülról	<i>közsegek</i>	<i>közsegek</i>	"
51	22. feülról	<i>kövecsköznek</i>	<i>kövecsköznek</i>	"
56	17 de sus	frecvență	puțin frecvență	"
60	13 de sus	<i>levesse/(l/)</i>	<i>levesse/(l/)</i>	"
77	17. alulról	<i>tizenegyedik</i>	<i>tizenegyik</i>	"
96	21 de jos	i. e. n.	e. n.	"

A RATO SZÓ TÉRKÉPE

szilke 34

10 röstöllő

itelhordó: szilke 35

14 röstöllő

rátó 37

33 rátó: röstölő: szilke ~ szilke: itelhordó: pléfazék

16 szilke: röstölő

32 szilke

röstölő 11

38 rátó: itelhordó

küdu

rátó: filezsbádó 41

röstölő: fúlesfazék 12

39 rátó

17 röstölő

pé

i: files rátó ~ filesfazik ~ filesfazik 42

40 rátó: medéncé

49 rátó: röstölő

röstölő 13

15 röstölő

rátó 45

29 röstölő: (szilke)

25 röstölő

18 röst

röstölő 30

50 röstölő

26 röstölő: filesfazik

rátó 43

rátó 47

röstölő: filesfazék 28

röstölő: filesfazék 27

23 röstölő: filesfazék

rátó 44

48 rátó

51 röstölő: filesfazik

22 röstölő

20 röstölő

rátó 46

röstölő: kander 52

53 röstölő

58 röstölő: fazik

fazék: röstölő 21

59 rátó

röstölő 54

56 röstölő

55 röstölő